

ӘЗИЗ НЕСИН

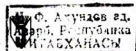
ТАХТАЛЫКӨДӘН
МӘКТУБЛАР

ƏZİZ NESИН

**ТАХТАЛЫКӨДӘН
МӘКТУБЛАР**

ЖАЗЫЧЫ

БАКЫ • 1981

Түркчүдөн чевирәни
Исмајил ШЫХЛЫ

Биринчи мәктүб

Севимли Ешшәкарысы!

Мәктүбүмү алынча, билдирәм, тәэччүбләнәчәксән. «Биз ону наллары да чүрүмүш билдирдик, көрәсән һаһсы ахурдан чыхды» дејә һејрәтләнәчәксән. Һејрәтләнмә. Тахта-лыкөјдәјәм. Сәнә бу мәктүбүмү да орадан јазырам. Бир заман јер үзүндә јашајан бүтүн бөјүкләр инди бурада-дырлар. Мән дә онларын арасындајам. Сән инди мәним далымча: «Сағлығында гәдрини билмәмишик» дејә диз-ләринә дөјсән, һағлысан. «Кор өләндән сонра бадамкөзлү олу» сөзләринин мә'насыны о кор галмыш дүнјада гәдри билинмәјәнләрин сон мәнзили Тахталыкөјә кәлинчә чох јахшы баша дүшдүм. Анладым ки, мәним өлүмүмдән сонра сүрнүмун учундан узағы көрмәјән көзләримә «сүр-мәли көзләр», «бахышлары чан алан көзләр» дејә тә-рифләр сөјләмишләр.

Дүнјада әзијәт чәкдијинә көрә өзүнү үзмә. Өләндән сонра гәзетләрдә сәнин һағгында да «бизә әвәзсиз бир итки үз вермишдир» дејә јазачағлар. Сағлығымызда биз јохсулларын гәдрини билмирләр, һеч јердә бизә јер вер-мирләр, өләндән сонра исә јеримиз бош галыр, әвәзсиз иткијә чеврилирик. Өләндән сонра сән дә сағларын гәл-биндә јашајачағсан. О дүнјадакы јерин исә Ешшәк Чән-нәти олачағ. Мән бурада јашајаркән, сағлығында јери-јурду олмајан, амма өләндән сонра јери бош галан, «әвәзедилмәз» ешшәк гардашларындан бири башына кә-ләнләри данышды. Исти бир күн имяш. Ешшәји јаман

јүкләибләрмиш. Јүкүн алтында ләһләјә-ләһләјә кедән ешшәјин јолу бир дәниз кәнарына дүшүр. Саһилдәки јайлагда һүндүр евин габағындан кечәркән үстү чәтирли ејванда дајанан бир ешшәк көрүр. Ешшәк диш көјнәдән, буз кими сојуг ичкидән тәрләмиш бадәни әлиндә тутуб гуртум-гуртум шәраб ичир, арабир дә папиросуну түстү-ләдирмин.

Јүк алтында ләһләјән, ган-тәрә батмыш ешшәк ејванда хәфиф күләјин алтында отуруб ички ичән ешшәјә һәсрәтлә баһараг:

— Өзүнү нә јаман дартырсан, нә әлуб? Јер үзүндә сән дә јашајырсан, мән дә,—дејиб.

Ејвандакы ешшәк јүк алтында ләһләјән ешшәјә белә чаваб вериб:

— Дүздүр. Сән дә јашајырсан, мән дә. Амма сән елә јашајырсан, мән белә.

Тахталыкөјдә мәмур басдырлмадығындан бурада ишләр чох тез вә гајдасыда кедир. Инсанлары һөвсәләдән чыхардан почта хидмәти бурада јохдур. Тахталыкөјдә јашајанлардан бири дунјада јашајанлардан биринә мәктуб көндөрмәк истәдикдә, мәктубда јазмаг истәдији фикирләрин һамысы мәктубу алачаг адама әјан олур. Бах бу саат мәнним јазмаг истәдикләримин һамысынын сәнә әјан олдуғу кими...

Севимли Ешшәкарысы, сәнә бу мәктубумда нечә өлдүјүмү баша салачағам. Бәлкә бунлар дар күнүндә сәнә лазым олду.

Динлә:

Доғрудан өлмүшәм. Мәнним өлүмүм исти бир јаз күнү буз кими компот гашыгладығы јердә бирдән «оһ, өлдүм» дејә чан верәнләрин өлүмүнә бәнзәмир. Мәнним өлүмүм тамам башга чүр олду.

Билирәм, «өлүмлә зарафат олмаз» дејәчәксән. Дүз-

дур, бизим кимиләринки зарафатдан кечиб, өлүмүмүз дә зүлм олур.

Билирәм, мәнним өлүмүмдән сонра ики адам архамча ағлајачаг. Онун бири Васил, о бири дә Вәдатдыр. Биринә беш јуз, о биринә исә үч јуз лирә борчум вар. Борчларыны гајтармадан өлдүјүмә көрә ким билир нәләр чәкирләр. Онлары һәр дәфә көрәндә өлүб јерә кирирдим. Елә бил һәр дәфә өлүб-дирилирдим. Белә јашамагданса өлмәји үстүн тутдум вә өлдүм.

Әввәлчә евдә өлмәк истәдим. Сонра дүшүндүм ки, кәлән-кедән олачаг вә мәнним јохсуллуғуму, мүфлислијими көрүб, әлә салачағлар, ришхәнд еләјәчәкләр. Она көрә евдә өлмәмәји гәрәра алдым. Јазы јайлагда, ғышы ғышлагда јашаја билмәдим, һеч олмаса бу исти һавада индијә гәдәр көрмәдијим бир јайлагда өлүм дејә, өлүсүнү көстәрмәк истәмәјән нәчабәтли пишикләр кими баш алыб узаг, сағалы, һәм дә көзәл мәнзәрәли бир јерә кетдим.

Өлмәздән әввәл өзүм өзүмдән сорушдум:

— Сөјлә көрәк, сон арзун һәдир?

Гәлбимдән бир сәс кәлди:

— Јашамаг!

— Бунун үстүндән кеч!—дедим.—Сәнә вердијим суал ејдам олунанлара верилән суал кинидир. һәјата кечә билнәчәк бир арзун варса ону де.

Гәлбимдәки сәс боғуг-боғуг:

— Јашамаг!—дејә, ғышығды.

— Сус! Сәннин бу арзун «бир синфин дикәр синифләр үзәриндә ағалығыны гурмаг» демәкдир.

Гәлбимдәки сәс сусан кими ону үстәләдим:

— Бу нечә илдә ат гујруғунда милчәк кими јашадын, бу дунјадан нә гандын ки, ондан әл чәкмәк истәмирсән, ај алданмыш!

Көзләримни јумдум вә «әбәди истираһәтә» чәкилдим.

Жол کنارындакы хәндәжә узандым. Жолдан кечән бир адам дајанды, бөјрүмә бир-ики тәпик вурду, мәндә бир һәрәкәт көрмәдикдә үст-башымы төкүшдүрдү. Чибләри-ми ешәләјәндә гыдығым кәлди, амма өлү олдуғума көрә сәсимн чыхартмадым. О, чибләримдә пул тапмады, саат, үзүк, алынған, автомат гәләм кими шејләр дә көрмәдик-дә үзүмә түшүрдү. Жолдан кечәнин бирини сахлады.

— Бурада бири өлүб, амма ону адам сајмаг олмаз,— деди.

Полисә хәбәр вердиләр. Полис кәлди. Чибләрими төкүшдүрән адам дәрһал дилләнди:

— Үстүндә һеч нәји жохдур. Қимлијини тәјин етмәк мүмкүн дејил.

— Мән бу саат онун ким олдуғуну тәјин едәрәм,— дејә полис архајынлыгла дилләнди.

— Бәлкә тәјин едә билмәдиниз?

— Биз бунлары бош јерә кәздиририк,— дејә полис јахасындакы нөмрәни вә белиндәки тапанчаны көстәрди.— Биз јелдән нәм, селдән јем чәкирик.

— Ахы, буну нечә едәчәксиниз?

— Данышдырачағам.

— Өлү дә данышармы?

— Бу бизим сөнәтнимиздир. Дирини һамы данышдырар. Оғулсан, өлүнү данышдыр. Инди мән бу өлүнү данышдырым, сән дә көр. Биз өлүлери јох, гәбир дашларыны да данышдырырыг. Һәм дә елә данышдырырыг ки, елә бил кеф мәчлисиндә гәзәл охунур.

Арадылар, ахтардылар, чибләримдә фәтеһли бир гыза вә бурсалы мөөллимә јаздығым шејрләри тапдылар. Полис шејрләри көрүнчә:

— Һәриф шаир, имиш,— деди.— Бу шаирләр данышмаға башладылармы, једди дөвләтин полисләри төкүлүб кәлсә дә сусура билмәзләр.

Полис шејрләри көтүрдү, мәни хәндәкдә гојуб кет-

мәк истәди. Хејрхәһ бир адам нә үчүн шејрләри көтүрүб мејидими хәндәкдә гојмасынын сәбәбини сорушду.

Полис чаваб верди:

— Шејр дедијин шеј чох гармағарышыгдыр. Ондан баш ачмаг чәтүдир. Јени шејрләр тапмача кими олдуғундан нә јазан баша дүшүр, нә дә охујан. Она көрә биздә ән чох шејр охујанлар сијаси полисләрдир. Бәлкә бу шејрләрдә дә зијанлы бир фикир вар. Буну ајдынлашдырмаг үчүн сијаси шејбәјә апармалыјам.

Онлар чыхыб кетдиләр. Мән јенә хәндәкдә галдым.

Бах, севимли Ешшәкарысы, мән белә өлдүм. Амма бунунла иш битмәди. Өлмәк сәнә асан кәлмәсин. Јох, күнләрин бир күнү, иншаллаһ, өләндә баша дүшәчәксән ки, андан олдуғуна бир пешмансанса, өлмәјинә мнн пешман олачагсан. Дүнјанын елә бир јеринә, елә бир дөврүнә кәлмишик ки, нә адам кими јашаја билирсән, нә дә өлә билирсән.

Сонрақы мәктубларымда мејидимни башына нәләр кәлдијини јазачағам. Мәни ахтарыб сорушанлара саламымы јетир. «Мәни сорушан олса» дедим јадыма дүшдү, аманын бир күнүдүр, көзүнү јејим, борчлу олдуғум адам-лара јерими демә. Сән танымырсан, онлардан бири вар, борчуну алмаг үчүн өлүб бирбаш јаныма кәләр. Мәни бурада, јәни «әбәди истираһәткаһымда да» раһат гој-мас. Сән аллаһ, еләләринә мәним үнванымы вермә.

Ијнәнин учундан өпүрәм.

Достун өлмүш Ешшәк.

Икинчи мөктүб

Севимли достум Ешшөкарысы!

Кечэн мөктүбүмдә нечә өлдүжүмү, даһа доғрусун юлуң конарындакы хөндөкдә узаныб галдыгымы јазмышдым. Эсл һәнкамә бундан сонра башлады. Јолдан өтүб кечән-ләрин һамысы башыма топланды. Онлардан бири:

— Биз нә тәһәр адамларыг,—дејә бағырды,—көзүмү-зүн габагында адам өлүр, һеч кәсин түкү дә тәрпәнмир.

Башга бириси:

— Дүздүр,—деди,—јалан дејирәмсә һамуссуз олум, мәмләкәтдә һинсан галмајыб. Бурада бу гәдәр адам топланыб, амма ичиндә бир һинсан өвлады јохдур ки, бу јазыга көмәк еләјә.

— Бә сән нијә көмәк еләмирсән, сән һинсан өвлады дејилмисән?

— Бу суалы мәнә јох, өзүнә версән даһа јакшы олмазмы?

— Мәним ишим вар, јохса јакындакы өчзаһанаја кедиб хәбәр верәрдим.

— Ишим вар. Нә ишин вар? Јарым саатдыр, ағзыны ачыб бојланырсән.

Ондан сонра уғулту башлады. Сәсләр бир-биринә гарышды.

— Бир һәким тапын, бу гәдәр адамын ичиндә бир һәким јохдуму?

— Һамысындан јакшысы буралардан, бир јердән телефон еләмәкди.

— Эзизим, сэн бизим телефонлара бәләд дежилсәнми, телефон сләјәнәчән, ордан бир чаваб аланачан, өлү чохдан чаныны тапшырар.

— Өлмәк чәһәннәм, сән телефонда чаваб көзләјәнәчән, өлүнү гурд-гуш јејәр, һеч тикәси дә әлә кәлмәз. Индики заманада телефонла данышыб бир јерә зәнк вурмаг мүсибәтдир.

— Вај, вај, киши көзүмүзүн габагындача чан верир.

— Валлаһ, гардаш, инсаф галмајыб.

— Валлаһ, шаир дүз дејиб:

«Инсан галмамыш бәни адәмдә,
Анам ағлады ачы бадәмдә».

Башга бир дәлиганлы сөзә гарышды.

— Авропада, Америкада белә шеј ола билмәз. Оралар чох мәдәни өлкәләрдир.

— Инди сән нә демәк истәјирсән? Сөзүндән белә чыхыр ки, бизим өлкә мәдәни өлкә дејил? Кишисән, бу гәдәр чамаатын гаршысында сөзүнү бир дә де.

— Мәи слә демәк истәмәдим.

— Сиз аллаһ, далашмајын, киши өлүр, бир иш көрмәк лазымдыр.

— Авропада ичтинмаи јардым тәшкилатлары вар. Күчәдә бир ит јыхылса, дәрһал машина гојуб итләрин хәстәханасына апарырлар.

Бир башгасы она чаваб верди:

— Копа басма, елә шеј јохдур. Авропада вә Америкада һеч кәс һеч кәсин ишинә гарышмаз. Һәрәнин башы өз ишинә гарышыгдыр. Јанындакы: «өлүрәм, бир ичим су вер» дејә јалварса белә, она мәһәл гојмазлар. Баша дүшдүн?

— Сиз Авропаны көрүбсүнүз ки, белә данышырсыныз?

— Көрмәмишәм.

— Бәс...

— Көрәнләрдән ешитмишәм. Бир дә гәзетләрдә охујурам. Сән көрмүсән?

— Әлбәттә. Кечән ил бизим тәшкилатын өзүнәјардым дәрнәји Ағ дәнизә он беш күнлүк кәми илә сәфәр дүзәлтмишди. Јунаныстаны, Италијаны, Испанијаны, сонра чаным сәнә сөјләсин, ады јадымдан чыхыб, нәјди ады, ораны башдан-баша кәздик.

— Авропаны көрән адамын һалы јаман дәјишир.

— Авропаны кәзиб долашандан сонра өјрәндим ки...

— Ә, ичиниздә һеч бир вичданы олан јохдуму?

— Олса нә чыхар?

— Саваб елә, кет, бир јердән тә'чили јардым чағыр.

— Авропада, Америкада өләнни-галанын ишинә һеч кәс гарышмыр. Нијә гарышмырлар? Она көрә ки, мәдәни өлкә олдуғларындан белә ишләрә гарышмаг үчүн хусуси адамлар ајырыблар. Јолда јыхыланлары, хәндәјә дүшәнләри, јыхылыб өләнләри вә өлмәјәнләри апармаг үчүн хусуси тәшкилат вар. Биздәки кими адам өләндә башына јығылыб нечә өлмәсинә тамаша еләмәзләр, чыхыб кедәрләр.

— Онларда инсанлыг галмајыбмыш ки... Инсан өләнни јанындан нечә өтүб кечә биләр. Һеч олмаса дөнүб бахмазмы?

— Бу ишләрлә кимләр мәшгул олурса, онлар дөнүб бахырлар вә нә лазымса ону да еләјирләр.

— Бу јазығын јахасыны ачмаг лазымдыр.

— Һамысындан јахшысы масаж еләмәкдир. Бир адам ону масаж еләсә, көмәји дәјәр.

— Әлләрини, голларыны ојнатсалар, синәсини бир аз овхаласалар, өзүнә кәләр.

— Нә масажбазлыгдыр, чаным, киши өлүб, сән дә башламайсан...

— Вај сәнин, доғрудан өлүб?
— Нијә тәәччүб-едирсэн?
— Бир аз әввәл диријди.
— Чан дедијин бир гушду. Бир көз ғырпымында учуб кедир.

— Намымызын сону будур.
— Биздән адам олмаз, гардаш, бу гәдәр адам бу ја-зығын башына топлашмышыг, амма һеч кәс она көмәк еләмир. Мәкәр бу инсанлыгдыр?

Әниз достум Ешәкарысы, сөзүн дүзү, башыма топ-лашанларын сөһбәтләри чох хошума кәлирди. Белә иш-ләрини бу гәдәр әйләнчәли олдуғуну билсәјдим, чаным сыхылан вахт шәһәрин издиһамлы јерләриндән бириндә күчәјә узаныб өзүмү өлмүшлүјә вурардым. Амма инди бу хәндәкдә бу ојуну ача билмәздим. Чүнки доғрудан өлмәјә сөз вермишдим, өзү дә чамаат ичиндә сөз верди-јимдән дөнүклүк еләјә билмәздим.

Башыма топлашанлардан вачиб иши оланлар јарым саат сорғу-суалдан сонра, мәним һагғымда бә’зи шәјләри өјрәниб кедирдиләр. Узун сөһбәтләрдән јорулуб безән-ләр дә кедирдиләр. Анчаг һәр кедәнин јеринә дөрд-беш адам кәлдијиндән башыма јығыланларын сајы даһа да чохалырды. Өлүмү көрмәк үчүн итәләшир, чығыр-бағыр салырдылар. Бир гадын өнүндәки ушағы итәләјиб сөј-ләнди:

— Бир гарыш боју олан ушағын белә јерләрдә нә иши вар?

Бир киши дәрһал она гәһмәр дурду:

— Тәрбијә галмајыб,— деди.— Сөздә «Вәтәнә өвлад бөјүдүрүк» дејирләр, амма күчәјә, аллаһ үмидинә өгү-рүрләр.

— Дунјада нечә ата-аналар вар?

Үст-башымы, гаш-көзүмү јохлајанлардан бири дил-ләнди:

— Ајаггабыларына бахын, чәкмәсинин биринин бағы гарадыр, о бири гәһвәји.

Елә утандым ки... Истәдим ајағымын бирини кизлә-јиб чәкмә бағымын ајры рәнждә олдуғунун үстүнү өрт-басдыр едәм. Амма өлмүш олдуғуму јадыма салыб ғы-мылданмадым. Белә етсәјдим, ајыб оларды. Елә бу вахт анладым ки, бир иши көрмәздән әввәл әмәлли-башлы дүшүнүб дашынмаг лазымдыр. Әкәр өләчәксәнсә, өлмә-дән әввәл јерә узананда нечә көркәм алачағыны фикир-ләшмәли вә о шәкилдә дә јерә узанмалысан. Мәнсә хә-дәјә узананда һәмјерлиләримин чәкмәләримин бағлары-нын ајры-ајры рәнждә олмасына фикир верәчәкләримни һеч ағлыма кәтирмәмишдим.

Үст-башымы јохлајанлардан бири:

— Мәрч кәләрәм,— деди,— ајаггабысына ән азы үч дөфә пәнчә-дабан салыблар.

Һалыма ән чох ачыјан әнликли, киршанлы јашлы бир гадын иди.

— Бәһ-бәһ, нә узун, нә ғыврым кирпикләри вармыш, машаллаһ. Амма һејф...

Бу инсанлар бир-биринә һеч бәнзәмирләр. Кимиси сач вурғунудур, кимиси дә кирпик. Бу гоча арвадын узун кирпикли кишиләрдән хошу кәлдији һеч адамын ағлына кәлмәзди.

— Шалварынын балағлары дидик-дидикдир.

— Жакетинин дирсәји дә сүртүлүб.

— Нә дејирсиниз?

— Нә едәк?

— Тәшкил еләмәк лазымдыр, мејиди көтүрсүнләр.

— Хәбәр верәк, һәким-зад чағырсынлар.

— Јазыг, көз көрә-көрә өлүр.

— Бахаг көрәк, нәфәси кәлирми?

— Кәлсә дә, кәлмәсә дә биз өз инсанлығымызы бил-дирмәлијик.

— Нечә јашы олар дејирсиниз?
— Гырх-гырх беш.
— Јох, олса-олса, отуз олар.
— Мән инсан сәррафыјам. Сифәтинә бахан кими ким-
лијини тәјин еләјирәм. Бу адам чох аз мааш алан кичик
бир мә'мурдур.

— Мән дә о фикирдәјәм. һәм дә јазы-позу илә мәшгул
имиш.

— Һардан билдиниз?

— Көрмүрсәнми, жакетинин дирсәкләри сүртүлүб.

— Боју да балачадыр.

— Ондан јашыны билмәк олармы?

— Мән сәнә бир шеј сөйләјим. Өз әчәли илә өлән ада-
ма тамаша еләмәк ләззәт вермир. Амма дар ағачындан
асылан адама бахмағын ары зөвгү вар.

Севимли Ешшәкарысы, зәшнимчә, алты саатдан ар-
тыг хәндәкдә галдым. Чүнки күнөш артыг батмаг үзрә
иди. Һәмјерлиләрим бөлүк-бөлүк кәлиб мејидими сејр
етдиләр. Һамысы да һалыма ачыды. Пис адам олдугла-
рындан, бир-биримизә көмәк етмәмәјимиздән данышды-
лар, һејфсиләндиләр. Һәтта, бу ишә көрә пис адамлары
јаманлајыб, сөјәнләр дә олду. Мәни бурадан көтүрһакә-
түрдә мүәллимә бәнзәтдијим бир адам дилләнди:

— Хәбәрим олсајды, ушаглары кәтирәрдим, инсанын
нечә өлдүјүнә бахардылар.

Бир башгасы да сөзә гарышды:

— Нә олуб, өлү-зад көрмәјибсинизми, нә јыгышыбсы-
ныз бу јазығын башына?—дејә чамааты дағытмаг ис-
тәди.

Топлашанлардан бири дә дилләнди:

— Ај чамаат, галмагал салмајын, нөвбәјә дурун, сы-
рајла дајанын, онда һамымыз өлүнү көрәрик.

О, сәсини учалдыб нөвбә дүзәлтмәјә башлады.

Мәни тә'чили јардым машынына гојһагојда мазәли
бир адам чамааты јарыб, өзүнү ирәли сохду:

— Бир дәгигә дајанын, сиз аллаһ, гојун мән дә ба-
хым, гача-гача кәлмишәм ки, өлүјә бахым.

— Гоһумунду, јохса танышын?—дејә һәр тәрәфдән
сорушдулар.

— Јох чаным, ешитдим ки, бурада адам өлүб, мараг-
ланыб бахмаға кәдим.

Чох тәссүф ки, һәр шејлә марагланан һәмјерлиләри-
мин һамысы мејидими көрә билмәди. Машын тәрпәнди.
Ушаглар, бир нечә дәлиганлы оғлан машынын далынча
хејли гачдылар. Сонра баша дүшдүләр ки, машына чата
билмәјөчәкләр, јорулуб дајандылар.

Севимли Ешшәкарысы, тә'чили јардым машынында-
кы сәјаһәтими,—доғрудан да бу сәјаһәт иди.—кәләчәк
мәктубумда јазачағам. Сәнә салам көндәрир вә пјнән-
дән, көзләриндән өпүрәм.

Достун өлмүш Ешшәк

Үчүнчү мөкүб

Достум Ешшөкарысы!

Эввәлә салам көндөрир вә ијнәндән өпүрөм. Эввәлкн мөкүбүмдә мәнн нечә бир һај-күјлә тә'чили јардым машынына атыб апардыларыны јазмышдым. Инди дә ондан сонра мејидимин башына кәлән әһвалатлары мән дејим, сән дә гулағ ас. «Ијирми миң километр су алтында» романындакы әһвалатлар мәннм тә'чили јардым машынында бир күнлүк сәјәһәтимиң јанында һеч бир шејдир.

Мәнн машынының архасына атмышдылар. Бирдән мәнә елә кәлди ки, таксијә минмишәм. Шоферин пул истәјә-чәјини јадыма саланда горхуја дүшдүм. Сонра өлү олдуғуму хатырлајыб архајылашдым.

Һеч беш јүз метр кетмәмишдик ки, машынының мотору тырылдајыб дајанды, фысылдајыб сөндү. Шофер өз сн-јаси рәғибинә һүчүм чәкән ичтимаң хадим кими күкрәди, сөјүб-сөјләнди, мотору гурдалады, о јан-бу јана фырланды, нә гәдәр әлләшднсе машын јериндән тәрпәнмәди. Елә бил кызыб јерә бетонламышдылар. Бир анда адамлар башымыза чормалашдылар. Шофер үзүнү онлара тутду:

— Бир шеј олан кими чамаат төкүлүб кәлир. Биз мәркәз севирик. Инди јығылыбсыңыз, көмәк еләјин, машыны далдан итәләјин,—дејә јалварды. Шофер дил төкүб јалвардыгча чамаат дағылышмаға башлады. Шофер буңлары көрәндә үзүнү көмәкчисинә тутду:—Көрдүнмү,

буңлары нечә дағытдым. Елә ки, башына јығыланлары дағытмағ истәдин, бир балача ишә бујур, көр нечә гач-һагач башлајыр...

Шофер машынының јанындан кетмәјиб «вәтән», «миңләт», «виңдан» дејә-дејә әл-гол атан беш-алты киңиңи јахынлашды, көмәк еләмәләрини хәниш еләди. Онлар да ајағларыны сүрүјә-сүрүјә узаглашдылар.

Көмәкчи:

— Уста, гој өзүм машыны итәләјим,—деди.

— Сән отур јериндә. Бу саат мән онлары гејрәтә кәтирим, сән дә тамаша елә,—дејә шофер чаваб верди.

— Еј, аллаһыны севәнләр, аллаһ ризасына машынының далындан бир аз итәләјин!

Шоферин «аллаһ ризасы» демәји илә дағылмагдә олан халгымыза гејрәт кәлди. Гарышга ширәјә даращан кими машына даращдылар. Һәрә бир тәрәфдән—кими машынының тәкәриндән, кими јанындан, кими сағ тәрәфдән, кими сол јандан чумду, кими гапыдан тутду, кими чархдан. Бири габаға кечди, о бири дал тәрәфә. Башладылар итәләмәјә. Әслиндә исә һеч кәс машыны итәләмирди. Әлләрини тохундуруб дајанмышдылар. Бармағларының учуну гојмушдулар машынының үстүнә. Ди кәл бир һај-һарај салмышдылар ки, адамың гулағы тутулуруду. Елә бил дүнја јериндән гопачағды. Һәм дә бир-биринә үрәк-дирәк вериб гејрәтә кәтирирдиләр.

— Һајды, аркадашлар!

— Ај еллиләр, итәләјин!

— Һә, бир, ики, үч... һоооо!

Кимиси әмр верир, кимиси јалварыр, кимиси јол көс-тәрирди. Кимиси дә бујурурду. Амма һеч бири машыны үрәкдән вә керчәкдән итәләмәдијиндәң машын јериндән тәрпәнмирди. Һеч бирчә бармағ да габаға кетмирди.

— Һајды, аркадашлар!

— Итәләјин, еј дин гардашлары!

— Бир аз дажанын!..
— Бу машин вахтында хэстэханаја чатмаса нэ олар ки?..

— Дажанын, бир аз эл сахлајын, ај мүсэлманлар!

— Һә, һамы бирдән...

— Башладыг. Һоооп!

Онларын курултусуну ешидәндә адама елә кәлирди ки, Архимеддин ахтардыгы истинад нөгтәсини тапыблар вә бу саат күрреји-әрзи јериндән ојнадачаглар. Әслиндә исә дөрд тәкәр үстүндә дајанан машин јериндән гымылданыб, бирчә бармаг да ирәли кетмирди.

— Кәлип, тәзәдән итәләјәк...

— Һә, бир јердә... Һоооп...

Кабинәдә отуран шоферин буриундан шыппыр-шыппыр тәр ахырды.

Әслинә бахсан машины шофердән башга итәләјән јох иди. О да әли рулда, ичәридән итәләдији үчүн машин тәрпәнмирди.

— Аз галды, башыңызга дөнүм!

— Итәләјин, ај чамаат, савабдыр...

— Бир азча гымылдаса, јериндән тәрпәнсә, әлинизи бурахын, өзү кедәчәк,—дејә шофер онлары һәвәсләндирди.

Көмәкчи сөзә гарышды:

— Уста, гымылдаса кедәчәкми?

— Нечә јә'ни кедәчәкми? Учачаг. Учанда неч дајанмыр. Онда кәрәк аллаһ өзү көмәјимизә кәлсин.

Јашлы бир киши узагда дајаныб:

— Һиммәт-үл-ричал, такла-ул-чибал,—дејирди.

— Бу сөзләрин мә'насы нәдир, ај баба?

— Јә'ни оғлум, илаһи истәсә машины дағын кәлләсинә атар.

— Дағын кәлләсинә лазым дејил, бирчә бармаг гымылдаса бәсдир.

Ушаглар да машины итәләјәнләри архадан итәләјирдиләр. Арвадларла гочалар бир аз кәнарда дөврә вуруб дајанмышдылар. Онлар да әләкчинин гыл верәни кими узагдан-узаға һај вериб машины итәләјәнләри чошдурдулар.

— Дајанын, гардашлар, әл сахлајын!

— Сиз аллаһ, гојун нәфәсимизи дәрәк. Чәһәннәм олсун бу мәрәт!

— Инди бу Америкада олсајды, ганад ачыб учмушду.

— Нијә Америкада учарды ки?

— Дејирәм ки, орада учарды. Амма бизә кәлиб чыхан машинылар, моторлар су көрмүш инад ешшәк кими тырр дејиб дајанырлар. Наһаг јерә өзүнүзә әзијјәт вермәјин. Бош-бошуна итәләјирик, јериндән тәрпәнмәјәчәк. Илк електрик гатарынын кәлиши јадыңыздадырмы? О да јериндән тәрпәнмәди.

— Әфәндим, бунларын һамысы мәмләкәтнин һавасындан вә сујундандыр.

— Көр өзкә нә тапырсан?

— Догру сөзүмдүр. Бир вахт Алманијадан бир кәми сатын алынмышды. Кәми саатда ијјирми милми, отуз милми, јохса алтмыш милми кедирмиш...

— Јох бир... дөвә...

— Дөвә јох, кәми дејирәм сәнә... Һә, кәми бизим Гарасуларымыза гәдәр бу гајда илә кәлмиш, бураја чатанда исә неч бирчә мил дә кетмәјиб, јериндәчә дајанмышды. Неч далғалар да кәмини тәрпәдә билмәјиб. Нә бизникиләр, нә дә алман капитаны кәмини сүрә билиб. Сонра кәминиң ағзыны кери чевирибләр. О саат һәрәкәтә кәлиб. Сонра кәмини тәзәдән бизә тәрәф дөндәрибләр. Бизим Гарасуларга чатан кими кәми јенидән ат кими шаһә галхыб, јериндәчә мыхланыб галыб.

— Ола билмәз.

— О вахт гәзетләрдә јазмышдылар, өхумајыбсынызмы?

— Јахшы, ахы нијә кәми бизим Гарасуларымызда ишләмирмиш?

— Мәмләкәтин һавасындан, сујундан асылдыр бүтүн бу ишләр. Машын, ја да мотор дүзәлдәндә һәр өлкәнин һавасыны, сујуну нәзәрә алырлар.

— Бах, буна сөзүм јохду, әзизим, бизим мәһәлләдә ишләјән автобуслар, өз мәһәлләмиздән башга һеч јердә ишләмирләр. Она көрә ки, кабинәнин үстүнә «ја аллаһ» сөзү јазылыб. Машыны ишләдән бу сөздүр.

— Јох, чаным, мәсәлә елә дејил. Инди кечмишдә олан капитанлар јохдур. Бизим әввәлки капитанларымыз сағ олсајдылар, һәйкәти кафир кәминини, лап адаларын өзүнү дә јеридәрдиләр. Онлар бир кечәнин ичиндә Кипри кәтириб Гаракеј лиманына бағлајардылар.

— Һәтта бизим дәрја капитанларындан һансыныса бир сөзү вар...

— Һә, билдим, ја Барбаросду, ја да Мимар Синан.

— Һә, онларын һансыса демиш ки: «Сиз мәнә истәдијим јелкәни верин, мән дә сизә Кирит адасыны үздүрүб кәтирим».

— Кәтирә билибми?

— Јох. Оун истәдији јелкәни дүзәлдә билмәјибләр. Әкәр дүзәлтсәјмишләр, дәрјалар пашасы капитан адалары кәми кими һәрәкәтә кәтириб бөјүк бир флот дүзәлдәрмиш.

— Бош сөһбәти гуртарын...

— Һә, бир јердә итәләјин. һооп!..

— Бир, ики, үч!..

— Лап јорулдуг, бир аз ара верин, гојун папирос чәкәк.

— О заманлар чоһдан кечиб, гардаш, елә вахтлар инди һарададыр, көзәл күнләр имиш. Бизим Јанчарлары-

мыз* варымыш, онларын бығларынын һәр тәрәфиндән бир дүшмән әскәри асарлармыш. Баша дүш, көр, нечә бығ имиш. Мусиги такымларымыз вармыш. Јанчар тәбилчиси тәбили елә дангылдадармыш ки, јер, көј јериндән ојнармыш, дүшмәнин горхудан бағры јарылыб, додағлары партлајармыш. Јер-көј тир-тир титрәјәрмиш. Кәмиләрдә елә икидләр вармыш ки, бирчә дәфә нәрә чәкәндә дәннзиләрдә фыртына гопармыш, дүшмән кәмиләри гәрг олармыш.

— Көр даһа нә ујдурусан.

— Бунлары тарихдә јазыблар, тарихдә. Амма индики һалымыза бах. Гырх-әлли киши топлашмышыг, бир гырыг машыны јериндән галдыра билмирик.

— Валлаһ, доғру дејирсән. Сән о јанчары кәтир, оун тәбилини дә кәтир, гој ағачыны дөшәјиб тәбили курулдатсын, көрәк онда бу машын јериндә дурачагмы? Валлаһ, дүз сөзүмдүр, јанчар такымынын тәбилчиси тәбил чалса, бу машын ганад ачыб учар, һеч далындан чатмаз.

— Ону-буну билмирәм, анчаг алман кәминини ишләдә билмәјибләр.

— Һәрәкәтә кәлин, дин гардашлары, һәјды асланлар...

Машынын ичиндә отурмагдан ган-тәрә батмыш шофер дилләнди:

— Бир азча јериндән тәрпәнсә, өзү јола дүшәчәк.

— Көрәсән башга өлкәләрдә ишләјән кәмиләр, гатарлар, автобуслар нијә бизим мәмләкәтә кәлән кими дајанырлар?

— Ја јадырғајырлар.. ја да мәмләкәтин һавасындандыр.

— Бәли, бу машынлар, моторлар о өлкәләрин һавасы-

* Султан Орхан тәрәфиндән христиан ушағлардан тәшкил едилмиш гошуи һиссәси. Бу гошуилары II Маһмуд ләғв етмишдир.

на ујгун дүзэлдрилибләр. Бизим навамыз онлара жарамыр. Машын да инсан кимидир. Һәр навада җашаја билмир. Инсанын кимисинә дағ навамы, кимисинә дәннз навамы, кимисинә дә сәһра навамы дүшүр.

— Сән инди дүз сөз данышмадын. Бизим мәмләкәтин навамы кими нава һарда вар?!

— Әстәғфуралла, бизим мәмләкәтин навамына сөз ола билмәз. Бирчә көзәл навамыз вар. О да олмаса... Мән оңу демәк истәмирәм. Јәни демәк истәјирәм ки, өз фабрик-заводларымыз олса, өз навамыза ујгун машиналар дүзәлдәрдиләр.

— Дајаны!

— Һајды, итәләјин!

Һәмјерлиләримин вәзијәти-мәни слә сарсытды ки, аз галдым өлү олдуғуму унудам вә онлара гошулуб машина итәләјәм. Өлү олмағын пис чәһәти дә будур ки, истәсән дә, истәмәсән дә дириләрә көмәк әлини узада билмирсән. Бундан бетәри дә одур ки, һеч олмәзса кәнарда дајаныб «һооп» дејә бағыра да билмирсән.

Севимли Ешиәкарысы, биз, өлүлү-дирили, бир-биримизи гызышдырмаға чалышаркән, бирдән-бирә архадан бир машин чыхыб бизим тә'чили јардыма зәрблә тохунмадымы! Бизим машинын мотору бу зәрбәдән һирсләниб курулдады, машин кешикчи ити кими гызышыб ирәли атылды. Аллаһы севән бизим машинын габағыны кәсмәсин! Машынымыз күллә кими кетмәјә, кетмәјә јох, учмаға башлады. Шофер дүз дејирмиш: «Бир аз тәрпәнсә, дајанмајачаг!»

Мотор кетдикчә курултусуну артырды, машин гызышды, дөнкәләрдән јел кими өтдү, шофер горхуја дүшдү. Узунү көмәкчисинә тутду.

— О машин бизи архадан чох бәрк вурду. Горхурам машынымызы даһа сахлаја билмәјәк.

Мән ичәридә олдуғумдан бајыры көрә билмирдим.

Амма баша дүшдүм ки, машин илк јардым хәстәханасын јанындан кечди. Шофер машины сахлаја билмәди вә көмәкчисинә ачыгланды:

— Оғлан, машина бензин төкүбсән, јохса нефт?

Көмәкчи сәсини дә чыхартмады.

Истамбул күчәләрини һејли долашдыгдан сонра дајанды. Шоферин кабинәси јахшы олдуғундан чох шүкүр һеч бир гәза баш вермәди. Өзүмүн дәрди ми чәкмирәм. Јашамағ истәјән шоферлә көмәкчисинин саламат галмасына шүкүр охујурам.

Севимли Ешиәкарысы, тә'чили јардым машинында бајрам кәзинитисинә ошар сәјаһәтимдә башыма даһа нәләр кәлдијини кәлчәк мәктубларымда јазачағам. Бәлкә јер үзүндәки сijasәт адамларынын дава-далашына аид јазылары охудугча гүссәјә батан сир-сифәтин мәним јазыларымы охујанда бир балача ачыла.

Саламат гал, севимли Ешиәкарысы.

Севимлин өлүмү Ешиәк

Дөрдүнчү мектүб

Ешшөкарысы!

Бизим тә'чили жардым машины ачы бир гычырты илэ тормоз вердији заман бир нәфәр еллимиз ады сечки дөф-тәриндөн дө, эһалинин сијаһысындан да силинөчөк бир вәзијјәтә дүшдү. Тир кими јерә узанды. Чибләриндә пул-лары олмадығындан марағлы тамашаја кедә билмәјән адамлар дәрһал јаралынын башына топлашыб бөјүк мәрәкә јаратдылар. Онлардан бири јердә узанан адама диггәтлә бахыб:

— Нә бәхтли адаммыш!—деди.

Бир башгасы:

— Бәли,—деди,—бәхтин кәтирәндә кәрәк белә кәтирә.

— Шүкүр еләсин ки, тә'чили жардым машинынын алтына дүшдү.

— Елә мән дә «бәхти кәтирди» дејәндә буну нәзәрдә тутурдум.

— Чох јахшы олду. Һәким өзү хәстәсин ајағына кәлди. Адамы эзән машин өзү дә көтүрүб хәстәханаја апарачаг.

— Башга бир машин чығнасајды...

— Өлмүшдү... Бүтүн күнү сәки үстүндә өзүнү күнә версәјди белә, тә'чили жардым машины тапа билмәзди.

— Тә'чили жардым машинындан кечдик, чаным, зибил машины да олса, разыјыг.

— Гардаш, сән лап кефдән данышырсан. Зибил ма-

шыны хардадыр? Дүз бир һәфтәдир тәнәзүл еләјиб бивим күчә тәрәфә кәлмир.

— Бәхти кәтириб, гардашым, бәхти. Бу гоча Истамбулда нечә мин јүк машины, нечә мин шәхси машин, нечә мин такси вар. Амма чәми-чүмлөтаны беш-алты тә'чили жардым машины анчаг олар.

— Јох, бәләдијјә идарәсинин он тә'чили жардым машины вар. Онун сәккизи харабдыр, ишләмир.

— Гәрибәдир, бу гәдәр автобусун, таксинин ичиндә кәлиб адамы тә'чили жардым машины бассын.

— Неч лоторейә билети илә чохла пул удан адамын да бәхти бунунку кими ола билмәз.

— Еләдир. Адамын бәхти кәтирәндә тә'чили жардымын алтына дүшүр.

— Инсан өләндән сонра ја автобусун, ја таксинин, ја зибил машинынын, ја шәхси машинын, ја да тә'чили жардымын алтына дүшсүн, бунун бир фәрги вармы?

— Өлсә, фәрги јохдур. Амма сағ галыб әзилсә, фәрги вар. Бу адам өлмәјиб ки...

Тә'чили жардым машинына тохуңанда фырланыб он метр габаға дүшән адамын јарасындан ахан ган асфалтын кәлә-көтүр јерләрини вә чатлағларыны долдурурду. Буну көрәнләрдән бири:

— Машайлаһ, адамда да бу гәдәр ган олармыш,—деди.

Башга бириси она чаваб верди:

— Бу гәдәр ган ахмағындан көрүнүр ки, бөјүк адаммыш.

— Јох, чаным, бөјүк нәдир, мән ону таныјырдым...

— Бөјүк адам дејилсә, бәс бу гәдәр ганы хардан алыр?

— Бу адамын сәнәти ган вермәк иди. Һәмишә балача радиосуну гулағынын дибиндә тутурду. Елә ки, «ган тирмиш бир јаралыја тә'чили ган лазымдыр» сөзләрини

ешидирди, дөрһал һәмнин хәстәханаја, ја да көчүрмә станицасына гачыр, ганынын групу дүз кәлирсә, ган ве-
рирди. Сатдыгы ганын баһасына газандыгы пулла чол-
ма-чочугуну күл кими доландырырды. Бу адамын вүчүдү
ичдәји сүју да гана чевирирди.

— Бир дәфә мәни дә бир жүк машины чыгнамышды.
Мән һушуму итирмишдим. Әслинә баһсан мән машин
басмаздаң чоһ әввәл өзүмдән кетмишдим. Нәјсә. Он тол-
луг машин мәнни басмышды, амма бирчә дамчы да га-
ным ахмамышды. Бир күн сонра мәнни күчәнин ортасын-
дан көтүрүб хәстәханаја апармышдылар. Мәнни мұажинә
сдән һәким, «чәрраһијә әмәлијјаты апармалыжы» дејин-
чә, анам көзүнүн јашыны чешмә кими ахыдарат, «аман-
дыр. доктор.—демишди,—инди ки, онун гарыны јара-
чагысыныз елә бирдәфәлик кор бағырсагыны да кәсиң
кетсин, валлаһ, саваб иш көрмүш оларсыныз». Һәким
мәнни чәрраһијә столунун үстүнә гојуб кәсиб-дограмага
башлајыб. Амма нә гәдәр кәсибсә, бирчә дамчы да ган
ахмајыб.

— Демәк ганын гурујубмуш.

— Јох, гардаш, ганым варды ки, гурусун. Ган гурујан
кими араг ичәрсән, суланар, бу асан ишдир.

— Онда ганын пис имиш.

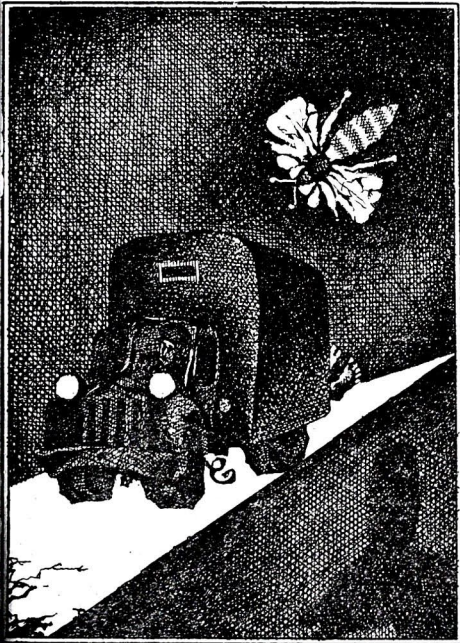
— Чаным, сән нә данышырсан, сәнә дедим ки, ганым
јох иди. Вар иди ки, пис олајды.

— А башына дөнүм, бәс гансыз да адам јашајармы?

— Елә һәкимләр дә бу ишә мат галмышдылар. Мәнни
кәсән һәким «јахшы ки, ганы јох имиш,—дејиб.—Әкәр
ганы олсајды, машин әзән кими ахыб гуртарармыш».
Ганым јох иди. Олмајан шеј аха биләрми?

— Инана билмирәм. Гансыз адам ола билмәз.

— Әлбәттә, гансыз адам ола билмәз. Мәсәлә бурасын-
дадыр ки, һамынын ганы гырмызы олур, амма мәнни ган-

ным ағ имиш. Бә'зи гарпызы кәсирсән сары чыхыр, мәнин ганым да елә.

— Неч елә шеј олармы?

— Памидор күнәш көрмәсә гызарармы? Јох? Мәним ганым да елә. Мән ананд зирзәмидә доғулмушам, елә орада да бөјүмүшәм. Биз торпағын алтында јашадығымыздан күн үзү көрмәмишик. Она көрә дә мәним ганымын рәнки гызармајыб.

— Һә, бу башга мәсәлә. Инди инандым. Сәһәрден белә де, мән дә баша дүшүм.

Тә'чили јардым машинынын басдығы јаралыны да мәним јаныма атдылар. Машында дөрд нәфәр олду. Бири јаралы, бири шофер, бири онун көмәкчиси, бири дә мәним мејидим. Инди дә машинын инады тутду, нә иллаһ еләдиләрсә, јериндән тәрпәнмәди. Белә дә машины олардымы? Јеријәндә дајанмаг билмир, дајананда да јериндән тәрпәнмирди.

Бир нәфәр:

— Јахында тә'мир е'малатханасы вар, ораја гәдәр итәләјәк.—деди.

Башладылар сөздә машины итәләмәјә. Әввәлки ојун тәқрар олду. Әслиндә оилар бир иш көрмәк истәмирдиләр. Садәчә вахт кечирирдиләр.

Чамаатын ичиндән бири:

— Гырх кишинин бир јумуртаны нечә јердән галдырдыларыны билирсинизми?—деди.

— Бир јумуртаны гырх киши?..

— Бәли. Јүзбашы: «бу јумуртаны көтүрүн» дејә көстәриш вериб. Соңра да јолуна дүзәлиб кедиб. Бу сөзү ешидән кими кишинләр јумуртаны јердән көтүрмәјә чор-малашыблар. Онлардан бири бир јун јорған кәтириб вә јумуртаны јорғанын үстүнә гојублар. Соңра гырх кишинин һәрәси јорғанын бир тәрәфиндән јапышыб јумуртаны јухары галдырыблар.

— Нә демәк истәјирсән?

— Демәк истәдјим будур ки, кәлин тә'чили јардым машиныны да јумурта кими галдыраг.

Шофер таныш бир такси тапды. Тә'чили јардымы једәјә алыб јахындакы е'малатханаја кетдиләр. Уста машинын гапағыны ачан кими тәэччүблә.—Бу нәдир?—дејә сәси кәлинчә бағырды.

Шофер сакитчә:

— Нә олуб?—деди.

— Даһа нә олачаг? Гырх илдир машин тә'мир еләјирәм, һәлә өмрүмдә белә шеј көрмәмишәм.

— Көрмәјибсән, инди көр.

— Бу машинын моторунда тикиш машинындан тутмуш үз гырхан машинын һиссәләринә гәдәр, нә десән вар.

Шофер:

— Сәһв едирсән,—деди.—Сәнин үз гырхан машин сандығын шеј бир паравозун винтидир. Бир дәфә ијирми километрлик бир мәсафәдән бир јаралыны илк јардым хәстәханасына апаранда машинымыз дајанды. Тә'мирчинин јанына апардыг. Уста лазым олан һиссәни тапмады.

— Баша дүшдүм, лазым олан һиссәни тапмајанда бу-ну мотора гојуб. Доғрудан да инди машин һиссәләрини тапмаг олмур.

— Ондан дејил. Бизим машинын модели чох көһнә олдуғундан неч јердә тәзәсини тапмаг мүмкүн дејил. Јалы хәстә бир аз да кечсә, өлә биләрди. Әлачымыз әјди. Шәһәр ичи олсајды, хәстәни биринә тапшырыб, әстәханаја кедиб әһвалаты демәк оларды. Амма биз сәһәрден чох узағдајдыг. Аллаһ көмәји олмуш хејрхаһ ир алам дадымыза чатды. Деди ки, бу јахында бир дәјирјолу тә'мири е'малатханасы вар. Орда бир уста вар я, әлиндән һәр шеј кәлир. Көһнә паравозу сөкүб тәзә трактор дүзәлдир. Тракторун һиссәләрини сөкүб винт

дүзөлдүр. Бир сөзлө, иши-күчү ону-буну сөкүб, жеңи шей-
лөр дүзөлтмөкдир. Элинден неч нэ гача билмэз. Оуну,
јалан, јохса керчөк, сөјлөдији нөјимэ лазым иди. Дуруб
с'малатханаја кетдик. Уста бирчэ дөфө бахан кими ма-
шынын нөјинини хараб олдугуну билди. Е'малатхананын
долабларында, күнч-бучагында, дөшөмөнин үстүндө, ди-
варын дибиндө нэ гөдөр дөмир-дүмүр, јај, винт, болт
вардыса тапды, арашдырды нэ бизим машинынын сыныг
јерлөрүнө гојмаг истөди. Чох ахтарды, ахырда һансы
султанынса вахтындан галма паравозун винтини тапыб
бизим машинын моторуна гојду. Машын ишө дүшдү.

Шоферин көмөкчиси дилләнди:

— Бизим машинын «чаф-чүф» еләмөји ондандырмы,
уста?

Шофер:

— Балкэ дэ,—дејө чаваб верди.

Уста:

— Ешг олсун!—дејө бағырды.

Шофер:

— Кимэ, устајамы, машинамы?—дејө сорушду.

— Икисинэ дэ.

— Сонра, гардаш, бизим машины варлы бир турист
көрүб шөклини чөкмишди. һөмин шөкли өз өлкөсинин
гөзөтлөриндө чап етдириб алтындан да јазмышды: «Ав-
томобилин ичадындан элли ил өввөл дүзөлдилмиш ма-
шын». Јаманча да тәрифлөмишди. Бизим тәчили јар-
дым машиныны дүзөлдөн заводун мүдирлөринден бири
бу тәрифлөри охујандан сонра дүз орадан бирбаша би-
зим машинын көрмөјө кәлмишди. Сөн демө, онлар илк
бурахылыш моделини музејө вермөк үчүн ахтарырлар-
мыш. Кәлән адам бизим машинын көрән кими севинди-
јиндөн «урра!» дејө бағырды нэ папагыны көјө атды.
Сонра сөвдөлөшмө башлады. Дејөсөн, бизим машинын
өвөзинэ он дөнө тәптэзэ машин, үстөлик пул да верөсиј-

ди. Бу бизим дөвлөт бүдчөсинин хөјринэ иди. Сонра мүш-
тәри: «Гојун, бу машинын моторуна бир дө бахым» деди.
Гапагы ачан кими тәөччүбүндөн көзлөри кәлләсинэ чых-
ды. Дили долаша-долаша: «Мән элли илдир автомобил
дүзөлдирәм, амма һәлә јашымда белө машин көрмөми-
нәм» деди.

Дөмирјол устасы:

— О адам нијө тәөччүбләнмишди?—дејө сорушду.

— Она көрө ки, бизим машинын моторунда јер үзүн-
дө нэ гөдөр машин, фабрик, паравоз, кәми чархлары
варса, һәрәсиндөн бири, ја икиси јерләшдирилмишди.
Машинын өз моторунда исә дишө дөјөн бирчө винт дө
галмамышды. Демөк машинын өз винтлөрүнн, чархлары-
ны, һиссәләринн чыхардыб јеринэ кимин элинэ нэ кечиб-
сө долдурублармыш. Мүштәри мотору гурдалады нэ
элинэ бир ил кечди. «Бу нәдир белө?» дејө сорушду. «Тел
толмушду, онун өвөзинэ багламышам» дејө чаваб вер-
дим. Гурдаладыгы јөрдөн элинэ бир резин дө кечди. «Бәс
бу нәдир?» деди. «Һә, ому? О мәннн шалвар ашырма-
мын резинидир». Мүштәри илэ тәрчүман васнәтәси илэ
даньшырдыг. Мүштәри: «Бурада ики ашырма вар» де-
ди. «Дүздүр,—дејө чаваб вердим.—Мәннн ашырмам да
тырылмышды. Сонра машиндакы јаралынын ашырма-
нын мотора бағладым». Мүштәри сачыны, башыны јол-
лаға башлады. Машыны силкәләди. Винтләр, болтлар,
дөмир тырынтылары, ағач парчалары төкүлдү. «Сиз нэ
дирсиниз?—дејө элиндөн јапышдым.—Тәһлүкәсизлик
дәрәсиндө адамлары силкәләдикләри кими бу машины
артышдырмагдан бир ишө чыхмаз». Мүштәри машины
өлөшдирмөјиндө давам етди. «Бунлар нәдир? Сиз ма-
шинда иых дашыјырсыныз?». «Јох, чаным, онларын һә-
өсини моторун бир јеринэ тыхамышыг. Машын јохуша
ырмашанда көмөкчим дүшүб јола төкүлән мыхлары јы-
шдырыр». Мүштәринн рәнки гачды, кефи позулду.

«Баша дүшө билмирэм, бу мотор нечә ишләјир, мүһәррик нечә һәрәкәт едир, машын нечә јеријир?» дејә сорушду. Инди данышмаг һөвбәси мәннимди. Она нәфәсини дәрмә-јә имкан вермәјиб, әлиндән јапышдым, кабинәјә чыхарт-дым. Мән изаһ еләдим, тәрчүман ону баша салды. «Елә билирсиниз бу машын сизин дүзәлтдијиниз моторла иш-ләјир? Ај һәј! Сизин дүзәлтдијиниз моторун үмидини галсајды, бу јолларда чохдан онун чүрүјү чыхмышды. Аллаһ версин бизим дуалара. Бах, күзкүнүн үстүндә гарышга дуасы вар. Буну көрүрсәнми, бу да «Машалаһ» дуасыды. Бу да «Бисмиллаһ» дуасы. Габаг тәрәфдә пејғәмбәрләрин, имамларын ады јазылыб. Јухарыдакы јазыја бах, орада «Ја аллаһ» јазылыб. Бу, көј мунчут көз мунчуғуду. Машыны пис көзләрдән сахлајыр. Бу, налдыр, бу, ушаг папышы, бу да, үзәррикдир. Сарымсаг да вар. Машыны хәтадан-бәладан горујан бунлардыр. Өзүнү әлә ал, әфәндим, бу машын мотор, бензин күчүнә ишләмир. Аллаһ сәјәсинә, һәзрәти пириң күчүнә ишләјир. Бәзин, јағ, су бош шејләрдир. Һәрдән бензин, јағ, су ишләләндә дә, елә-елә, гајда-ганун позулмасын дејә иш-ләдирик».

Беләликлә, мүштәри бизим тә'чили јардым машыны-ны алмагдан бојун гачыртды, о вахтдан бу мејид мәнниң үстүндә галды. Чүнки машынын не ичиндә, нә дә чә-лүндә өз фабрикләринин дүзәлтдији бир нишанә варды. Онлар бу машыны һеч вахт сүрә билмәздиләр.

Севимли Ешшәкарысы, мәктуб узанды, мән дә јорул-дум. Машынын нечә тә'мир едилдијини, јаралы илә мәннә хәстәханаја нечә кәтирдикләрини кәлән мәктубумда ја-зачағам. Мәни, сорушан олса, үрәкдән кәдәрләнсәләр Тахталыкөјдә јолларыны көзләдијими дејәрсән.

Достун өлмүш Ешшәк.

Бешинчи мәктуб

Достум Ешшәкарысы!

Кечән мәктубумда тә'чили јардым машынынын нечә тә'мир едилдији вә хәстәханаја нечә кәлмәјимиз барәдә јазачағыма сөз вермишдим. Гулаг ас, сөјләјим.

Уста башыны моторун ичинә салыб һаранын гырыг олдуғуну тапмаға чалышырды. Анчаг гырыг јери тапа билмәдијиндән чох әсәбиләшир, башыны моторун үстүндән галдырыб ики-үч дәгигә сөјүб сөјләнир, папирос јандырыб чәкир, нәфәсини бир гәдәр дәрдикдән сонра јени-дән башыны әјиб мотәру гурдалајырды. Арабир дә шо-фери данлајырды:

— Ај гардаш, өлкә баса-баса бу мирәтин далынча адам кәлибмиш ки, алыб музејә версин, бу андыра гал-мышы дәјәр-дәјмәзинә нијә вермәдиниз ки, өзүнүзүн дә данынын гуртарајды, мәнним дә. Елә мәмләкәтин дә. Бу дәмир-дүмүрү апарыб јармаркада бир сәрки дүзәлтсәј-диләр, бир чадыра гојуб билетлә чәмағта кәстәрсәјди-р. Елә мајасы чыхарды.

Башыны мотора салыб јенә гурдаланды.

— Бунун саламат јери јохдур ки, гырығыны тапа би-рәм.

Машына бир тәпик илишдирди. Дејәсән, ајағы ағры-ы. Ахсаја-ахсаја кедиб дүканын дивары дибиндә чөм-әлди.

Мән өлмүшдүм. Мәни хилас едә билмәздиләр. Анчаг у јазыг јаралыны хәстәханаја бир аз тез чатдыра бил-

сөздилэр, бәлкә дәрдинә бир әлач оларды. Шоферни көмәкчиси машинадакы жаралынын үзүнә түпүрдү вә:

— Мән белә угурсуз адам көрмәмишәм,—деди.

Шофер дә һирсләниб өз-өзүнә сөйләнирди:

— Јола кедәндә габагларына бахмајыб өзләрини сохурлар машинын алтына, бизи дә салырлар бәләја.

Уста отурдуғу јердән сөзә гарышды:

— Фәрги јохдур, габагдан кәлән машинын алтына дүшмәсәләр, архадан кәлән машин онлары басачаг. Она көрә дә, гардаш, габага јох, дала бахачаглар.

— Төвбә, ја рәббә... аллаһын иһинә гарышмаг олмасын, амма гурбаны олдугум аллаһ иһсәна ики көз вериб, иһсини дә јан-јана дүзәлдиб. Олмаздымы бу көзүн бирини габагда, бирини дә архада дүзәлдәди.

Шофер устаја јалвармаға башлады:

— Амандыр, ај уста, көзүнү јејим, дур. Јаралы өләр. Көрмүрсәнми, нә гәдәр ган итириб. Онуи гоһум-әгрәбасында бир кәлиб чыхар, башымыз бәләја дүшәр. Тез ол, тәрпән, көзүмүн иһығы.

Уста дурду. Башыны мотора сохду. Бир мүддәт орада гурдаланды, ешәләнди, ахтарыб әлләшди, ахырда машинын хараб олан јерини тапды, амма ораја гојмалы бир машины һиссәси јох иди.

— Бу һиссәни һеч јердә тапмаг мүмкүн дејил.

— Башына дөнүм, уста.

— Мәндә олан нә вардыса һамысыны јохладым, һеч бири јарамады. Бу јахынларда әлимә бир тәјјарә кечмишди. Онуи хырла-хуруш һиссәләрини сөкмүшдүм. Инди бахым көрүм онун иһиндән сизин машина ујары олаһы тапылармы?

— Бу јаралынын әчәли кәлмәјибсә, иһшаллаһ, ујар, — дејә шофер устаја чаваб верди.

Уста «Бисмиллаһ» дејиб әлини паслы дәмир парчаларынын арасына салды. Бир аз ешәләндикдән сонра

бир дәмир парчасы тапды. Ону дәзкаһа бәркидиб төрүләди, јејәләди, нә билым сонра нә еләди вә машинын моторунун һарасынаса кечирди. Сонра машинын габагына кәлди.

— Валлаһ, елә бил лап гәсдән бура үчүн дүзәлибми,—дејә нәш'ә илә бағырды.

Шофер кабинәјә чыхыб мотору иһә салды. Уста әлини узатды:

— Бәс пулу?—деди.

— Пулуму? Кәлиб хәстәханадан аларсан.

— Еләсә батдыг.

— Ондан өтру кефини поэма. Бир аз кеч алачагсан, амма алачагсан. Гијмәтини баһа елә, сонра бизи дә көр.

Тә'чилләр јардым машинындан шоферин нијә әл чәкмәк иһемәдији инди ајдын олду. Јени машин олса, бу гәдәр тә'мир едилмәјәчәкди вә шоферин дә кәлир јери олмајачагды. Буну шофер көмәкчисинин дедији сөзләрдән анладым.

— Алты ајда бу мирәтә верилән тә'мир пулундан тәзә машины алмаг оларды.

Бу сөзләрдән шоферин ачығы кәлди:

— Узун еләмә, сәнә дә бир шеј дүшәр. Ја аллаһ, јола дүшүк.

Уста онларын архасынча гыһгырды:

— Чох ити сүрмә. Нә билмәк олар, машина тәјјарә һиссәси гојмушуг, бирдән сәнин бу сыныг-салхағын гаһадланыб учар.

Шофер мотору иһә салмаг үчүн ачары фырлады. Машины титрәди, силкәләнди, сонра бурнуну јухары тутуб титрәјә-титрәјә ирилиләди.

Көмәкчи һејрәтлә дилләнди:

— Аман аллаһ, дејәсән, учуруг.

— Јох, һәлә учмуруг, амма белә кетсә, учамағыг,— дејә шофер она чаваб верди.

Машын бәрк силкәләнди. Көмәкчи тәэччүбләнди:

— Нава бошлугунамы дүшдүк?

Шофер ошун үстүнә багырды:

— Оглан, голуну пәичәрәдән баяыра чыхартма!

— Нә олар ки?

— Бир сорушур да. Голун ганада дөнәр вә биз көјә галхарыг.

Шоферин әјри-үјрү дар күчәләрини фырланмаға башладыг.

Шофер:

Аллаһ кәссин бу машыннын хасијәтнини,— деди.— Зәһримәр һәмишә беләди. Јеримәз, јеримәз, елә ки, јериндән тәрпәнди дајандырмаг олмур. Аман, аллаһ!

— Аллаһ, сән сахла, нә олду?

— Машын елә силкәләнди ки, ич-чалаты бүтүн төкүлду.

— Елә шеј олмаз.

— Мотордан һеч нә галмады.

— Бә нә тәһәр кедирик?

— Јола дүшәндә јеримиздән бәрк тәрпәндик, инди дә ошун јели илә өз-өзүмүзә кедирик.

— Бу тәһәрлә нә гәдәр јол келә биләрик?

— Нә билим, бәлкә чәһәннәмнин дибинә гәдәр кетдик. оглум.

— Бушун ахыры нә олачаг?

— Мән нә билим, тормоз сахламыр, рулу да идәрә еләјә билмирәм. Машын баш алыб кедир, сахламаг олмајачаг.

— Һејиф дејил ешшәк, ешшәјә гурбан олум,— дејә көмәкчи сөзә башлады.— Алтымыздакы инди ешшәк олсајды, сакитчә јыргалана-јыргалана кедирдик. Дүнјада ешшәк минимәкдән көзәл нә вар! Бизим кәндләрдә һәмә ешшәк минир. Хәстәни дә, сагламы да ешшәклә апарырлар. Доғрудур, ешшәк бир аз инадчыл һејвандыр, амма

нә олсун, чох ағыллыдыр. Нә гәдәр кәзиб доланса да, лап јолу азса да, ахырда һәрләниб-фырланыб өз ахуруна кәлир. Бу чындыр машын кими билмәдији јерләрә баш алыб кетмәз. Ешшәјә миндинми, башыны чевир, өзү келчәк. Елә ки, төвләјә кәлди, ајаг сахлајыб дајаначаг. Даһа бизим машын кими хәстәхананын јанындан фырыт еләјиб кечмәз. Кәзиб долашандан сонра гајыдыб өз гаражына кирән ағыллы бир тәччли јардым машыны дүлдилмәјәнә гәдәр һеч кәс өз тәһлүкәсизлијинә әмин ола билмәз.

— Бәсди кәвәзәләдијин, оғул, бош-бошуна данышма. Бақда нә гәдәр бензин вардыса, һәмәсы ахыб төкүлду, амма јенә учуруг. Јолу, изи дә итирдик. Бир јерә тохунуб дајанмаса, һеч чүр сахлаја билмәјәчәјик. Бәлкә белә олса, чаымыз гуртула.

Көмәкчи:

— Ага,— дејә јалвармаға башлады.— Дәјәндә дә елә бир јерә дәјәк ки, көзәл олсун. Орадан дәннз кәрүнсүн, сәрин һавалы јүксәк бир јер олсун.

— Бир ағача чырпылсаг нечә?

— Ағача чырпылмаг јахшыдыр. Амма бахыр ағачына. Мәним бәхтим јохдур. Бир дә көрдүн апарды елә ағача чырпды ки, өлүмүз тикә-тикә олду. Амма күллү-чи-чәкәл бир ағача чырпылсаг, јахшы олар. Јә'ни чырпылмагына дәјәр.

— Тфу, аз галмышдыг дивара дирмашаг.

— Аман, аман, о дивара «Ешшәкләрни ајагјолу» сөзү азылыб Ора јахын кетмә. Әкәр машынымыз дивара чырпылса, ораја јапышыб галачагыг. Кәнардан бахан елә билчәк ки, автомобил заводунун рекламыјыг. Дивара вурублар.

Шоферлә көмәкчиси машыны чырпмаг үчүн јумшаг, елә бир јер ахтардылары вахт дәһшәтли бир силкәләнди олду. Мән јаралынын үстүнә јыхылдым. О:

— Үзр истәјирәм,— деди.

Өлүм ајағында да ганачағындан эл чәкмирди. Мән өлү олдуғум үчүн сәсимн чыхартмырдым. Шоферинсә сәси кәлирди:

— Аллаһа чох шүкүр, чырпылыб гуртардыг. Нәм дә сағ-саламат галдыг.

Бах, белә-белә ишләр, севимли Ешшәкарысы. Адам башына белә ишләрин кәләчәјини билсә һеч өләрми? Башыма кәләнләр бунунла гуртарсајды, дәрд јарыјды. Сағлығымда башыма аз белә кәлмәмишди. Сән демә өләндән сонра да көрәчәкли күнләрим вармыш. Бундан сонра башыма кәләнләри кәләчәк мәктубларымда јазачағам. Сәнә уғурлар вә хошбәхтликләр арзулајырам, достум Ешшәкарысы.

*Дәрин маһаббат вә кәдәрлә,
өлүш Ешшәк.*

Алтынчы мәктуб

Севимли аркадашым Ешшәкарысы!

Сәнә көндәрдијим мәктубларда өлмәјин зилләтләрини јазмагла үмидини бүсбүтүн гырмағ фикриндә дејиләм. Мән сәнә башыма кәләнләри, чәкдијим әзијјәтләри ејни илә јаздым. Инди сән рсчә истәјирсәнсә елә дә ет. Истәјирсән гал јаша, гстәјирсән өл, чаныны гуртар.

Кечән мәктубумда јарымчыг галан јердән башлајырам. Шофер машины еһмалча ағача тохундурду. Әввәлчә көмәкчи јерә дүшдү.

— Мән саламатам,— деди.

— Мән дә.

— Инди нә едәк, уstad?

— Аллаһ көмәјимиз олсун. Ичәридә бир өлү вә бир јаралы вар. Јаралы олмасајды, өлүнү машинда гојуб кәдәрдик. Амма бу гәдәр ган итирмиш јаралыны машинда тәк гојмағ олмаз.

— Бир машин сахлајағ.

Машынлар сағымыздан, солумуздан вызылтыјла кечиб кәдирди.

Шофер:

— Неч кәс биздән өтрү машин сахламаз,— деди.

— Нијә? Пула көрәми? Пулуну хәстәханадан аларлар.

— Гансы ахмағ јаралыны машина гојар? Машын гана батар. Индики заманда шоферләр һеч хошуна кәлмәјән сағлам адамы да машина миндирмирләр. Тә'чили

жардым машынындан эввэл автобусда ишлэјирдим. Мән эсл фанарбазчалыјам. Машынын ичини, жанларыны, тәкәрлөрини, гапыларыны ики рәнклә рәнкләдим. Сары вә түнд мави. Сонра Фанарбахча бајрагларыны дүздүм машынын габагына, бөјрүнә. Бир сөзлә, кәлин машыны кими автобус бәзадим. Дајаначагда көзләдим. Бир адам кәлиб машына минмәк истәјән кими көзалты онун сир-сифәтинә, әјин-башына бахырдым. Хошума кәлмәјәндә: «Гардаш, инчимә, мүштәрим вар» дејә башымдан еләјирдим. Башгасы јахынлаианда хошум кәлмәсә, ону да алдадыб јола салырдым. Елә ки, мүштәринин әјин-башы јериндә олурду, дәрһал: «Һара кедирсән?» дејә сорушур-дум. Үрәјимдән олан вә хошума кәлән јерә кедирдисә, машына миндиридим. Лакин кетдији јер хошума кәл-мәсә, ја да јол пис олса јахын гојмурдум. Бир дөфә өзүм-дән зорлусуна раст кәлдим вә һәрифи машына көтүрмә-јә мәчбур олдум.

Беләсини машына миндирендә һансы партијадан, ја да һансы дәстәдән олдуғуну сорушурам. Бизим партија-дан олмаса да ејби јохдур, антидемократик партијадан олмасын. Дөзүб сәсими чыхартмырам. Амма елә ки, мүш-тәри Фанарбахчанын рәгиби олан партијанын үзвү олур, онда машыны аста-аста сүрүрәм ки, мәнзилә вахтында чата билмәсин. Сонра да хәлвәти бир јердә машыны сах-лајырам. «Бәј әфәнди, мотор хараб олду» дејә ону салы-рам ашағы. Һәм дә машыны елә јердә сахлајырам ки, һеч кәс нөмрәсини охуја билмир. Һәм дә башга машын да тапмаг олмур. Мүштәри паји-пијада јола дүшүр. Шо-ферлик сәнәти асан дејил, оғуд, машыны һамы сүрә би-ләр, амма кәрәк бүтүн бу инчәликләрдән башын чыха.

— Инди нә едәчәјик?—дејә көмәкчи бир дә сорушду.

— Машындан бирини сахлаја билсәк, јахшы олар,—дејә шофер сөзә башлады.—Сән таксиләрин бај-рагларына, јә'ни нишанларына бах. Һансы командадан

дырса өзүнү о дәстәни севән кими көстәр. Билирәм, шо-ферләрин һамысы футбол дәлисидир. Онлары көрән кими дејәрсән: «Кечән ојунда бизимкиләр чох көзәл ојнады-лар. Амма бәхтләри кәтирмәди». Елә ки, буну дедин, она гоһумдан да јахын олачагсан. Һәриф һеч сәндән пул да алмајачаг. Әсәс мәсәлә бу машындан бирини сахла-магдыр. Инди дурма, чых јола, көрәк машындан би-рини сахлаја билчәјикми?

Көмәкчи јолун ортасында дајанды. Вызылтыјла кедән машындан биринә әл галдырды. Шәкси машын иди. Ичәридәки адам да әлини пәнчәрәдән чыхарыб јелләди. Елә беләчә, әлини јелләјә-јелләјә дә машыны сүрүб кетди.

— Һәриф бизә салам верди.

— Сән дә саламы ал, оғул,—дејә шофер изаһ еләди.— Салам аллаһ саламыдыр, алмалысан. Лап дүшмәнин дә сәнә салам версә, кәрәк «Әлејкүмәсалам» дејиб она ча-ваб верәсән.

Көмәкчи башга бир машына әл галдырыб сахламаг истәди.

Бу машынын пәнчәрәсиндән бир арвад ајағы салла-нырды. Көмәкчи әлини галдырдыгда арвад да ајағыны галдырыб ојнатды.

Көмәкчи һиддәтләнди:

— Быј, һәјасыз, адама ајағыјла салам верир.

Шофер:

— Сән буну өзүнә көтүрмә,—деди.—Гылчасы көјдә олан арвад сәнә јох, машынын ичиндәкинә салам ве-рирди.

Көмәкчи јенидән әлини галдырыб машын сахламаг истәди. Шофер ону дајандырды:

— Өзүнү јорма, бу машыны һеч сахламазлар.

— Нијә ки?

— Көрмүрсәнми, машын сүрәнин бир әли рулдадыр,

бир эли дэ јанындакы арвадын белиндэ. Өзү дэ шәхси машиндыр. Бу саат о машиннын габагында сәнкәр дэ гурсан дајанмаз, јарыш атлары кими сәнкәрни үстүндән һоппаныб кечәр.

Шоферин дедији дүз чыхды. Машын елә сүр'әтлә кәлиб кечди ки, јелиндән көмәкчи јерә сарилди.

— Бунлары падшаһ фәрманы да сахлаја билмәз, биз нә едә биләрик? Јаралынын ганы ахыб гуртарыр. Неч нә-јә бахмајачағам. Өзүмү габагыма чыхан машиннын үстүнә атачағам.

Гаршыдан бир машин фыртына кими чыхды. Көмәкчи дедији кими дэ еләмәк истәди. Өзүнү ирәли атмаг истәјирди ки, шофер голундан тутуб сахлады.

— Дәли олмусан, оғлум? Елә билирсән мотордан бир аз башын чыхды, машин сүрмәји бачардын, бунунла иш битди?

— Әлбәттә, гајдалары да билмәк лазымдыр.

— Јахшы шофер олмаг үчүн бунлар аздыр. Кәрәк гајдалардан кәнар ишләри дэ биләсән. Неч бәлә бир машиннын габагында дуралармы? Бу машин Әзраилин машинныдыр. «Һарда әлимә бир инсан өвлады кечсә, тәкәрләримин алтына салыб чығнајачам», дејә-дејә шәһәри дөрд доланыр. Сахламаг истәдијин машиннын јазысына нијә бахмырсан? Бу, машин рәсми машинларын ән рәсмисидир. Онун габагында неч кәс дура билмәз. Әввәлчә машиннын рәнкинә вә јазысына бахмалысан.

— Јазы һаны, нә јазылыб?

— Милли фәлакәт...

— Рәнки?

— Гапгара.

Көмәкчи јенидән јолла кәлән бир машина әл галдырмаг истәјирди ки, шофер онун голундан кәкиб сахлады.

— Ағлыны итирмисән?— дејә бағырды.

Машын илан кими башыны галдырыб фит верә-верә

дүз бизим тә'чили јардымын үстүнә кәлирди. Шоферлә көмәкчиси јолдан кәнара сырајыб чапларыны күчлә гуртардылар.

— Һејванларын гудурдугуну билирдим, амма машинны гудурдугуну биринчи дәфә көрүрәм.

Шофер она чаваб верди:

— Машын јох, онун илнәкәиләр гудурублар. Бу гудурғанлар кимләрдир белә?

— Бунлармы? Бунлар ата-баба һесабына јашајан, һаваја вар-дөвләт тапан, арвад-ушағларыны да мүфтә једириб-ичирән, элини ағдан гараја вурмајан, ағызлары исти јердә оланлардыр. Онлар чох һавалы јашајырлар. Нијә һаваланыблар? Чүнки бизим мәмләкәтдә јүз адамдан анчаг бири киши кими доланыр. Галанлары исә јашамыр, ајағлар алтында сүрүнүр. Бир адам галанларынын да әвәзинә кеф чәкдији үчүн өзүнү аллаһ сајыр, көзү ајағынын алтыны сечмир. Она көрә дэ гудурғанлыг еләјир. Әкәр бизим бу гырыг машиннымыза бу саат мин ағ күчүндә бир мотор гојсан, нечә нәрилдәјәрсә, онлар да елә нәрилдәјирләр.

Јолун о бири јанындан бир машин кәлирди. Әслинә бахсан кәлмирди, ләнкәр вура-вура, сәккиз јаза-јаза сүрүнүрдү.

— Бу машин дајанса да, она минмәк олмаз. Бу машинныч кәләчәји чох гаранлыгдыр. Онун бакына бензин јеринә араг төкүбләр. Јәгин ки, сабаһ гәзетләрдә бир машиннын дәннизә дүшдүју һагында мә'лумат охујарыг.

Јанымдакы јаралы үзүнү мәнә тутду:

— Үз истәјирәм, биз нијә дајанмышыг?

— Мәни мә'зур тут. Мән өлмүшәм, данына билмәрәм.

Јаралы мәним сәсими ешитмәди.

Көмәкчи јаралыны хялас етмәк үчүн әлиндән кәләни әсиркәмирди. Өзүнү ора-бура чырпырды.

— Неч олмаса кедиб бир јердән бизим хәстәханаја

зәнк вураг, башга бир машин көндөрсинләр, жаралыны апарат.

Бу сөз шоферә чох күлүнч кәлдиңидән әсаби-әсаби гәһгәһә чәкди. О гәдәр күлдү ки, өзүнү сахлаја билмәјиб јерә јыхылды, гарныны тутуб о үз-бу үзә чеврилди. Көмәкчи һејрәтә кәлди.

— Нә олду, нә вар, уста? Нәјә күлүрсән?

Шофер күлмәјинә ара верә билмәдиңидән «те... те... телефон?... Телефон һа...» дејә кәкәләјирди. Нәһајәт, о күлүб јорулду вә бундан сонра сөзүнү дејә билди.

— Телефон еләјәчәксән? Һардан?

— Телефон јохду ки?

— Олмағына вар. Телефон тапарсан, һәр јердә вар. Амма зәнк чал көрүм, нечә чалырсан? Өзү дә хәстәханаја? Ај-һај! Сән ора зәнк еләјәнәчән жаралының ганы тамам ахыб гуртарар.

— Дүз дејирсән. Мәл лап ағлымы итирмишәм, елә билирәм телефон еләмәк олар.

— Вај сәнин, биз бајагдан бәри бунлары нијә көрмәмишик? Ағачларын көлкәсиндә дуран машинлары дејирәм. Кет јанларына, бәлкә ичләриндә бир вичданлысы ола, бизә көмәк еләјә.

Көмәкчи кетди, амма чох үмидсиз көркәмлә гајытды.

— О машинларда бөјүк бир дәстә вар, өзү дә бөјүк-ләрдир.

— Нәдән билдин?

— Пәнчәрәдән әмәлличә бахдым. һеч биринин дә ағы үстүндә дејил. Баша дүшдүм ки, бөјүкләрдәндирләр, јә'ни јүксәк тәбәгә адамларыдырлар. Нечә дејәрләр, чамијјәтин гајмагларыдырлар.

— Гајмаглары јох, оғул, гајмаг јејәнләридирләр.

— Бәли. Онлардандырлар.

Јолдан кечән машинлары сахламаг үчүн чох әлләш-диләр. Ахырда бир такси бизимкиләри мүштәри билиб

дајанды. Амма гәзаја дүшмүн олдуғларыны банна дүшән кими:

— Ишим вар, мүштәри далынча кедирәм,—деди.

Шофер:

— Биз һәмкарыг,—деди,—кәл бизә кәләк кәлмә, пәм-рәни дә јаздым, инди өзүн биләрсән.

Иши белә көрән шофер јумшалды:

— Сизи бурада гојуб кетмәјә вичланым јол вермир, ијirmi лирә верәрсиниз, сизи ән јахыл хәстәханаја апарарам.

Јаралыны машина гојанда:

— Олмаз,—дејә бағырды.—Фикримдән дашындым.

Машынын ичи ган олачаг, истәмирәм, апармырам.

Тә'чили јардым машинының шофери сорушду:

— Сән һансы паркдансан, гардаш?

— Бешикдашданам.

— Чох көзәл, гардаш, бу јаралы да бешикдашлыдыр.

Өзүн бешикдашлы оласан, еллини јолун ортасында гојуб кедәсән, һеч белә иш көрәрсәнми? Бунун кимлијини һеч сорушма. Бу бизим Бешикдашын ән һөрмәтли адамыдыр.

Шофер бу сөзләри дејән замаң јаралының габағына кечмишди ки, сифәти көрүнмәсин.

Такси шофери тез суканын архасына кечди:

— Вај сәнин, һеч билмәмишәм.

Такси шофери јол узуну сүр'әтлә машины сүрүр, һәм дә сөһбәт едирди:

— Ај гардаш, әввәлдән дессәјдиниз ки, јерлијик, һеч буна сөз демәздим. Сизә машиныным фәда олсун, елоғлу дејиликми?

Севимли Ешшәкарысы, көрүрсәнми, өлмәјинә өлмүшәм, амма рәсмән өлмүш олдуғум тәсдигләнмир ки, бир дәфәлик чаным гуртарсын.

Ән хош арзуларла,

өлмүш Ешик.

Једдинчи мәктүб

Ики көзүм Ешиңкарысы!

Жаралыны бешикдашылы ады илэ такси машинына атдылар. Мәни дә дири адам кими жаралынын жанына узатдылар. Тә'чили жардым машинынын шофери илэ көмәкчиси дә такси шоферинин жанында отурдулар. Јә'ни машында үч чанлы, дири олуб-олмадығы мә'лум олмајан бир жараты вә бир дә мәним мејидим варды.

Такси шофери:

— Бу истидә өлү ијләнәчәк,—деди.

— Бир шеј олмаз,—дејә тә'чили жардым шофери она чаваб верди.—Белә истидә мејит ијләнәр? Көрмүрсәнми чәсәд чоҳдан гурујубдур.

Дүз дејирди. Өзүм дә һисс едирдим ки, јаваш-јаваш гурујуб гахача дөнүрдүм. Бајырдакы исти бир јандан, моторун истиси дә бир тәрәфдән мәни гурудурду. Машинын дәмирләри дә гызмышды. Баша дүшүрдүм ки, бир аз да белә кетсә, эмәлли-башлы говрулачагдым. Машиндан гурумуш јох, говрулмуш чәсәд дүшүрәчәкдиләр.

Машины бир дајаначагдан кечирди. Орада сону көрүнмәјән дөрд чәркә нөвбә варды. Бирдән гышгырыг гопду:

— Гојмајын, јазығын үрәји кечди, һушуну итирди!

Јол тәнзим еләјән мә'мур бизим таксини сахлады. Нөвбәдә күн вуруб һушуну итирән көк бир кишини дә бизим машына атдылар. Инди машинын дал тәрәфиндә

биз үч нәфәр олдуғ. Бир өлү, бир јаралы, бир дә һушуну итирмиш киши. Бирдән һушуну итирән дилләнди:

— Өзүмү һушуму итирмишлијә вурмасајдым, доғрудан да һушуму итирәчәкдим.

Такси шофери көк кишинин јаландан өзүнү һушуну итирмишлијә вурмасына чоҳ әсәбиләшди. Бизим шофер ону сақитләшдирди:

— Әсәбиләшмә, белә истидә сүкан архасында әсәбиләшимәк јарамаз.

Такси шофери бурнунда дејинирди. Бирн «чан» деса, «чанын чыхсын» дејә үстүнә јеријәчәјәм. Шишман адам да кәвәзәннин бири имиш, ағзы ачылмышды, һеч сәсини кәсмирди. О дејирди ки, һәвәскар шоферлик курсуна кирмиш, үч јүз адамдан анчағ үч нәфәри курсу гуртара билмиш ки, онун бири дә бу өзү имиш. Шоферлик имтahanында ән чәтин шеј әјри-јүрү јолда саңчылмыш пәјаларын арасындан кечмәкдир. Кәрәк машины елә сүрәсэн ки, пәјалара тохунмајасан. Көк киши данышдыгча такси шофери башыны тәрпәдиб әсәбиликлә «нырч», «нырч», «нырч» дејирди.

Бирдән көк киши:

— Машины пәјаларын арасындан кечирмәк һәр шоферин иши дејил,—деди.

Буну ешидән такси шофери гызышмадымы:

— Нә? Мән кечирә билмәрәм? Мән һа? Оглан, мән машыны пәјаларын арасындан кечирим, сән дә тамаша елә.

Тә'чили жардым шофери:

— Кечирәрсән, асланым, кечирәрсән, көзүнү рејим,—дејә ону сақитләшдирмәјә чалышдыгча, о даһа да гызышды.

— Јә'ни дејирсән чәтин ишдир? Бачармарам? Ај-һај, мән машыны сиркдәки кими фокстрот ојнадарам вә пәјаларын арасындан кечирәрәм.

Көк киши дә гызышмышды:

— Аркадаш, сәнин машины кечирә билмәјинә шүбһәм јохдур. Амма бу чох чәтин ишдир, әзијјәт чәкәрсән.

Күнүн истиси, моторун истиси, гызымыш дәмirlәрин истиси шоферин бејнинә вурмушду.

— Әзијјәт чәкәрәм? Бачармарам? Мән сәнин кимиләри паја јеринә гојар вә машины елә сүрәрәм ки, руһунуз да инчимәз.

— Аркадаш, сәнә бир сөз демәдик ки? Мән дедим ки, синәсинә дөјән шоферләр дә бу иши көрә билмәзләр.

— Буну мәнә дејирсән? Синәсинә дөјән шофер елә мәнәм. Машины икнчә бармаг јерин үстү илә елә сүрәрәм ки, хәбәриниз олмаз.

— Чох чәтин...

— Сән буна бах, һәлә бир данышыр да. Мәрч кәләрәм сәнинлә, аркадаш, өзү дә бирә-беш гојурам. Нә дејирсән?

— А киши...

— Артыг-әскик сөз лазым дејил. Мәрчдәшәк?

— Аркадаш...

— Аркадаш-зад билмирәм. Беш мән гојурам, бир дә сән. Нә дејирсән?

— Ај гардаш...

— Узун еләмә. Дедим гуртарды. Мән машины лап гыл көрпүдән кечирим, сән дә көр.

Шофер өзүндән чыхды. Бәһсә кирибмиш кими газы артырды. Машины елә бил ганадланыб учду. Биз һамымыз «аллаһ, сән сахла» дејә јалвармаға башладыг.

— Һә, бир сән гој, беш дә мән. Бирә беш, нечәдир, разысан?

Мотор нәрилдәјирди. Јоллар кәлә-көтүр иди. Шофер өз һүнәрјини көстәрмәк үчүн кетдикчә сүрәти артырды. Машиналарын сағындан, трамвајларын солундан, јүк машиналарының габағындан, автобусларын јанындан

күллө кими өтүб кечирди. Нечә дөфә аз гаяды дирәжә чырысын, трамвайың янындан гыт жазыб кечди.

— Икичә бармаг јер олсун, кечәчәјәм. Бирә беш гојмајан намуссуздур. Нә дејирсән? Лап гылын үстүндән дә кечәчәјәм.

— Инаидыг, гардаш, инандыг, кечирәрсән, көрдүк ки, кечирәрсән.

Шофер гызындыгындан һеч нә эшитмир, көзү һеч нә көрмүрдү. Далымызча полисләр дүшмүшдүләр, нә гәдәр сигнал веридиләрсә, шофер саиктәләнмир, елә тез-тез:

— Нә дејирсән? Бирә беш гојурам. Разысан?—дејә багырырды.—Кишисән, чых мејдана.

Машының күллә кими кетдијини көрәнләрдән бири салават чевирди. О бириләрини рәик сапсары-саралды, горхудан чәнәләри шагылдады вә дилләри сөз тутмады ки, салават чевирсинләр. Ичәридәкиләр јалвармаға башладылар.

— Ај гардаш, амандыр, јаваш сүр.

— Сән мәрчи уддун...

— Аллаһ хатиринә сүр'әти азалт.

— Сөзүмү керн көтүрүрәм!

Шофер дејиләнләрә гулаг асмырды. Тәкәрләрин алтындан чыхан дашлар көјдә выјылдајырды.

Көк киши јалвармаға башлады:

— Сахла, мән бурда дүшмөлијәм.

Шофер һеч кәсә гулаг асмыр, гырмызы, јашыл ишыглара да фикир вермирди. Габағына кечәни гуш дәстәси кими әтрафа дағыдараг, тоз-думан ичиндә машыны сүрүрдү.

— Бирә бешә разысанмы?

Бејиннә ат тәпмиш шофер һеч дајанана ошшамырди. Илаһи, һеч олмаса сән көмөк ол, гој мотор јатсын, тәкәр партласын, ја да бензин гуртарсын. Ишин тәрслијиндән буналарын һеч бири олмурду. Адам тәләсәндә һәр ики јүз

әлдымдан бир машының ја тәкәри партлајыр, ја бензин түкәнир, ја су гурујур, ја да јағы гуртарыр. Амма инди...

Шофер исә...

— Бирә беш,—дејә багырыр, сүканы сага-сола һәрләјирди.

Һеч мачәра филмләриндә дә белә говһагов олмур. Полисләр, гангстерләр дә бу сүр'әтлә машың сүрә билмирләр. Машының тәкәрләриндән, моторундан индијә гәдәр эшитмәдијим сәсләр чыхырды.

— Фррр... зинг... фыссс... тыссс... чак... чук...

Ичәридәкиләр сага-сола атылыр, бири о биринин беллине минир, бири о биринин гучағына јыхылырды.

Мән јүк јериндәјим. Амма нечә олдуса билмирәм, көзүм ачанда өзүмү сол пәнчәрәнин јанында көрдүм. Машының силкәләниб нә һала дүшдүјүнү өзүн тәсәввүрүнә кәтир. Машың бирдән дајанды, ичәридә курулту голду. Башыма бир шеј дәјди. Машың әввал габаға, сонра дады-далы кетди. Бир дә бахыб көрдүм ки, машың ортадан икијә бөлүнүб. Лап ортада бир телефон дирәји дим-дик дурур. Дирәк машыны ортадан ики бичмишиди. Мән бу курултудан тәзәдән өлдүм. Амма әввәлдән өлмүш олдуғум үчүн сәсимн чыхартмадым. Гәрибләр өләндә ики дөфә өлүрләр ки, әмәлли башлы өлсүнләр. Јашајанда јарычан јашајыблар, һеч олмаса өләндә икигат өлсүнләр.

Көк киши сәрсәм кими данышмаға башлады:

— Аман аллаһ, биз машына минәндә ортада дирәк јох иди, инди бу һарадан пејда олду?

Такси шоферинин ајағлары ана гарнындакы ушағын ајағы кими гарнына јығылмышыды. Бүзүшүб галмынды. Амма јенә багырырды:

— Бирә беш верирәм... бирә беш. Ташыдын мәни? Сәһә-дедим ки, икичә бармаг јер олсун, машыны ордан сүрүб кечирәрәм, көрдүн?

Бахтымдан бу дөфә гәза шәһәрин ортасында олмуш-

ду. Полисләр төкүлүб кәлдиләр. Намымызы башга бир таксидә долдурдулар. Бир нөв торпағын алтына кирсәм дә, јәни өлмүш олсам да, јерлә әлагәми кәсә билмирдим. Бу инсанлардан дири вахты чәдикләрим азыш кими инди дә мејидими инчидирдиләр.

Саламат гал, гардашым Ешшәкарысы. Сәнә хошбәхтликләр вә чан сағлығлары арзулајырам.

Өлмүш Ешик.

Сәккизинчи мәктүб

Ики көзүм, гардашым Ешшәкарысы!

Мән сәнә өлдүјүмү јаздым, амма нәдән өлдүјүмү јазмадым. Билирәм сәнин марағлы сөһбәтләрдән, адамын башына кәләнләри данышмасындан хошун кәлир. Јадын-дадырмы, ишсиз галдығым вә әзијјәт чәкдијим күнләрин бириндә јанына кәлиб сәндән борч пул истәдим. Тәрслијин тутду. Нә гәдәр дил төкдүмсә дә, вермәк истәмәдим.

Бөјүк адамлардан бири дејиб ки: «Инсанын јох дејәни олмаз. Анчаг истәмәјин тәһәрини билмәк лазымдыр». Бу мүдрик сөзү Молјерми, Робеспјерми, крал Пјерми, Гитлерми, ја да Мәшәди Чәфәрми дејиб, јадымда дејил. Ону билирәм ки, адынын сонунда «р» һәрфи олан бир адам дејиб. Һәмин бу мүдрик сөзү јадыма салыб гаршында бојнуму бүкдүм вә:

— Өлүм, ја олум,—дедим.

Мән ағлашма гурдум, сән дә чибиндәки бүтүн пуллары мәнә вердин.

Бири: «Сәнәт даими, һәјәт мүвәггәтидир» дејиб, о бири: «Зөвгләрлә рәнкләри гарышдырмағ олмаз» дејиб. Бу сөзләрдә нә мәнә вар? Бунлары сәнә десәјдим, бир гулағындан алыб о бириндән верәчәкдин. Демәк инсанлар сөзә јох, сөзүн ким тәрәфиндән дејилмәсинә, бөјүк адамларын ағзындан чыхмасына гијмәт верирләр. Јаңғын гүлләсинин дирәји сынса, онун һәр чатыртысыны бир мөчүзә сәјачағлар.

Хошбәхтликлән әјрылдығым о дүнјада ики чүр адам-

лар—дәлиләрлә краллар вә бир дә чүмһуријјәт башчылары мүнәкимә едилмирләр. Нә истәсәләр едә билдирләр. Оилара сорғу-суал јохдур. Әкәр мән дә дөвләт башчысы оласајдым вә өскүрәјдым, дәрһал:

— Аман аллаһ, нә бәјүк өскүрәкди.—Һәр тәрәфдән дилләпәчәкдиләр. Әснәмәк үчүн агзымы ачсајдым, «Аман, аллаһ, нә көзәл аријадыр» дејә әснәмәјими пота јазачагдылар.

Достум, биз сәнинлә гаршылашајнда мүдрик сөзләри гижәтсиз пул кими хәрчләмирдикми? Инчи дәјәрли сөзүмүз бир гара гәлијә алан да јох иди.

Инди гулагларыны әмәлли-башлы ач, сәнә ахирәт дүнјасында чох мүдрик сөзләр дејәчәјәм.

«Дүнјаја кәлмәк мүсбәтдир, өлмәк ондан да мүсбәт!» Чүнки һәр адамы бир башгасы доғур, амма өләндә һәр кәс өзү өлүр.

Өлмәк һеч аглыма кәлмирди. Мән дә һамы кими јашамағ истәјирдим. Амма истәмәклә иш битмир. О күн мүдиримдән әлли лирә аванс истәдим.

— Нејләјирсән?—дејә сорушду.

Бир истәдим дејәм ки, чәрпәләнк дүзәлдиб ојнајачағам, амма өзүмү сахлајыб дүзүнү сөјләдим.

— Борчум вар, сиздән алыб она верәчәјәм.

— Нә вахт?

— Бу күн, саат икидә кәлиб апарачағ.

— Чох јахшы, елә о вахт кәл, әлли лирәни ал.

— Инди верә билмәзсиннизми?

— Јох.

— Нијә?

Философ кими башыны тәрпәтдикдән сонра белә чабә верди:

— Елә буну баша дүшмәдијин үчүн ишин дүз кәлмир, дүнја хали дүнјадыр. Бир дә көрдүн сәнин борч алдығын адам саат икијә кими өлдү вә сәнин дә борчу гәјтармағ-

дан чанын гуртулду. Ја да о вахта кими сән өлүрсән, мәним әлли лирәм чибймдә галыр. Дүнјанын ишини билмәк олмаз, саат икијәчән ким билир, ким өлә, ким гала.

Бөјнуму бүкдүм:

— Бәј әфәндим, мәндә о бахт һардадыр. Саат икијә кими нә борч верәчәјим адам өләр, нә дә мән. Горхурам саат икијә кими сиз өләсиниз, мән дә әлли лирәни алыб борч саһибинә гәјтара билмәјәм.

Саат ики олды. Нә борч верән өлдү, нә мән, нә дә мүдирим.

Дәрдим сөјләјиб, мәни баша дүшә билән бир адам ахтарырдым. Узагкөрән, әлиндә гәдәһ һағсызлыға гаршы үсјән едән, зәкалы, биликли достларымыз о гәдәрдир ки... «Көмәкләри олар» дејә онлардан бирини јанына кетдим. Ев түнлүк иди. Гонағлары варды. Башыма кәләнләри сөјләдим. Дөрд јанымы кәсдирдиләр вә диггәтлә мәнә гулаг асдылар. Башыма кәләнләр елә кәдәрли, јанығлы ишләр иди ки, сөјләдикчә ағламағдан өзүмү күчлә сахлајырдым. Амма көзләнилмәз бир әһвалат баш верди. Мәнә гулаг асаңлар күлүшмәјә башладылар. Һәтта, көзәл бир арвад мәним сөзләримә о гәдәр күлдү ки, әлиндә ојан гәдәһдәки бадәни чийинә сөјкәндији кишинин бөјнунә төкдү. Мән чидди сөзләр дејир, дәрдимни даһымырдым. Оиларса инанмырдылар.

— Чох гәрибәдир.

— Нә пис иш олуб?

— Ағыл кәсән шеј дејил,—дејә гәһгәһә чәкирдиләр. Мән исә чәкдијим әзијјәтләри, зилләтләри, әсәбиләшмәјими онлара нағыл едирдим. Мәним мүсбәтләрим онлара күлмәли кәлирди. Бирдән көзләри јашармыш бир арвад көрдүм. «Көрүнүр гәлби јумшағ инсандыр» дејә дүшүндүм вә она үмид бәсләјирдим ки, гадын:

— Ој, индичә үрәјим кедәчәк, мәни тутун, күлмәкдән көзләрим јашарды,—деди.

Нә дедимсә күлүшдүләр. Чыхыб кетмәји гәрара алдым. Гапынын агзына чатанда:

— Јаман күлдүк, аллаһ сәнә инсаф версин, бизи јаман күлдүрдүн. Сабаһ јенә кәл, кефимизи ач.— дедиләр. Олачым јох иди. Сабаһ бир үмидлә јенә кәлдим. Нә сөјләдимсә, «мәзәлилик еләјирсән» дедиләр. Сојра бири: — Бәсдир, даһа данышма!— деди.

Елә севиндим ки... Нәһајәт, мәни бир нәфәр баша дүшмүшдү. Елә бу вахт о адам:

— Үз истәјирәм, күлмәкдән лап зад олдым, бу саат јыхылачағам.— демәдими?

Сусдум. Намысыны көздән кечирдим. Көрдүм ки, доғрудан да күлмәкдән үрәкләри кечәчәк.

— Нәјә күлүрсүнүз?!— дејә бағырдым.

— Бура бах, сән мәзһәкәчи дејилсән ки? һајатын белә күлмәлидирми? Сөјләдикләринини һамысы сәнин башына кәлиб?— дедиләр.

Гапыдан чыхаркән, архамча дедикләрини ешитдим:

— Нә көзәл данышыр.

— Чох гәрибә сөзләр данышды.

— Көрәсән, дедикләри дүздүрмү?

— Јох, чаным, актјорлуғ еләјир, өзүнү мәзәлилијә гојур.

Ики көзүм Ешшәкарысы, билирсәнми, бүтүн өмрүм бу чүр кечди. Ағламалы олдуғлары һалда күләнләрин арасында јашамағ мәним үчүн күнбәкүн чәтин олду. Мәним мүсбәтләримни баша дүшмәдикләринә көрә өзүмү өлдүрдүјүм онлара сөјләмә. Десән, јенә «нә гәрибә әһвалат» дејә күләчәкләр. Әкәр мәни бурада бир аз сакитләшдирмәк истәјирсәнсә, севимли Ешшәкарысы, о ити ијнәнлә онлары санч!

Күнәшдә пар-пар парылдајан ганадларындан өлүрәм.

*Мәһәббәтлә:
өлүш Ешшәк.*

Доғгузунчу мәктуб

Севимли достум!

Мән елә билирдим ки, даһа башыма кәлән ишләрин сонудур. Амма сән демә көрәчәкли күнләрим габагда имиш. Инан ки, өлүмдән көзүнү горхутмағ фикрим јохдур. Неч өзүдүрмүр, неч нә шиширтмирәм.

Јохса бу дәһшәтли өлүмдән сөз ачдығыма көрә ганын гаралыр? Мәним Тахтаһкөјдән сәнә мәктуб јазмағымын бир мәғсәди дә сәнин үрәјиндән өлүм горхусуну силмәкдир. Намы билир ки, бүтүн јарананлар өләчәк, неч ким неч вахт өлүмдән јаха гуртара билмәјәчәк. Белә олдуғу тәрздә өлүмдән горхмағын нә мәһасы вар? Тахтаһкөјдән јаздығым мәктублары охујаркән өлүмү мәзәли, күлмәли бир кәзинтијә чыхмағ кими баша дүшә биләрсән.

Кәләк мәтләб үстә. Јолда машынымызын сују гуртарды вә мотор гызды. Су гајнады. Шәһәр кәнарында олдуғумуздан машынын ичиндәкиләр дүшүб су далынча һәрә бир тәрәфә дағылды. Бирдән көмәкчи:

— Тапдым!— дејә ғышырды.— Бурада көлмәчә вар.

Ғаблары долдуруб су кәтирдиләр. Амма сөһбәтләриндән баша дүшдүм ки, кәтирдикләри су дејил, чамырдыр. Көлмәчә сујуну машына төкән кими гајнамаға башлады. Гајнар суда пәршәләнән гурбаға балалары бухарла бәрабәр һаваја фырландылар. Биртәһәр бир чешмәјә гәдәр кәлә билдик. Су көтүрдүк. Бир аз кетмишдик ки, бензин гуртарды. Бензин тапандан сонра тәкәр бурахды. Ону

долдурдулар. Женә бир аз кетмишдик ки, тәкәрләр парта-
лады. Көмәкләшип жамадылар.

Галын-галын китаблар жазыласы маңаралардан сон-
ра, нәһәјәт, ән јахын бир хәстәханаја кәлдијимиз заман
кечә жарыдан кечмишиди. Хәстәханада нә гәдәр ахтарды-
ларса, нөвбәтчи һәким тапа билмәдиләр. Јаралыја мән-
ни јерә, дашын үстүнә јанашы узатмышдылар. Тибб ба-
чысы фасиләсиз ган итирән јаралыја бахды.

— Бу нә вахт јараланыб?—дејә сорушду.

Бу сөзләри ешидән шофер јаралыја көмәк едәчәклә-
рини зәнн едип севинди:

— Күнортадан әввәл,—дејә чаваб верди.

— Бәс индијә гәдәр нәји көзләмисиниз?

— Ким көзләјиб, сәһәрдән јоллардајыг,—дејә шофер
чаваб верди.

— Бу заманада кимин тәләсик иши варса, кәрәк ма-
шына минмәсин.

Тибб бачысы:

— Бу адамын ганы елә сәһәрдән бәри беләчә ахыр-
мы?—дејә сорушду.

— Бәли,—дејә шофер чаваб верди.

Тибб бачысы гадынлара хас олан бир тәрзәдә бармаг-
ларыны стола вуруб, кәнара түпүрдү.

— Машаллаһ, көз дәјмәсин, кишинин нә чох ганы вар-
мыш.

Хәстәханада нөвбәтчи тапылмадығына көрә јаралыја
һеч бир көмәк көстәрмәдиләр. Башга хәстәханаја кетдик.
Јаралынын бәхти вармыш. Бир саат ахтарышдан сонра
нөвбәтчи һәким тапа билдиләр. Јазыг һәким јаралыны
мүәјинә етдикдән сонра бојнуну бүкдү:

— Валлаһ, бу јазыга һеч бир көмәјим дәјмәјәчәк. Хәс-
тәханамызда нә ганы сахлајан, нә дә ахыда билән дәр-
маи вар. Аспирин вә кинәдән башга шејимиз јохду. Ис-
тәјирсиниз верим, лазым олар.

Шофер сөјләнди:

— Киши көзүмүзүн габағында өлүр... Һеч олмаса тә-
чили јардым хәстәханасына чатдыра билсәјдик, јахшы
оларды. Өләндә дә орада өләрдди.

— Ја ора, ја бура, нә фәрги вар?—дејә һәким она ча-
ваб верди.

Шофер:

— Һеч олмаса орада даһа раһат өләрдди,—деди.

— Нә вахт јараланыб?

— Күнортадан әввәл.

— О вахтдан бунун ганы беләчә ахыр?

— Јох. Бир саат бундан әввәл ганы даһа чох ахырды.
Ганы аха-аха азалдығындан, инди әввәлки гәдәр ахмыр.

Бу һәким дә башгалары кими:

— Машаллаһ, нә чох ганы вармыш,—деди.

Бурадан да башга хәстәханаја кетдик. Такси шофери
ахырда бәләдијә хәстәханасындан пулуну ала биләчәји-
нә үмид етдијиндән биздән әл чәкмирди. Хәстәханаларда
өлү гәбул етмәдикләриндән мәнн дә өзләри илә бурадан
ора, орадан бураја сүрүјүрдүләр.

Бу дәфә јаралынын бәхти кәтирдди. Хәстәханада нөв-
бәтчи һәким, тибб бачысы вә лазым олаң дәрманлар та-
пылды. Һәтта нөвбәтчи һәким:

— Буларын үчүнү бир јердә тапмаг, чох чәтин иш-
дир. Амма сиз хош бир саатда бураја кәлибсиниз,—деди.

Јаралыны мүәјинә етмәздән әввәл онун кимлијини ај-
дынлашдырмаг үчүн дәфтәрхана мүдирини ахтардылар,
амма тапа билмәдиләр. Шофер онлары баша салмаға
башлады:

— Киши өлүр, ону чәраһијә отағына апарын, дәрди-
нә бир әлач еләјин, сонра гејдијатдан кечирәрсиниз.

Һәкимин она ачығы тутду:

— Јаралы гејдијатдан кечмәмиш һеч кәс она әлини

дә вүра билмәз. Дәрманларын кимә сәрф едилдијини билмәсәк, бизи оғурлугда тәгсирләндирәрләр.

Гејдхана мүдирини ахтармага кедәнләрин өзү гејбә чыхды вә буну көрән шофер даһа да әсәбиләшди:

— Белә билсәк, јаралыны лап далымызда ялк јардым хәстәханасына апарардыг.

Елә бу вахт гејдијат апаран мә'мур јатмаг үчүн өз евиндән хәстәханаја кәлди. Өз ишиндән зәһләси кедән адамлар кими ағыр-ағыр јазы масасынын архасында отурду. Тәвбәләсәһнә гәләми әлиһә алды. Ејнәјини көзүнә тахды. Суал-чаваба башлады:

— Јаралынын ады?

Шофер:

— Нә билим, әфәндим,—деди,—мән баләлијә идрәсинин тә'чили јардым машынынын шоферим. Бу апармаг машыны әзмәшди, мән дә јолдан көтүрдүм. Јолда машыны хараб олду. Сәһәрдән јоллардајыг. Инди бураја кәлиб чыхмышыг.

Мә'мур:

— Лап јахшы, лап јахшы,—дејә сөзүнә давам етди,—јазарыг ки, шәхсијәтинни ајдынлашдыра билмәдик, вәс-салам, шүт тамам.

Көмәкчи шофердән сорушду:

— Аға, сәһәрдән елә бундан өтәримни бу әзијәтләрни чәкирдик?

Нөвбәтчи һәким онларын сөзүнү кәсди:

— Нәр шеј гајдасындадыр. Амма јаралыја көмәк едә билмәјәчәјик. Кәрәк хәстәни әввәлчә ренткендән кечи-рәк. Ренткенимиз исә ишләмир. Ренткенсиз дә һеч бир иш көрә билмәрик.

— Мадам ки, ренткениниз јох иди, бәс нијә бу гәдәр вахтымызы алдыныз?

Тибб бачысы чаваб верди:

— Гејд башга шејдир, мүаличә башга. Нәр ај хәстәха-

намыза кәлән хәстәләрин сијаһысыны назирлијә көндә-ририк. Әкәр гејдијат апарылмаса, сијаһы тута билмә-рик. Сијаһы олмаса, илин ахырында хәстәханамызга нә гәдәр адамын мүрачигәт етдијини дә билмәрик.

Гејд апаран мә'мур да дилләнди:

— Хәстәханамызын ренткени ишләмир, амма гејдија-тымыз чох гајдасындадыр.

Тә'чили јардым машынынын шофери үзүнү такси шо-феринә тутду:

— Аркадаш,—деди,—һәр һалда сән бу јаралынын бир гоһумуну тапыб зәһмәт һаггыны ондан алачагсан. Бизи сәһәрдән бәри бир хәстәханадан о бири хәстәханаја кә-тирибсән, аллаһ өмрүнү узун еләсин. Инди кәл јахшылы-гы ахыра гәдәр елә. Бизи тә'чили јардым хәстәханасына апар.

— Мән јаралынын гоһумуну һарадан тапачагам, ча-ным, пулуму верин.

— Архајын ол, елә бил пул чибиндәдир.

Такси шофери сөйләнә-сөйләнә машыны сүрдү:

— Сәһәрдән бәри хәстәханалары кәзирик. Каһ һәким тапылмыр, каһ тибб бачысы. Һәкимлә тибб бачысы тапы-ланда дәрман тапылмыр. Бунлары тапанда ренткен ол-мур. Ренткен оlanda да хараб чыхыб ишләмир. Тә'чили јардым хәстәханасында куја бунларын һамысы олачаг?

— Тапылар. Бунларын һеч бири тапылмаса да јара-лынын ганыны кәсмәк үчүн бир парча ип, мәләфә, чит тапарлар. Јаралынын ган ахан јерини сарыјыб сыхарлар ки, ган ахмасын. Дүз сөзүмдүр, јараны сарыјыб, лап ја-ралыны боғуб өлдүрәрләр, амма гојмазлар даһа ганы ахсын.

Такси шофери чаваб верди:

— Мәни машынын пулу о гәдәр марагландырмыр. Әкәр сајғачы ачсајдыг, ики јүз лирә јазарды. Мән һәр шеји билмәк истәјән адамам. Сизи сәһәрдән бәри бир

хэстэханадан о биринэ апармагда да бирчэ мэгсөдим вар. Билмэк истәјирәм, көрәсән, елә бир хэстэхана тапа-чајыгмы ки, орада һәм һәким олсун, һәм тибб бачысы, һәм саз ренткен, һәм дә дава-дәрман. Јохса чоҳдан сизи машиндан дүшүрәр вә чыхыб кедәрдим.

Илк жардым хэстөханасына кәлдик. Машынын ичинә ган ахмасын дејә ајаглары пәнчәрәдән бајыра чыхарылмыш жаралыны әввәлчә ашағы ендирдиләр. Амма мәни јаддан чыхардыб јүк јериндә гојдулар. Нә едә биләрдим? «Мән бурадајам!» дејә бағырсам да, өлү олдугумдан сәнини ешитмәздиләр.

Мән нә едәчәјими дүшүнүрдүм. Јаралыны да јеничә хәрәјә гојмушдулар. Елә бу вахт курулту голду, сигналлар верилди, сирена выјылдады. Јүклүјүн аралы гапағыны бир азча галдырыб нәзәрә чарпмадан бахдым. Кәләнләр полис машинылары иди. Чатан кими машиндан төкүлүшән полисләр хәрәји дөврәјә алдылар. Полисләрән бири:

— Тәрпәнмәјин!—дејә бағырды.

Башгасы:

— Гымылданмајын!—деди.

Үчүнчүсү:

— Әлләр јухары!—дејә гышгырды.

Хәрәји апаранлар әлләрини јухары галдыранда хәрәк јерә дүшдү вә јаралы бир дә јараланды.

Мүһасирәјә алынмышдыг. Бизи әһатә едәнләрән бири:

— Ахыр ки, әдаләтин пәнчәсинә кечдиниз!—деди.

— Нә заман кечмишик әдаләтин пәнчәсинә?—дејә шофер сорумду.

Полис рәиси онун үстүнә гышгырды:

— Тез олун, көстәрин көрәк, кәсдијиниз гатыр һарададыр?

Шофер:

— Һајсы гатыр, нә гатыр?—дејә кәкәләди.

— Гатыр, ат, ја да ешшәк, нә фәрги вар? Биз сизи һачанды изләјирик. Ганын изинә дүшүб кәлдик вә ахыр ки тапдыг. Истамбулун бүтүн күчәләрини гана буламысыныз. Демәк, Мәсләк мешәлијиндәки гатырлары, ешшәкләри касиб Истамбулда гузу әти јеринә чамаата сатан сизсиниз!

Шофер:

— Нә гатыр, нә ат, нә ешшәк, чаным, валлаһ, инсан...

— Нә! Инсан? Вај, чанаварлар!

Мәсәләни полис рәисинә баша салдылар. О сакитләнди вә:

— Машаллаһ, адамда да бу гәдәр ган олармыш!—деди.

Мәмләкәтдәки һәјат тәрзинин јүксәклијини сүбут едән бу нумунәви вәтәндашымызы хәрәјә гојуб ичәри апаран полис рәиси дәстәсинә мүрачиәт етди:

— Бураја гәдәр кәлмишик, әлибош гајыда билмәрик. Кәрәк бир иш көрәк. Тез олун, машины ахтарын!

Ахтардылар вә јүк јериндә бир өлүнүн олдугуму көрдүләр.

— Бу нәдир?—дејә сорумдулар.

— Көрмүрсүнүзмү өлүдүр. Амма чоҳ бәдбәхт өлүјүш. Башмыза бүтүн балалар онун учбатындан кәлди.

Јаралыны башга јерә көтүрдүләр. Беләликлә, јолдашларымдан ајры дүшдүм. Мәним өлү олдугуму јәгин етликдән сонра морга көндәрмәк үчүн хэстөхананын бир вәзрәэмисинә атдылар. Машын мәни елә јормушду ки, даш дөшәмәнин үстүнә дүшән кими јухуја кетдим.

Ah, севимли Ешшәкарысы, әкәр бир азачыг ағлын варса, «дүнјадан безмишәм» дејә өлмәјә чалышма. Башыма кәләнләри она көрә јазырам ки, о көзәл дүнјада гал вә јашамағын ләззәтини көр. Сәнин-мәним кимисинә јашамаг чәтиндир, амма һәр һалда көзәлдир.

Садамлар, еһтирамлар.

Онунчу мæктуб

Достум Ешшæкарысы!

Илк жардым хæстæханасында мæни мæжинæ едæн, хæкимлæр өлүмүмү шүбхәли һесабы етдиләр. Мæни дәфи етмәк үчүн арајыш верәчәк хæким тибб бачысындан доғрудан өлү олуб-олмадығмы сорушду. Тибб бачысы тәләшла чавабы верди:

— Мән хәстәјә баһанын дедијини дејирәм, доктор. О дејир ки, доғрудан өлүдүр.

Хæким әсәбиләшди:

— Мән ишимдә дәгиг аһамам. Өлүнүн һәгигәтән өлү олуб-олмадығмы дүрүст билмәдән арајыш верә билмәрәм. Чүнки бу заманада нә өлүләрә, нә дә дириләрә инанмағ олур. «Өлмүшәм» дејә бураја кәлирләр, биз дә онларын сөзүнә инаныб өлүмләрнә һаггында арајыш веририк. Сонра сөзләринни үстүндә дурмајыб ја мүрдәшир јујанда гыдығлары кәлиб ојаныр, ја да мәзара салан заман кәриәшиб әснәјә-әснәјә көзүнү ачыр, «аһан аллаһ, ишә кечикдим» дејә сычрајыб табутдан галхырлар.

— Дүз дејирсиниз, доктор;—дејә тибб бачысы чавабы верди.—Кечән дәфә бир гарыја өлүм кағызы вермишдиниз. Сонра арвады дирилди.

— Мән кәлинин сөзүнә инандым. Нечә дә инанмајајдым? Јаныма кәлди. Дүз бир саат гајынанасынын нечә өлдүјүнү ләззәтлә данышды. Елә көзәл кәлин иди ки, онун јалаң данышмасына аһам нечә инана билмәзди. Аһама һәр һалда тағсыр јенә гајынанадајды. Аһама һама ону өлмүш билирди. Өлүмү һаггында бүтүн рәсми арајыш-

лар дүзәлмиш, һазырлығ көрүлмүшдү. Гонум-гоншу башсағлығына кәлмиш, ағлајан ағламыш, сызылдајан сызылдамышды. Устәлик мән дә өлмәјини тәсдиғ едән арајыш вермишдим. Һәр шеј тамамланмышды. Бир-ики һәгигәлик иш галмышды. Күрәкләрнә көтүрүб үстүнү торпағлајан кими һәр шеј тамамланачағды. Бах, белә бир анда нечә һоғгабазлығ еләјәрләр? Өлмәјиб нә газачағсан? Әввәл-аһыр өлмәлисән, ја јох!

— Еләдир. Арада сиз биабыр олдуңуз.

— Нијә биабыр олурам? Мән: «она инанмајын, өлүб-өлүр», дејә һарај салдым вә зорла гарыны басдыртдырым. Кимә инаначағдылар! Хæкимә, јохса гарыја? Һәр һагмағлығ чаһилликдән төрәјир. Аллаһа шүкүр ки, халымыз чаһил вә авамдыр. О гәдәр авамдырлар ки, өлүрләр, аһама өлдүкләрини баша дүшмүрләр. Елә аһамлар вар ки, чоһдан өлүбләр. Анчағ «өлмәмишик, јашајырығ», дејә аралығда фырланырлар. Ајдын мәсәләдир: һама һәр шеји билә билмәз. Анчағ анламалыдырлар ки, һаһим «өлүдүр» дејибсә, демәк һәр шеј гуртарыб.

— Авамлығ...

— Бәли. Аһама мән дирилән гарыја дедим ки, сәни һаһим өлмүш билди, ағлајыб сызылдадылар, көз јашы ахытдылар, бу гәдәр зәһмәт, үзүнтү һәдәрәми кетсин дејирсән? Сонра бир дәфә дә өлчәксән. Онда сәнә ким инаначағ, далыңча ким ағлајачағ? Дејәчәкләр ки: «Өзүнүзү торуб ағламајын. Бу дирилмәјә вәрдиш еләјиб, бир дә дириләчәк».

— Гары дириләндә нә олду?

— Нә олачағ? Дүнја тибб әдәбијатында дирилән өлүләр һаггында о гәдәр һекајәләр вар ки. Мән дә гарынын нә үчүн дирилдијини елми шәкилдә изағ етдим.

Бу сөһбәтләри башымын үстүндә дајаныб еләјирди.

— Хæким тибб бачысындан бир даһа сорушду:—Инди де көрүм, бу аһам керчәкдәнми өлүб?

— Хәстәбахычысы белә дејир.

— Ону бураја чагырын.

Тибб бачысы хәстәбахычысыны чагырды. Һәким мәни көстәриб ону суал-чаваба тутду.

— Дејирсән ки, бу адам өлүб, еләми?

— Дүпән кечә нөвбәтчи мән дејилдим; доктор бәј, амма гапычы «бу һариф өлүбдү, ону јумага апарып» деди. Мәни билдијим анчаг будур.

— Гапычыны бураја чагырын!

Баһа дүшдүм ки, һәким сәһвә јол вермәмәк үчүн мәним һәнгигәтән өлүб-өлмәдијими дәгигләшдирмәјә чалышыр. Өзү дә субутларла. Тибб бачысы илә еләдији сөһбәтдән бу нәтичәјә кәлдим.

Мән вичданлы адамам. Мәним јеримә башга бир һәким олсајды, өлүнүн нәбзини јохлајар, үрәјини динләјәрди. Мән бунларла кифәјәтләнә билмәрәм. Дүңја ишидир, бир әнкәл олар, сонра башым ағрыјар. Она көрә әввәлчәдән үч шаһид тапырам. Башыма кәлиб. Јеничә тәчрүбәјә кәлмишдим. Хәстәханада нөвбәтчи олдуғум кечә јолдашларымла мөһкәмчә ичдим. Мәни хәстәханаја кәтирмишидиләр, амма нечә кәтирдикләрни јадыма сала билмирдим. Кәичлик илләријиди. Тәрс кими һәмин кечә хәстәләрдән үчү өлмүшдү. Кәлиб хәбәр вердиләр ки: «Доктор бәј, үч хәстә өлүб». «Аллаһ кунәһларындан кечсин» дедим. Башга нә дејә биләрдим? Өлүнүн далынча данышмазлар. Нөвбәтчи тибб бачысы «мүәјинә еләјиб, арајып вермәјәчәксинизми?» деди. «Һә... дүздүр. Мүәјинә еломәлјәм. Амма јаман чох ичмишәм, јеримдән галхмага һеч тагәтими јохдур». Нәјсә мәни зорла галдырдылар. Өлүнүн әлини әлимә алыб нәбзинә бахдым. Көрдүм ки, шүкүр, өлүнүн нәбзи јаман дөјүнүр. «О бирә өлүнү кәтирин!» дедим. Бунун да нәбзи вурурду. Үчүнчү дә елә. Һәр үчүнүр дә нәбзи 90 вурурду. «Бунлар өлмәјиб. Үчү дә сағдыр, амма ағыр хәстәдир. Тез өлүм, бун-

ларын јаныма һәр саатдан бир аспирин сүртүн, бир дәнә дә јод ичирдин». Мән сәрхош олдуғумдан нә дедијими билмирдим. Тибб бачысы сорушду: «Бәлкә аспирини ичирдәк, јоду јанларына сүртәк?» «Јахшы олар» дедим. «Јахшы олмаз!» «Нијә?» «Чүнки аспирин үрәји дөјүндүрүр». «Еләсә аспирин әвәзинә кинә верин!» дедим. Тибб бачысы «кинә дә үрәк дөјүндүрүр» дејә мәнә чаваб вермәдими? Чин вурду кәлләмә. «Әкәр бу чүр биләнсәнсә, көзүнү бәрәлдиб үзүмә нијә бахырсап, нәбзи сацитләшдирчәк бир дәрман билирсәнсә, вер бунлар!» дејә багырдым. «Мән хәстәләнәндә аһам һәминә иһламул верәрди, истәјирсән, онлар ондам верин» дејә тибб бачысы чаваб верди. «Лап јахшы, истәјирсән, реһепт јазым, кет ал» дедим. «Реһепт ләзым дејил, хәстәханамызда антек јохдур. Гачыб баггалдан аларам» деди вә тибб бачысы кетди. Јуху мәни апарды. Елә бил јуху көрүрдүм. «Јемирләр, дәрманы јемирләр, доктор» дејә ким иһә мәни ојатды. «Ким јемир?» «Өлүләр дәрман јемирләр». Кәдиб көрдүм ки, хәстәбахычысы гадын ешшәјә јонча верән кими иһламулун гуру јарпагларыны чичкәлә бирликдә өлүләрәи ағзына долдурмаг истәјир. «Сән буну гајнатмамышымы верирсән? Мән тапшырмышдым ки, гајнадыб сујуну верин» дедим. «Тибб бачысы мәнә гајнатмагы демәјиб. «Демәјибсән? Бу чичәкләри нечә гајнатмаг ләзымдыр, билмирсән?» «Әфәнди, мән еш ишләрини билирәм». «Тибб бачысы һарададыр?» «Отагында јохдур». Мәни тәзәдән јуху апарды. Арадан нә гәдәр кәчдијини билмәдим. Јенә бир сәс ешитдим: «Доктор, өлүләр, иһламул чичәјинин сујуну ичмирләр». Сонра јенә гарышып сөзләр гулағыма кәлди. «Өлүләр... ичмирләр». Мән сәрхош идим; бир јандан да јухусузлуғ мәни әлдән салмышды. «Еләсә ијнә вурун!» дедим. «Нә ијнәси?» «Хәстәханада һансы ијнә варса, ондан вурун». «Хәстәханада санчагдан башга ијнә јохдур». «Сән санчагла халатынын

јахасыны санчагла» дедим. Бу вахт хәстәхананын катиби кәлди. «Доктор, өлүләрин дәфтәрә һансы хәстәликдән өлдүкләрини јазым?» деди. «Онлар өлү дејил, дирҗир ләр». «Ај доктор, сиз нә данышырсыныз, онлар дирҗи дејил. Үчү дә чәрраһијә столунуң үстүндә өлүбдүр» деди. «Нә данышырсан, бунларын нәбзи вурур» дејиб өлүнүн биринни нәбзини јохламаг үчүн биләјини әлимә аланда катиб гәһгәһә чәкди. «Ај доктор, сиз өлүнүн нәбзи әвәзинә өз нәбзинизи јохлајырсыныз». Тфу сәни, мән сәрхош өлдүгүмдән сағ әлимлә сол биләјимдән јапышыб өз нәбзини јохлајыраммыш. Бах, елә о күндән төвбә еләминәм. Нә вахт бир өлүјә өлүм кағызы верәси олсам, мүтләг бир-ики шаһид дә чагырырам.

Һәкмин чагырдыгы гапычы кәлмишди. Мәни көстәриб сорушду:

— Бу, керчәкдәнми өлүбдү?

— Өлүб, бәјим, һәм дә адам кими.

— Нәдән билирсән?

— Нечә нәдән? Дүз отуз илдир бу хәстәханада гапычыјам. Әлимдән о гәдәр өлү кәлиб кечиб ки, үзүнә бахан кими өлүнүн нә иш көрдүјүнү, нә гәдәр пул газандығыны, нечә адам сахладығыны дәрһал вә дәгиг тәјин едә билирәм.

— Еләсә, де көрүм, бунун нә гәдәр газанчы вармыш?

— Өзүнү өлдүрсә, дөрд јүз лирә.

— Нәдән билдин?

— Көрмүрсәнми, доктор, бојну илә бели бир һазикликдәдир. Елә бил бели бу саат гырылачаг.

— Сәнәти нәјмиш?

— Сәнәтини дејә билмәрәм, аңчаг ону дејә биләрәм ки, чох ағыр пешәси вармыш. Аиләси дә чохдур. Орду ордундан кечиб, көзләри дә батыб. Ән азы алты ушаг сахлајырмыш.

— Ону һарадан билдин?

— Көрмүрсәнми, јазығын чијинләри әјилиб. Ағыр јүк дашыјырмыш. Һәм дә намуслу адам олуб.

— Ону нәдән билдин?

— Өлмәјиндән. Намуслу олмасадјы өлмәзди, о бири арсызлар кими јашајарды.

— Доғрудур.

— Һәм дә ағыллы адам имиш.

— Дедикләринин һамысына инандым. Амма ағыллы өлдүгүнү нәдән билдин?

— Бир бахын, доктор, һәрифин өлүсү нечә дә тәкәб-бүрлә, мә'налы-мә'налы күлүр.

— Демәк бу адамын керчәкдән өлдүјүнү сән дә тәсдиг едирсән?

— Бәли.

— Нәдән өлдүјүнү дә билә биләрсәнми?

— Бизим катиб өлүмүнүн сәбәби мүүјјән олмајанларын адынын габағында «сәфаләт физиолокијасындан өлдү» јазыр. Мә'лумдур ки, бу да ондан өлүбдүр.

— Сөјләдикләрин дүздүр. Амма бу адамын өлүмү мәнә бир аз шүбһәли кәлди. Фәгәт нәјимә лазымдыр. Өзүмү ишә сала билмәрәм. Башымдан еләјәрәм, кедәр.

Горху чанымы алды, әзиз Ешшәкарысы, фикирләшдим ки, бу һәким мәни башындан һараја едәчәк? Неч истәрсәнми ки, мәни илтимасы, рүшвәти олмајан бир гәриб кими идарәләрдә бу столдан о стола јолајыб, кеткәлә салсынлар?

Һәким:

— Мән буну көндәрәчәјәм, гој тибби экспертиза апарсынлар,— деди.— Белә еләсәк, ишимизи мөһкәм тутмуш оларыг.

Һәлә буна да шүкүр. «Буну өлү сајмаг олмаз, јашаја биләр» дејиб хәстәханадан бајыра атса, нә оларды?!

Белә-белә ишләр, севкили Ешшәкарысы, кәлән мәктубумда тибби экспертизада башыма кәләнләри јазачағам.

Мәһаббатлә:
өлмүш Ешшәк.

Он биринчи мектуб

Севимли Ешшөкарысы!

Бундан эввөлки мектубларымда жаздыгым кими өлмүшдүм, амма өлмөјими неч чүр рәсмиләшдирә билмирдим. Јер үзүндә «рәсмән» јашамаг да, «рәсмән» өлмәк дә чәтшидр.

Хәстәхананым зирзәмисиндә мәним кими бир нечә өлү варды. Саг тәрәфимдә кәнч бир киши, сол тәрәфимдә јашлы бир гадын узанмышды. Кәнчдән:

— Сиз нәдән өлүбсүнүз?—дејә сорушдум.

— Өзүмү өлдүрмүшәм,—деди.

— Нечәдир, өзүнү өлдүрмәк асандырма?

— Оһо... өзүнү өлдүрмәк, интиһар етмәк, гәдимдән дөбләдир. Инди интиһар етмәк јашамагдан да чәтшидр. Мән эввөлчә өзүмү дәннизә атыб өлдүрмәји гәрара алмышдым. Гоча Истамбулун Анадолу саһилини, Румели саһилини башдан-баша долашдым, саһилдә өзүмү дәннизә атмаг үчүн бир парча да олса бош јер тапа билмәдим. Истамбулун бүтүн дәнниз саһилини зәнкинләр зәбт еләјибләр. Һәр јердә јайлалар, виллалар, көшкләр, гајыгханалар, чимәрликләр дүзәлдибләр. Фикирләшдим ки, бәлкә бунлардан бири ичазә верәр ки, онун саһәсиндән өзүмү дәннизә атым. «Инсанлыг наминә бурадан өзүмү дәннизә атмама мүсаидә едәрсинизми?» дејә сорушдум. «Сән дәлими олмусан? Бу көзәллијә тамаша елә, неч инсан да бу көзәлликтән әл чәкәрми? Өзүнү өлдүрәми?» дејә чаваб вердиләр. Хүләсә арадым, ахтардым, амма

дәнниз саһилиндә өзүмү атмаг үчүн бир парча бош јер тапа билмәдим.

— Чимәрлијә кедәјдин.

— Ахырда елә еләдим. Амма чимәрликдә дәнниз тапмаг мүмкүн дејил. «Әлвида, еј көзәл дунја!» дејиб өзүмү дәннизә атдым. Көрдүм ки, гарнымын алтында бир шеј тәрпәнди вә «аман!!!» дејә гышгырды. Көзүмү ачыб көрдүм ки, су чәмдәклә долудур. Инсанлар бычгыл балыг кими сүрү илә долушублар суја, неч тәрпәнмәјә јер јохдур. Өзүнү суја атанда ја биринни белинә, ја гарнынын үстүнә дүшәчәксән. Инди билдинми, чимәрлик вар, амма дәнниздә бош јер јохдур.

— Гајыга минәјдиниз.

— Елә билирсән минмәдим? Гајыгларын ичиндә дә тәрпәнмәк олмур. Ағзыначан адамла долу олур. Өзүнү дәннизә атмаг үчүн кәрәк гајыгын бурнуна кедәсән. Кечә билсән, икидсән. Әкар бир тәһәр кетмиш олсан да, өзүнү ата билмәзсән. Чүнки әл-гол тәрпәтмәк мүмкүн дејил. Ишидр, шајәт өзүнү атмага имкан тапсан да, хејри јохдур. Ја әлин, ја да ајагын биринә илишәчәк. Бундан да јаха гуртара билсән, фәрги јохдур, сәни дәнниздән чыхарлачаглар. Сөзүн гысасы, дәнниздә интиһар етмәјә имкан јохдур.

— Бәс нә еләдиниз?

— Газла интиһар етмәк гәрарына кәлдим. Бүтүн дөстләра, таныш-билишләрә мектуб јаздым. Јаздым ки: «Бизим футбол командамыз чемпионлуғу әлдән вердикдән сонра дунјада јашамаг мәнә һарам олду. Сон ојунда да удуздулар. Буна дөзә билмәдијимдән өзүмү өлдүрмәји гәрара алдым. Иншаллаһ, јахынларда көрүшәрик». Мектублары јолладым. Газын ағзыны ачдым. Јерә узандым. Јарым саата гәдәр кечди. Өзүмү јахшы һисс етмәјә башладым. Көрдүм ки, кефим ачылыр, хошһалланырам. Нәш'әләнирәм. Севинирәм. Бу нәдир? Јохса инсан өлән-

дә белә күмраһлашыб севинир? Әкәр билсәјдим ки, өлмәк бу гәдәр ләззәтли имиш, һеч әзијјәт чәкиб јашајардыммы? Белә фикирләширдим ки, гапы дејүлдү. Дүшүндүм ки, јәгин инкир-минкир мәләкләрдир, кәлибләр. «Гапыны ачыммы, ачмајыммы» дејә тәрәддүд етдим. Өлмүш олдуғумдан мән гапыны ача билмәздим. Онлар да мәләк олдуғларыннан гапы-бача билмәз, елә лап дивары јарыб ичәри кечә биләрдиләр. Елә дә олду. Гапыны зорла ачыб кирдиләр ичәри. Бир дә көрдүм мәним мәктүб көндәрдијим адамларын һамысы ичәри долушду.

— Демәк, мәним ајрылығыма дөзмәдиниз, сиз дә өзүңзү өлдүрдүңз вә мәним јаныма кәлдиниз. Бах, достлуг буна дејәрәм.

— Сән дәлими олубсан?

— Нечә? Өлүңүн дә дәлиси олур?

— Нә өлү, сән дипдирисән.

— Јох, гардашлар, мән өлмүшәм, өзү дә өлмәјимдән чох разыјам.

— Өзүңү нә илә өлдүрдүң?

— Газла,— дејәр-демәз гәһгәһәјә башладылар.

— Ај балам, газ вар ки, интиһар едәсән? О борудан газ јох, елә-белә, адичә һава кәлир. Һәм дә тәртәмиз һава. Пулу олмајан хәстәләр һавалы јерләрә кедә билмәдикләриндән инди буруларыны газ боруларына тутуб тәмиз һава удурлар. Истамбулда тәмиз һава галмајыб. Машаллаһ, сәнин рәнкин дә дүзәлиб. Чүнки зәһәрли газ әвәзинә тәмиз һава удубсан.

— Демәк белә. Мән дә дејирәм көрәсән газ уддугча нијә әһвалым јахшылашыр, күмраһлашырам. Өзүмү өлмүш һесаб едирдим...

Мән она гулаг асдыгдан сонра дедим:

— Јуху дәрманлары алыб ичәјдиниз.

— Алдым,— деди.— Сиз гәзет-зад охумурсуңуз? Гәзетләрдә һәр күн јуху һәбләр ичиб өзүңү өлдүрән гыз-

лардан јазырлар. Сонра да гејд едирләр ки, онлары өлүмдән гуртарыблар. Јаламдыр. Онлары хилас едән-зад јохдур. Индики јуху һәбләрини өзүмүзүңкүләр дүзәлдирләр. Оун бирини ичәндә бир һәфтә јухун гачыр. Бах, тәзә һәбләр белә һәбләрдир.

— Харичи һәб алајдыңыз.

— Хардан алым, тапылыр ки? Инди харичдән һеч нә алмырлар. Инди өз дәрманларыммызы ичирик. Нә башыны ағрыдым, зәһәр ичмәји гәрара алдым. Һәр күн ән тә'сирли зәһәр ичдим. Амма күндән-күнә јахшылашдым. Инаныласы дејил, мән зәһәр ичә-ичә пәһләвана дөндүм, әлимә кечән шеји гопарыб гырмаға башладым. Ахырда бир һәкимә кедиб һәр шеји олдуғу ки ми она данышдым. О мәни динләјиб:

— Чох тәбиндир,— деди.— Сиз истамбуллу дејилсизми?

— Бәли, истамбуллујам.

— Сизә зәһәр дүшүр. Әкәр сиз зәһәрсиз, тәмиз һавалы бир јерә кетсәниз, дәрһал боғуларсыңыз. Истамбул күчәләриндә иј верән зибилләр, тозлу-думанлы һаваја алышыбсыңыз. Тәкчә лиманын зәһәрли сују кифәјәт едәр, гардашым, орадан галхан зәһәрли һаваны удан адамда нә кишилик галыр, нә дә арвадлыг. Сән истамбуллу олдуғун үчүн бәдәнин зәһәрә өјрәшиб. Өлмәк үчүн зәһәр ичирсән, анчаг, машаллаһ, күндән-күнә күмраһлашырсан.

— Бир ип алыб өзүңү асајдың,— дедим.

→ Елә билирсән, сән дејән ки ми еләмәдим? Кедиб бир јахшы ип алдым. Өзүмү тавандан асар-асмаз ип гырылды. Ипләр дә чүрүкдүр, гардаш.

— Дамарларыны үлкүчлә кәсәјдин.

— Султан Әзиз дә елә еләјиб. Амма Султан Әзиз кәлсин. индики үлкүчләрлә дамарыны кәссин, көрүм нечә

кәсир. Әзизим, индики үлкүчләр адамын саггалыны кәсмир, дамар кәсәрми? Намысы тәнәкәди.

— Нүндүр бир јердән өзүнү атсајдын нечә оларды?

— Ону да еләдим. Бир нечә уча бинанын үстүнә чыктым. Инди Истамбулда торнагы сатыналма вар, билмирсән? Мән үст гата чыхана гәдәр бир дә көрүрдүм торнагы сатын алыб алт гаты учурдулар.

— Еләсә, гардаш, де көрүм өзүнү нечә өлдүрдүң?

— Нә... Гулаг ас, баша салым. Инди интиһарын јеканә бир јолу вар. Гоһум-әграбадан бир гыз варса, ону әрә вермәјә чалыш. Индики күрәкәнләр, әкәр сәбирлидирләрсә, евләнәндән сонра, әкәр сәбирсиздирләрсә, евләнмәздән әввәл, гызын бүтүн гоһум-әграбасыны вуруб өлдүрүрләр. Ине нијјәтлә јох, мәнәббәтләринини чохлу-гундан белә еләјирләр, јахшылыгын әвәзини вермәк үчүн. Бизим дә узаг гоһумлардан биринини гызы варды. Бир дәлиганлы оғлан гызла евләнмәк истәди. Гызын аиләси, бүтүн гоһум-әграбасы:

— Аман аллаһ, инди биз нә едәк?—дејә тәлаша дүшдүләр.

— Гызы верәк, чанымыз гуртарсын,—дедиләр.

Мән онлара:

— Бу күрәкәндир, гызы версәниң дә, вермәсәниң дә һамымызы гырачаг,—дедим.

— Истәдијиндәними?

— Чаным, истәди, истәмәди, нә фәрги вар, буна күрәкәң дејәрләр. Истәјәни дә бизи өлдүрәчәк, истәмәјәни дә. Гызы вермәсәниң, «ниңә вермәдиннә?» дејиб өлдүрәчәк, версәниң, «вердиннә, башымы балаја салдыныз» дејиб өлдүрәчәк. Арвады сахлаја билмәдим, өлдүрәчәк, нулу олуб кишилији олмајанда да өлдүрәчәк, билдиннәни, күрәкәндир бу, һамымызы гырачаг.

Гызы вердиләр. Күрәкәң арвадыны апарды. Бүтүн гоһумлара баш чәкди.

— Бах, сәнин дедијин кими-олмады, күл кими долашарлар. Бир-бир гоһумлара баш чәкирләр.

— О гоһумлары өлдүрмәк үчүн сечир, она көрә баш чәкир. Өзүнүз бир аздан көрәчәксиниз.

Дедијим кими дә олду. Күрәкәң һамымызы өлдүрдү. Ону да чаны гуртарды, бизим дә.

— Ниңә өлдүрдүң?

— Бәли дејил. «Бир дәфә бычагы әлимә алдым, сонрасыны билмирәм» дејир. Амма тагсыр гыздајды. Мән она тапшырмышдым ки: «Амандыр, гызым, ону әлиңә бычаг вермә». Күрәкәңләрин әлиңә бычаг кечдим, гуртарды, нә етдикләрини билмирләр. Бизим сәфәһ гыз јемәк заманы: «Севкилим, бу чөрәји кәсәрсәними?» дејиб. Күрәкәң бычагы әлиңә алаң кими көзү гызыб, сонра нә еләдијини јадына сала билмир. Беләликлә, мән о дунјадан бураја кәлдим.

Севимли гардашым Ешшәкарысы, кәләчәк мәктубларында о бириләринин нечә өлдүкләрини јазачагам. Мәктубуму бурада гуртарыр вә көзләриндәп өпүрәм.

Өлмүш Ешшәк.

Он икинчи мактуб

Севимли достум Ешшәкарысы!

Билмирәм, мактубларым сәни бездирдими? Бәлкә дә «өлсәјди, чаным гуртарарды» дејә килејләнирсән. Доғрудан да әлүб гуртарсајдым, мәним дә чаным динчәләрдә, сәнин дә. Амма әввәлки мактубларымда јаздығым кими нә өлмәк асандыр, нә дә јашамағ. Бәлкә дә өлмәк даһа асандыр, амма бунун рәсмийјәти чох узун чәкир. Әлү үчүн рәсми ишләрин нә демәк олдуғуну хәстәхана зирзәмисиндәки өлүләрдән өјрәндим. Әлүнүн бирини ики хадимә зирзәмидән чыхараркән јанында јатан өлү гадын:

— Нә јаман бахтлы адаммыш—деди.—Дөрд күн әввәл өлүсүнү бураја кәтирмишдиләр, инди апардылар. Бизин дә бәхтимиз ачылсајды, бизи дә көтүрәрдиләр. Дејәсән, бу адамын зәманәти вар.

— Нә данышырсыңыз, хала, бизим һамымыз өлүјүк. Әлүнүн дә бәхти, зәманәти олармы? Буларын тәсири вармы?

— Әлбәттә, вар. Сән јени кәлдијиндән бунлары билмирсән. Елә мәни мисал көтүрә биләрсән. Тамам-камал өлдүјүм күн мәни әскәрлијә чағырдылар.

— Мән күлмәјә башлајанда јашлы гадын:

— Сусс!—деди.—Өзүндән чыхма. Әлүләрә дә дириләр кими өзүндән чыхмағ јарамаз.

— Разыјам. Амма сизин ән азы алтмыш јашыңыз олар.

— Алтмыш једди јашындајам. Мәним ушағларым алтмыш једди јашында олдуғума шаһидлик едә биләләр. Сонра да мәнкәмә гәрары илә гадын олдуғум сүбүт едиләчәк. Даһа сонра өлдүјүм ортаја чыхачағ. Булары сүбүт едә билмәсәм, мәни әскәр апарачағлар.

— Бәс ушағларыңыз нијә бу иши һәлл етмирләр?

— Чоһ әлләшдиләр. Јашымын алтмыш једди олдуғуну вә гадынлығымы сүбүт етдиләр. Амма өлү олдуғуму исбатә чатдыра билмирләр.

— Нијә ки?

— Көмүр қағызы мәним адымадыр. Тәзәдән көмүр қағызы алмағын нә гәдәр чәтин иш олдуғуну билмирсәнми? Мәним өлмүш олдуғуму билсәләр, көмүр қағызы батачағ. Евдәкиләр дә ким билир, нә гәдәр сојугда титрәшәчәкләр. Инди ушағларым көмүр ала билмәк үчүн мәним өлдүјүмү кизли сахлајырлар. Белә олса, онда мәни әскәр апарачағлар. Мәним өлдүјүмү сүбүт етмәсәләр, мирасымы ала билмәјәчәкләр. Бах, мәни горхуја салан будур. Ушағларым да чаш-баш галыблар. Билмирләр мирасданмы кечсинләр, көмүр қағызынданмы, јохса мәни әскәрлијәми көндәрсинләр. Неч чүр гәрара кәлә билмирләр. Бах, буна көрә бурада көзләјиб галышам. Бурада көрдүкләринин һәрәсинин бир дәрди вар. Бах, бу дәлиганлы оғланы көрүрсәнми? Әлүмүндән ики күн әввәл тутулмасы һағгында гәрар чыхартмышыдылар. Әкәр инди һәгигәтән өлмүш олдуғуну сүбүт едә билсәләр тутмајачағлар. Она көрә бурада узаныб көзләјир. Тутулмагдан јахасыны гуртармағ үчүн јаландан јыхылыб «өлмүшәм» демәдијини нәдән билсән?

— Докторлар тәсдиғ едә билмәзләр?

— Оғлум, докторларын дириләрдән башы чыхмыр, өлүнүн өлү олдуғуну һарадан биләләрләр? Бах, бу диварын дибиндә јатан гадын дүз доғгуз дәфә өлүб дирилиб. «Бу дүнијада јашамағын дады-дузу галмајыб» дејә

тиртан узанырмыш. Гэбрэ саллајыб үстүнү торпагламаг истәјәндә сычрајыб галхырмыш ајага.

— Докторларын јеринә мән олсајдым, басдыртдырадым.

— Ај огул, докторларын башыны гашымаға вахтлары һардадыр. Һәр сәһәр хәстәханаја кәлиб саат ондан он бирә гәдәр хәстәләри мҗәјинә едирләр. Бу арвады бурада сахлајырлар ки, доғрудан өлүб-өлмәдијини дәгигләшдирсинләр. Сәнадләри тамам һазыр олан кими басдырачағлар.

Бу вахт јоғун бир сәс ешитдим:

— Бу ишләр узун чәкәчәк.

Бахдым. Сол јанымда узанмыш тотуш-мотуш бир өлү данышырды.

— Сиз дә өлүсүңүз?—дејә сорушдум.

Сакит вә сәрт бир тәрздә:

— Хејр, мән өлмәмишәм, вәфат етмишәм,—деди.—Сиз гәзет-зад охумурсунуз?

— Охујурам.

— Мәним вәфат етдијими гәзетләрдә охумамысыңыз? Бүтүн гәзетләр мәним вәфатым һаггында јазмышдылар.

— Јазмышдылар?

— Јох, вәфат еләмәјим һаггында е'лан чыхмышды. Аиләм бир е'лан, јолдашларым бир е'лан, ишләдијим ширкәт дә бир е'лан вермишди. Бунлары кор да көрәрди.

— Көзүмдән гачыб.

— Вәфатым һаггында елә көзәл е'лан вермишдиләр ки, инанын, вәфат етдијимә севиндим. Е'ланын сөзләринин һамысы јадымдадыр. Динләјин, әзбәрдән дејим...

«Чох агыр бир итки»—биринин башлығы беләјди. О биринин башлығы да бу чүрдү: «Елми бир зија...», «Бабамыз, достумуз, гәјнымызын гардашы, оғлумуз, күрәкәнимиз, мәмләкәтимизин танынмыш хадимләриндән бири, Алкәтир ширкәтинин тәшкилатчысы, Кәләл шир-

кәтинин шәрикләриндән бири, Башвәзир Сулу Сүлејмам Пашанын нәвәләриндән бири, Маһмуд Пашанын төрәмәси, Гасым Пашанын нәтичәси, Бајрам Пашанын күрәкәнинин гардашы ушағларындан бири...».

О јенә садаламаг истәјирди. Сөзүнү кәсдим:

— Зати-алинизи таныдым, бәј әфәнди, бәсдир, өзүнү-ә эһмәт вермәјин, биядим онлардансыңыз. Бәс нә әчәб сиз дә бурада көзләјирсиниз?

— Басдырмаға јер тапмырлар. Әлбәттә, гоһум-әграбаларымызын басдырылдығы гәбиристанлыгда јер вар. Инди орада јохсуллари басдырырлар. Мәни тәзә гәбиристанлыгда басдырачағлар. Орадакы гәбирләр јүкә гәбирләрди. Адлы-санлы адамлары орада басдырырлар. Һәмин гәбиристанлыгда јер тапылмыр, һамысыны тутублар. Мәнә бир нечә гәбиристанлыгда јер верибләр, амма аиләмиз бәјәнмәјиб. Онлар мәнә көзәл, мәнзәрәли јердә гәбир ахтарырлар.

— Әләндән сонра мәнзәрәли јер ахтармағын нә мәнасы? Өлү үчүн бунун нә фәрги вар?

— Әлбәттә, бунлар өлү үчүн дејил, зијарәтә кәләнләр үчүндүр. Гоһум-әграбам әлиндә чичәк мазарымын үстүнә кәләндә мәнзәрәли бир јердә отурмаг истәјирләр. «Бу көзәл дунјаны иңә гојуб кетдин?» дејә мәнән чох өз һалларына ағлајанда истәјирләр ки, отурдуғлары јер көзәл олсун. Әкәр мәним мазарым пис јердә олса, бу дунјанын көзәллијини дуја билләрләрми? Сәбәб тәкчә бу дејил. Аиләмизин дә шәрәфи вар. Аиләм истәјир ки, шәрәфимизә ујғун, адымыза-санымыза лајиг бир гәбир дүзәлтсин. Мадам ки, аиләмиз өз шәрәфинә лајиг бир ки көрмәк фикринә дүшүб, демәк мүтләғ Гараборса мазарлығындан јер алачағлар. Башға мәсәлә дә вар. Үч ај бундан әввәл бизим рәғиб ширкәтимизин јарадычыларындан бири өлмүшдү. Она Гараборсада чох баһалы бир гәбир јери алдылар. Әкәр мән ондан учуз бир јердә дәфи

едилсэм, һәм анләмин шәрәфи ики гәпиклик олар, һәм дә ширкәтимизин тичарәт иши һөрмәтдән дүшәр. Баша дүшдүн, бах, буна көрә шәрикләрим мөндән өгрү чох баһалы бир гәбир јери ахтарырлар.

— Тапа билмәдиләр?

— Печә јә'ни тапа билмәдиләр. Ај-һај! Гараборсада-кы гәбир јерләрини бизим ширкәт сатын алыб. Даһа доғрусу, мән өзүм алмышам. Гараборса гәбиристанлығы бизимдир. Анчаг мәни орада тез басдырсалар, Гараборсанын гижмәти дүшәр. Өзләри иши ләнкидирләр ки, рек-лам олсун, гәбирләрин гижмәти артысн. Баша дүшдүн?

— Баша дүшдүм, бәј әфәнди.

Севимли гардашым Ешшәкарысы, бурада јазылачаг шеј чохдур. Өлүләр дунјасы дириләр дунјасындан һеч дә кери галмыр. Һәрдән бир нә едәчәјим һаггында дүшү-нүрәм. Өлмәкдән имтинамы едим дејирсән? Өлмәјин бу гәдәр зүлм олдуғуну билсәјдим, һеч әввәлдән бу ишә киришмәздим. Ишләрим сәһмана дүшсә, өлмәјим рәсмән тәсдигләнсә, бир аз солуғуму дәрәрдим. Гардашым Еш-шәкарысы, әкәр өләчәксәнсә, аман күнүдүр, вахтында өл. Јохса бу кедишлә кетсә, бүтүн гәбиристанлығылар ба-һаланачаг, лап Гараборса гәбиристанлығындакы кими гәбрин гижмәти гижмәтә галхачаг, онда нә еләјәчәксән? Јатмаға гәбир дә тапа билмәјәчәксән. Ешитдинми, вах-тында өл, сонра өлә дә билмәјәчәксән, гардаш.

Көзләриндән бәрк-бәрк өпүрәм.

*Салам вә ештирам.
Өлүшү Ешшәк.*

Он үчүнчү мәктүб

Әзизим Ешшәкарысы!

Инсан өләндә белә, дириләрин әлиндән чаныны гур-тара билмир. Үрәјимдән кечир ки: «Бәсдир, басдырын мәни, чаным гуртарсын» дејә бағырам, амма өлүнүн сә-ни чыхмаз, чыхса да һеч кәс она гулаг асмаз дејин, су-урам.

Хәстәхананын зирзәмисиндә басдырылмаг, јарылмаг, та да шәхсијјәтләринин мүәјјәнләширилмәси үчүн өлү-сәнәнаја апарылмаг нөвбәсини көздәјән мәним кими бир шечә өлү вар. Бу өлүләрдән үчү мәним диггәтими даһа чох чәлб етди. Онлардан бири даим ағлајыр, бири күлүр, бири дә һеј фикирләшир. Мәни бураја атандан бәри даим күлән өлүјә јахынлашдым.

— Әфв едәрсиниз, бәј, бу гәдәр күлмәјинизин сәбәби мәни јаман марағландырыр.

Гардашым Ешшәкарысы, өлүнүн күлмәји јаман пис-сидур. Өлән гоһум-әграбандан бирини көзүнүн габағына кәтир. Өзү дә тәсәввүр елә ки, гарны атыла-атыла кү-лүр. Һә, күлән өлү, күлмәјинә ара вериб мәнә чаваб дејә билмирди. Гурулуб ишә салынмыш күлмәк машины кими елә һеј күлүрдү. Гарныны тутур, көзүндән јаш кәлир, арабир дә:

— Үрәјим кедәчәк, офф!.. Аман!..—дејә сәсләр чыха-рырды.

Бир өлүнүн күлә-күлә өзүндән кетмәси гәрибә дејил-

ми? Күлдү, күлдү, күлмөңи ара верэндә гырыг-гырыг да-
нышмага башлады:

— Күлмөңим, неjlәјим? Өлүмүмдән бир күн әввәл ар-
вадымла театра кетмишдим. Арвад чохдан: «А киши,
көлсәнә бир театра кедәк, мазһәкәјә бахаг, ксфимиз
ачылсын» дејирди. Мән дә комедија театрына ики билет
алдым. Арвадла кетдик театра. Пәрдә ачылар-ачыл-
маз күлмәјә башладыг. Јаман күлмәли әсәр иди. О гәдәр
күлдүк ки, аз галдыг богулаг. Анчаг ганмаз тамашачы-
лар арасында биздән башга күлән јох иди. Күлмәк бир
јана дурсун, чоху аглајырды. Үчүнчү пәрдәнин ортала-
рында тамашачылардан бири:

— Бәј, хаһиш едирәм күлмәјин, бәсдир,—деди. —

Арвадым мәндән әввәл дилләнди:

— Нијә күлмәјәк, пул вермишик, пулумуза көрә дә
күләчәјик.

Һәмин адамла дартышдыг вә бизи театрдан чыхарт-
дылар. Бизим күлмәјимиздән безәнләр:

— Нәјә күлүрсүнүз?—дејә бағырыдылар.

Мән онлара:

— Нијә күлмәјәк?—дејә чаваб вердим.—Комедијаја
кәлмишик, комедијада дә күләрләр.

— Комедија нәдир?—дедиләр.—Бурада комедија јох,
драм ојнајырлар.

Биз дедик, «комедија ојнајырлар», онлар дедиләр,
«драм». Ахырда бизә:

— Ганмазлар!—дедиләр.

Мән дә онлара:

— Әсл ганмаз сизсиниз,—дедим.—Комедијаја бахар-
кән аглајырсыныз.

Сәһнәдә ојнанаң ојунун комедијама, јохса драммы
олдуғуну билмәк үчүн пјесин афишаларына бахдыг. Афи-
шаларда «драм» јазылмышды. Мәсәләни инди баша дүш-
лүм. Мән комедија театры әвзинә драм театрына билет

алмышдым. Арвадымла мән комедијаја бахдығымызъ
әни етдијимизә көрә күлүрдүк.

Орада олан бир театр тәңгидчиси:

— Һаглысыныз,—деди.—Сиз бураја комедијаја бах-
маг үчүн пул вериб көлибсиниз. Вердијиниз пулун әвә-
зинә, јәни һаггыны алмаг үчүн истәр-истәмәз күлмәк
мәчбуријјәтиндәсиниз. Сиз елә пул вериб билет алаң за-
мандан күлмәјә гәрар вермишиниз. Амма аглајан тама-
шачылар да һаглыдырлар. Онлар да агламаг үчүн пул
верибләр вә пулун әвәзини чыхмаг үчүн агламалыдыр-
лар. Нә сиз ојундан зөвг алыб күлүрсүнүз, нә дә онлар
аглајырлар. Сәһнәдә ојун олмаса, һатта пәрдә ачылмаса
белә, күләк пәрдәни балача тәрпәтсә, сиз: «Ај аман, нә
күлмәлидир» дејә күләчәк, о бириләри исә: «Нә јаман
кәдәрлидир» дејә аглајачаглар. Она көрә ки, халг бизим
јазычыларын пјесләрини көрмәк үчүн театрлара до-
лушур, үстәлик гәһгәһә чәкиб күлүрләр. Јазыг халг неј-
ләсин. Әввәлчәдән: «Сизи күлдүрәчәјик» дејә пулларыны
алыблар. Әкәр тамашачылардан билет пулуну әввәлчә
јох, тамашадан сонра алсајдылар, бизим јазычыларын
әсәрләринә бахмага һеч бир адам дә кәлмәзди.

Күлән өлү:

— Инди анладынмы нәјә күлүрәм,—деди.—Ғаһ, Ғаһ,
Ғаһ... Вај, үрәјим кедәчәк... Инсанлар нә сәфәһ олурлар...
Вај... Үрәјим партлады. Нә күлмәли комедија иди... Һәлә
дә күлмәјимә ара верә билмирәм. Һа... һа... һа... һи... һи...
һи... һо... һо...

Аглајан өлүнүн јанына кетдим:

— Сизин нә үчүн агладығыныз мәнә мәлүм олду,—
дедим.—Јәгин ки, сиз дә өлмәмишдән әввәл сәһв олараг
театра кедиб драм әвәзинә комедијаја тамаша еләјиб-
синиз.

Аглајан өлү ичини чәкә-чәкә көзләрини, бурнуну
сидди.

— Хејр,—деди.—Мән агламајым бәс ким ағласын?
Мән о дүңјада оlanda «Догру јол» гәзетини охујурдум.
Бир күн гәзетдә «Бөјүк итки» адлы бир јазы охудум. О
күнләрдә чох гүмәтли, дәјәрли бир адам өлмүшдү. Некролог
һәмни бу адам һаггында иди. Мән һәјатымда бу
гәдәр тәсирли јазы охумамышдым. Јаш мәни боғурду.
Јазыны ахыра чыха билмирдим. Һәр кәлмәсини охујар-
кән јаш көзләримдән сел кими ахырды. Некролог јазан:
«сән өлмәзсән, сәни инсанлыг унутмајачаг, сәнин инсан-
лыга хидмәтин...» дејә јазырды. Бу јазыны охујуб гурта-
ран кими редаксияја кетдим, некрологу јазаны тапдым.

— Өләндән сонра адамын һаггында бу гәдәр көзәл
сөзләр јазылдыгыны билсәјдим, елә бу саат өләрдим.

— Бунун фикрини чәкмәјин, кәдәрли күндә һәр чүр
сөз јазмаг олар.

Истәдији гәдәр пул вердим.

Өлүнүн агламагдан көзләри гызармыш вә шишмишди.

— Өзүнүзә јазығыңыз кәлсин, агламајын,—дедим.

— Нечә агламајым, өлдүм, амма мән өләндән сонра
һаггымда икичә сәтир белә јазмады. Бош-бошуна өлмәк
адама ағыр кәлир.

— Һаггында о чүр көзәл сөзләр јазылан өлү ким
иди?—дејә сорушдум.

Өлү көзләрини силди.

— Билмирәм,—деди,—таныдығым адам дејил. Амма
һаггында јазылан мәрсижә о гәдәр тәсирли иди ки... Мән
дә о заман марагландым. «Бу адам кимдир?» дејә со-
рушдум. Амма таныјан олмады.

— Инди нијә ағлајырсыңыз? Артыг өлүбсүнүз.

— Нечә агламајым? «Догру јол» гәзетиндә јазылан
о јазы һеч јадымдан чыхмыр. О јазыны јада салдыгча
өзүмү елә ала билмирәм, ағлајырам. Елә белә дә ағлаја-
чағам.

Һәмишә далғын олан фикирли өлүнүн јанына кет-
тим.

— Әфв еднн,—дедим,—бураја кәләли сизи даим дү-
шүнчәли көрүрәм, дејин көрүм нә дүшүнүрсүнүз?

— Инсан олуб олмадығым барәдә дүшүнүрәм.

— Нечә јәни? Әлбәттә инсансыңыз.

— Мән дә елә һесаб едирдим. Амма инсан олдуғуму
һеч кәсә сүбүт едә билмәдим. Бу саат сәни баша салым.
Инди биз бурада бағырсаг, чығырсаг дириләр бизим сә-
симизи ешидәрләрми? Ешитмәзләр. Чүнки биз өлү ди-
линдә данышырыг, өлү сәси чыхардырыг. Дириләр өлү-
ләрин дилини баша дүшмүрләр. Дүңјада јашајанда да
белә олуур. Инсанларын чоху бағыр, чырпыныр, агла-
јыр, амма онларын сәсини ешидән олмур. Чүнки беләлә-
ринин өлү, ја дири олмалары ајдын дејил, онларын биз
өлүләрдән фәрги јохдур. Әһали сијаһысындан, сечкиләр-
дә рәјә сорғусундан, веркиләрдән, әскәрлијә кетмәкдән
сонарда онлары инсан сајмазлар. Бу чаһи-чәләллы дүң-
јада: «сән дә инсансанмы?» дејә сорушанда сипәсинә дө-
дүб: «бәли, инсанам» дејә биләчәк нечә киши вар?

Һәр шејин бир әсасы, бир шәрти вар. Инсан олмағын
да шәрти инсан кими јашамагдыр. Мән һара кетдимсә
«сән дә инсансанмы?» дејә хорладылар. Бүтүн өмрүм бо-
ру бу суала чаваб верә билмәдим. Сәһәрдән ахшамачан
инсан кими јашамаг үчүн чалышыб чабаладығымдан ин-
сан олуб-олмамағым һаггында дүшүнмәјә вахтым ол-
мады. Чох шүкүр ки, өлдүм вә дүшүнмәјә вахт тапдым.
Инди бурада дүшүнүрәм: дири оlanda көрәсән мән ин-
сан идим, јохса јох?

— Бу суала бу гәдәр дүшүндүкдән сонра бир чаваб
тапа билдинизми?

— Хејр. Фасиләсиз дүшүнүрәм, дүшүнүрәм, амма бир
чаваб тапа билмирәм. Инсан олсајдым, инсан кими ја-
шайардым вә башгалары сәсими ешидәрди. Инсан олма-

сајдым, бир груп адам мәнән өзлери үчүн верки алмаздылар. Эскәр апармаздылар, өдөк өдөтмөздиләр, «вэзи-фандир, јеринә јетирмәлисэн» демөздиләр. На дашыныб дүшүнүрәм, фикирләримни чөзөләјирәм, амма бир јана чыхарда билмирәм.

Дүшүнчәли өлүнү динләдикдән сонра мән өзүм дә дүшүнмәјә башладым. Биз дә дири оlanda сәси ешидилмө-јөнлөрдән олмушуг. Сәсимизи ичимизә салмышдыг.

Бах, белә, севимли гардашым Ешшәкарысы. Бу мәктубүмү охудугдан сонра сәнин дә дүшүнчөләрә далача-ғын зәнинидәјәм. Бәлкә комедија дејә билет алыб кетдијини тамашаларда күлөчәксән дә. Бәлкә дә танымалыгын адамларын өлүмүнә јазылмыш мәрсијәләри охујуб аглајачагсан.

Дири оlanda мәнә тез-тез: «Дилини Ешшәкарысы санчсын» дејәнләрә өлдүјүмү хәбәр вөр, гој әлләрина хына гојсунлар.

Чансағлыгы вә хошбәхтликләр диләјирәм.

Өлмүш Ешшәк.

Он дөрдүнчү мәктуб

Чан, аркадашым Ешшәкарысы!

Өзүм билирсән ки, бир адам рәсми бир даирәдә вэзи-фәјә кечдимни, гуртарды, өмрүнүн ахырына гәдәр орада галачаг. Биз дә онун кими хәстәхананын зирзәмисиндә галдыг. Бир күн сәһәр тездән гапы ачылды. Өлүләр севинчлә:

— Бизи јармаға апарырлар, јармаға апарырлар,— дејә бағырдылар.

Өлүләрин сәсини дириләр ешитмирләр. О дүнјада һәгигәтән дири оланларын өзүнү дири һесаб едәнләрин сәсини ешитмәдикләри кими.

Ичәријә ики хадимә илә орта јашлы бир кәндли кирди. Кәндли:

— Мәним оғлум һаны?— дејә бағырды.

Хадимәләрдән бири:

— Оғлуну јемәдик һа,— деди.— Нијә бағырырсан? Башга јердә тапмадыгса, демәк бурададыр.

Кәндли:

— Көз көрә-көрә кетди,— деди.— Хәстәханада јатырды, кәлдим тапмадым, «јокдур» дејирләр. Дејирләр ки, сәһв салыбсан, јәгин башга хәстәханаја апарыбсан. Чашыб галмышам.

Хадимә чаваб верди:

— Гоча, Истамбулда хәстәхана елә бирчә бурадыр? Оғлуну бураја кәтирдилрини һарадан биләк? Бурада һеч нә итмәз .

Кәндли:

— Мән оғлуму бураја кәтирмишәм. Нөмрәси дә вар,— деди.

Хадимә кәндлиниң әлиндәп нөмрә җазылмыш қағызы алды вә орада җатанлара бахмага башлады. Бир өлүнүп башы үстүндә дуруб:

— Бах, оғлун будур,— деди.— Сәпә демәдимми бурада һеч нә итмәз. Елә «оғлум, оғлум» деҗиб бағырырсаң. Хәстәханада адам ахтармағ лотереја билетиндә нөмрә ахтармағ кимидир. Әввәл өдәниш нөмрәсинә бахачагсаң, сонра да удуш нөмрәсинә. Хәстәханаја кирдинми, кәрәк әввәл өлүләрә бахасаң, адамыны өлүләрин ичиндә тапмасаң, палаталарда дириләрин арасында ахтармалысаң. Хәстәхананың белә бир гаҗдасы вар.

Кәндлиә оғлу әвәзинә мәним җанымда җатан җашлы гадыны көстәрирдиләр. Қиши бахды, бахды:

— Бу, мәним оғлум деҗил,— деди.

Хадимә һирсләнди:

— Бу нә сөздүр? Биз җаланмы данышырығ? Нөмрәси дүз кәлир, көрмүрсәнми?

Кәндли:

— Валлаһ,— деди,— бу өлү бизим оғлана һеч бәнзәмир.

— Хәстәханаја нә вахт кәлиб?

— Бу чүмә күнү ики һәфтә олачағ.

Хадимә башыны ашағы салды:

— Гардаш, бура хәстәханадыр. Бурада ики һәфтә җатан адам, доғрудан да, танынмаз олур. Пуллу хәстәханада җатса, көкәлиб танынмаз олур, пулсуз хәстәханада җатса, арыглаҗыб танынмаз олур. Инди баша дүшдүнмү? Бура нәдир, хәстәхана деҗилми?

Кәндли ешитдикләринә инанмағ истәмирди:

— Бу ушағы бир дәфә анадан оlanda доғум евиндә

дәјишик салдыг, ушаг гарышыг дүшдү, дәјишдиләр. Инди дә бурада тәзәдән дәјишикми салаг?

— Бабалы мәним бојнума, сизин ушагдыр, валлаһ, нөмрәси дүз кәлир.

Кәндли јашлы гадынын мејитинин үстүнә әјилиб бахды:

— Валлаһ,—дејә багырды,—бу бизим оглан дејил, көрмүрсәнми гоча бир арваддыр.

Хадимә бир аз дүшүндү:

— Инди јени бир үсул чыхыб: кишпләри арвада дөндәрирләр, арвадлары кишијә. Адамын чинсијәтини дәјишдирирләр. Инди сән нәдән билирсән ки, оғлumu мүәлицә сләндә чинсини дәјишдирмәјибләр?

Кәндли ешитдикләринә һеч чүр инана билмирди.

— Јахшы, дедикләринин һамысы илә разыјам. Амма бизим ушаг ијирми јашындајды. Бу ки, гартымыш гарыдыр.

— Аман, аллаһ, сән нә ганмаз адамсан, бунлара доктор дејәрләр. Бунлар слә бир милләтди ки, инсаны чаван икән өлдүрмүрләр. Аспириндән, кинәдән вериб јашадырлар, гочалдырлар, сонра өлдүрүрләр. Билдинми, гардаш, көтүр өлүнү...

Кәндли гарыны оғлу һесаб өдиб гучаглады:

— Аман, оғлум, јазыг балам, сән танынмаз олубсан, нә јаман дәјишибсән, көзүмүн ишығы.

Киши башына-көзүнә дөјмәјә башлады. Ики хадимә гарынын мејитини бајыра чыхартды. Өлүләрдән бириндилләнди:

— Бу арвадын бахтына бах, чаны гуртарды. Бир кәндли дә кәлиб мәнә «анам, гајнанам» дејиб апарсајды, нә јахшы оларды.

Данышан өлүдән:

— Кәндлинин оғлунун башына нә иш кәлдијини билирсәнми?—дејә сорушдум.

— Дүнән чәрраһијә отағына апардылар. Докторлар чаванын нәдән өлдүјүнү билмәк истәјирдиләр. Мәнә галарса инсанларын нәдән өлдүкләрини јох, нәдән өлмәдикләрини вә нә үчүн јашадыгларыны өјрәнмәк лазымдыр. Елә дејилми?

Севимли гардашым Ешшәкарысы, ораларда нәләр олдуғуну, мәним һаггымда нәләр данышдыгларыны билмәк истәјәрдим. Мәним арамча данышанлар мәни «әвәз едилмәз бир иткими» һесаб едирләр, јохса «микробун бири дә кетдими» дејирләр. Нә дејирләр десинләр, мәним үчүн фәрги јохдур. Мән өлүб чанымы гуртармышам. Гој о дүнијада галанлар јаныб јахылсынлар. Пахыллыгларындан партласынлар. Мән габага дүшмүшәм. Бирдән јадыма дүшдү: бизим бир шаир варды, адыны јадыма сала билмирәм, о сәфех јохса елә билир ки, диридир?

Саламат гал, гардашым Ешшәкарысы.

*Гардашым
өлмүш Ешшәк.*

Он бешинчи мактуб

Гардашым Ешшәкарысы!

Ахыры мәни өлүханаја кәтирдиләр. Үч күн бөјүк бир сојудучунун ичиндә галдым. Јер үзүндә јашадығым вә өлдүјүм вахта өмрүмүн ән фәрәһли күнләри һәмин бу үч күн олду вә ән көзәл јер исе сојудучунун ичи. Кимин адамы јоха чыхырдыса, дәрһал експертә мүрачиәт едир. онлар да сојудучунун гапағыны ачыб мәни онлара көстәр- ридиләр. Арвады гачан бир киши әввәл мәнә саһиб дур- маг истәди. Сонра нәдәнсе фикриндән дашынды. Мәни ушағы итмиш бир арвада, он үч јашында гызы јоха чы- хан анаја, чинс ити оғурланан бир ханыма көстәрдиләр. һеч бири мәни өз итијинә охшада билмәди. Бахыб-бахыб кетдиләр.

Сојудучуда ијirmi јашларында көзәл бир гыз да варды. Кирпикләри гар бағламышды, сачлары, гашлары да буз.

— Сән нәдән өлүбсән, ај гызым,— дедим.— һеч кәс би- зи бәјәнмәди.

— Мән өлмәмишәм, өлдүрүбләр,— дејә чаваб верди.— Мәни бәјәнәнләр чох иди. Елә она көрә дә өлдүрдүләр. Мәним һәјатым бир романдыр. Башыма кәлән мачәраны сизә сөјләмәјин мәнасы јохдур...

Һәр күн көрдүјүмүз, гәзетләрдә охудуғумуз һадисә- ләрдән биридир. О ону севмиш. Сонра о бирисини сев- миш. О бири дә о бирисини севмиш. Сонра о бири о бири- ни о бирисинә гысганмыш. Сонра чимәрлијә кетмишләр.

Бычағы чыхардыб сәккиз јериндән дограмыш. Вәссалам. Ҡһвалат будур.

— Ај гыз,— дедим,— бунлары сағлығында мәнә сөјлә- рјдин, он лирә газанардын.

— Јохса көзәллијим галмајыб? Ејбәчәр һала дүшмү- шәм?

— Јох, елә јериндән бычағланыбсан ки, јара јерләрини өртмәк олар.

Биз сојудучуда ескимолар кими јеничә ешгә башла- ырдыг ки, мәни јармаға апардылар. Чәрраһијә столуна узатдылар. Гапыны чәкиб өртдүләр. Ичәридә бир сүрү ыллағ гадын, киши, кәнч, гоча варды. Чәсәлләр әтра- фымы бүрүдү.

— Демәк, о адам сәнсән?

— Һансы адам?

Әлүмә чохла гәзет вердиләр. Јалныз башлыглары оху- маға башладым. «Әвәз олунмаз бөјүк итки», «Ән бөјүк мәнһәкәчини итирдик», «Интиһармы, чинајәтми?» Сон вахтлар мәнә салам белә вермәјән јазычыларымыз мә- ним һаггында елә шејләр јазмышдылар ки, охудуғча өз өлүмүмә көз јашы ахытмалы олдум. Әсли олмајән, һеч ағлыма кәлмәјән, јада сала билмәдијим шејләри јазмыш- дылар. Мәзәли јаланлар јазмагда мәни өтмүшдүләр. Би- ри дә «Ән көзәл ујдурмаларыны, мәзәли сәһбәтләрини јаратдығы анда нијә өлдү?» башлығы илә јазылмыш ја- ында мәним һаггында нәләр демамишди! Куја мән һәр кечә евимә бир арвад кәтирир, ону гыдыглаја-гыдыглаја өлдүрәнә гәдәр күлдүрүрәммиш. Мәндә инсанлары күл- дүрмәк кими психи бир һал олдуғундан мәнһәкә јазан олмушам. Һәтта Фрејд «Психи анализә данр ијirmi беш дәрәс» адлы китабында мәним хәстәлијимдән данышыб- ыш. Куја мән психопат олмушам. Нә билим, даһа нә- ләр, нәләр...

Башга бириси һеч олмајән шејләр јазырды. Куја

оуула дөрд күн, дөрд кечә индикдән сонра әхлагсыз бир гадынын свиндә полисләр тәрәфиндән пис вәзијјәтдә ту-тулмушуг вә бунун әдәбијјат тарихимиз үчүн бөјүк әһ-мијјәти вармыш.

Университетдә психолокијадан дәрс верән бир доктор-профессор да газетләрин бириндә өз моголәсиндә јазырды ки, мәндә нә билим «Гипо» адлы руни бир хосталик олдугу үчүн һајатымда бу гәдәр марағлы јалан вә ујдур-малар даныша билирәммин. Мәһз буна көрә дә мәним дүңјада ән бөјүк вә ән дәјәрли ујдурмачы олдуғуму әлими дәлилләрлә изаһ едирди.

Башга бир алим мәним анаданкәлмә көрмә мәркәзим-дә бир јанлышлыг олдуғуну, һәтта бунун латынча адыны да јазмышды вә буна көрә дә дүңјадакы һагсызлыглары, алчаглыглары, нјрәнч вә ејбәчәрликләри дәрһал көрүб көстәрдијими јазырды.

Башга бириси бојум гыса олдугу үчүн гәлбимин кин-лә долу олдуғуну вә һәр шеји зарафата салдығымы ја-зырды.

Севимли Ешиәкарысы, инди мән өлмүшәм. Мәним әвәзимә сән варсан дүңјада. Кими санчачағыны јакшы билирсән.

Инди өлу көзләримдә донмуш ики дамла јаш, додаг-ларымда гуру бир тәбәссүм вар. Көз јашларымла гәһгә-һәләримини өзүмлә бураја кәтирдим. Инсанларын һәр јер-дә, һәр вахт күлмәләри үчүн дери оlanda инсанларын мәнә вердикләри көз јашларыны тәмизләјиб өз варлы-ғымда гәһгәһәјә чевиријә чалымдым. Инсанларын өз јарамазлыгларына өзләрини күлдүрмәклә һәм онларын өзүндән, һәм дә башгаларындан интигам алдым.

Инди мән өлмүшәм. Сағ галанлара сөјлә ки, әлими сыхмаг үчүн горхмасынлар. Мәни көрәндә башларыны јапа чевириб көрмәмәзлијә вурмаг вә сонрадан вичдан

әзабы чәкмәк зәһмәтликә гатлашмајачаглар. Чүнки өл-дүм, мәним дә, онларын да чаны гуртардым.

Достларым, дүшмәнләрим мәнән сөз дүшәндә: «Јак-шы адам иди, көзәи иди... айма...» дејә мәни истәдикләри гәдәр писләјиб өз гәбаһәтләринин үстүнү өрт-басдыр ет-мәк имканына малик ола билмәјәчәкләр. Чүнки мән өл-мүшәм. Өлүнүн далынча данышмазлар. Онлар: «Јакшы адам иди» дејәндән сонра сусачаг, әввәлки кими һаггым-да пис сөз даныша билмәјәчәкләр. Чүнки бүтүн пислик-ләримини өзүмлә бирликдә Тахталыкәјә кәтиришәм. Онларын деди-году јаратмасы үчүн һеч бир шеј гојма-мышам, һамысыны гәбрә кәтиришәм.

Өлдүм, онлара ән бөјүк дағ чәкмәк үчүн өлдүм.

Кәләк өлүханаја.

— Доктор кәлир,—дејә кимсә дилләнди. Бүтүн чәсәд-ләр өз јерләринә узанды. Мән сағлығымда о дүңјада өз јерини тапа билмәдијим кими бурада да өз јерини тапа билмәдим. Дөшәмәјә узандым. һәкимләр кәлди. Үзлә-риндә ағ өртүкләр, әдләриндә резини әлчәкләр варды. Бө-јүк лампалар јанды. Мәни масаја узатдылар. Мәни јара-чаг чәрраһ елә бил мәни таныјырмыш кими дилләнди:

— Мән бу һәрифин өлдүјүнә инанмырам. Бу јенә ја-нандан өзүнү өлмүшлүјә вуруб, бизи алдадыр.

Һәким башымы өзүнә мүнәсиб шәкиллә басыб ашағы јатыртыды, амма бурахан кими башым јәј тәкин кәрнилиб-лик галхды.

— Өлүсү дә дикбашлыг еләјир,—деди.—Сонра чәлик кими бир шејлә башымы ашағы басыб, чәкичлә вурмаға башладылар. Вурдулар, вурдулар, бир шеј чыхмады. һә-кимләрдән бири:

— Бунун башыны јарыб ичинә кирмәк чәтиндир,—де-ди.—Кәлин динамитлә партладаг.

Көрдүм иш харабдыр, бир аз јумшалдым. Кәлләм

гарпыз кими ортадан ики ажрыланда һамысынын тәәч-чүбдән агзы ачыг галды.

— А аа, бунун бејни вармыш ки?—дедиләр.

Чәрраһ әтрафындакылары:

— Бах, әзиз динләјичиләрим,—деди,—индијә гәдәр ахтардығымыз вә һеч јердә тапа билмәдијимиз бејни дејилән шеј будур. Инсанын бәдәниндә бадам вәзләри, корбагырсаг, сүд дишләри кими бејни дә чох зәрәри вә јарамаз бир һиссәдир. Инсанын гафа тасында јерләшән бу шишин, јәни бејнин, инсанын башына бала кәтирмәкдән башга һеч бир хејри јохдур. Инди бу мәрһумун нә үчүн даим башы балалы олдуғунун сәбәбини даһа јакшы баша дүшә биләрик.

Чәрраһ бир гәссаб мәһарәти илә гарнымы јарды.

— Көрүрсүнүзмү,—деди,—мәдә даим бош галмагдан бүзүшмүш, багырсаглар да гурумушдур.—Үзүңү ассистентә тутду.—Бүтүн бунлардан сонра бу адамын өлүмүнүн сәбәбини анладынызмы?

— Баша дүшдүм,—дејә ассистент чаваб верди.—Ачыгдан вә дүшүнмәкдән өлүб.

Үрәјимдә онлара күлдүм. Онлар баша дүшә билмирдиләр ки, сағ оланда инсанын футбол ојунларындан, баһар бајрамларындан, радио курултусундан, ачыг-сачыг филмләрдән, маңара киноларындан, сијаси дартышмалардан, партија мүбаризәләриндән нә вахт башы ачылыр ки, дүшүнмәјә вахт тапа билсин. О ки, галды ачыга—бу, ганунидир.

Чәрраһ:

— Мејити јујун,—деди.

— Су јохдур,—дејә чаваб вердиләр.—Шәһәрдә јенә су кәсилб.

— Дејәсән, гәлбән тәмиз оғланды, вичданы да тәмиздир. Јумасаныз да олар,—дејә чәрраһ разылашды.

Күләрүзлү адам олан мүрдәшир, өз ишини севән вич-

дамы адам кими мәним мејитими торпагла силиб тәмизләди. Сонра Јәһја Камалын «Сәссиз кәмисн»нә миндирдиләр. Бакиннн «Гәдрини сәнки мүсәлллада биллиб, еј Баки» дедији кими мән дә: «Ел гаршына кәлиб, саф јараны бағлајачаг» мисраларыны јадыма салыб өлү дашынын үстүндә сәфәһ-сәфәһ узандым вә көзләдим ки, ел кәлиб мәним саф јарамы бағлајачаг. Дүңјанын сон дајаһачағында да үмидләрим боша чыхды.

Мејитими «әбәди истираһәткәһыма» көтүрмәк истәркән ичра мәмуру өзүнү јетирди:

— Дајанын!—деди.—Борчу вар, ону өдәмәси һагғында әвр верилиб.

«Өлмүш ешшәјин гурддан горхусу олмаз» дејибләр, амма јенә дә үрәјим купп еләди. Чәһәиннәмә борчлу кетмәк истәмирдим.

Бирдән гаршыдан автомобил сүрүсү пејда олду. Мән дејим јүз машын, сән де беш јүз. Нәлә о чәләнкләр! Машындан дүшән мәним чәназәмин јанына гачырды. Өлү олмасам, чашыб галардым. Амма өлүләр чашмырлар. Темәк, инсанлар мәни бу гәдәр севириләрмиш. Чәләнкләр јан-јана дүзүлдү.

Чәназәми әлләринә алыб һаваја галдырдылар. Бу гајда илә гәбрин јанына кәлдик. Бир адам ирәли чыхды. Мәним мәмләкәт гаршысындакы хидмәтләримдән, јаратдығым фабрикләрдән, мәмләкәтә нечә милјон манатларла вердијим хејирләрдән үрәк долусу данышмаға башлады. Ону динләјәнләр дә:

— Неч өлмәли адам дејилди,—дејә һычгыра-һычгыра ағлајырдылар.

Мәни таныјанлардан бири јанындакына:

— Бу адам нә вахт фабрик тикдирмишди?—деди.— Неч хәбәримиз јохмуш ки? Бунун һеч нәји јох иди. Мәндән нечә дәфә борч пул истәмишди.

О бири:

— Пулла иманын кимдә олдуғу билимәз,— деди.— Сән ондан борч истәмәјәсән дејә габаға дүшүб, о сәндән борч истәјиб.

Башга бириси ирәли чыхыб мәним ән маһир брич ојунчусу олдуғумдан, чох зәнкин шәкил коллекси топладығымдан данышды.

Дөрдүнчү адам сөзә башлады:

— Мәрһум Чәфәр бәј...

Елә бу вахт узагдан бир адам гача-гача кәлди. Үзүнү чамаата тутду:

— Сиз нә едирсиниз? Чәфәр бәј орада тәкчә галыб сизи көзләјир. Онун мејити јанында гәбиргазан Маһмуддан башга бир таңры бәндәси јохдур.

Мәним мөзарымын башында илк сөзә башлајан адам:

— Тфу!— деди.— Мән бајагдан бәри Чәфәр бәјин әвәзинә башгасынын мејити үстүндәми данышыраммыш?!— Јаман һәјәчанлы данышырдыныз, бәј әфәнди.

— Һејиф...

— Үстүндә ағлашдыг да.

Көз јашыны силәнләрдән бири мөзарымын үстүндәки чәләнкләрдән бирини көтүрүб фабрикант Чәфәр бәјин чәназәсинә тәрәф гачды.

Мејитимин үстүндә чәләнк галмады. Машынлар, адамлар чәкилиб кетдиләр. О саат диләнчиләр, мөзарчылар, моллалар да ағыз долусу сөјүб, мәним јанымдан узаглашдылар.

Сејид сорушду:

— Еј Мәһәммәд һүммәтләри, бәс бу мејит нечә олсун?

Мәни чухура атдылар. Елә бу вахт бизим гәзетин саһиби гача-гача кәлди.

— Һаны, сән бу күн бизә мәгалә вермәлијдин? Биз дә сәнин сөзүнә инаныб, һәлә аванс да вердик.

Утандығымдан јерә бир гарыш да кирдим. О исә сәкикләшмирди:

— Өлмәјә вахт тапдын,— деди.— Мән сәни говмамышдан өлдүн. Елә сәнин бүтүн һәјатын долашыг олду.

Доғрудан да, чох пис вахтда өлмүшдүм.

— Нә едим?— дедим.— Әлим һүрријәтдән, судан, шәкәрдән, дәрманлардан, демократијадан, ешгдән чыхандан сонра дөзмәјиб өлдүм. Амма үрәјиннизи сыхмајын. Тахта-лыкөјдән сизә мәктублар јазыб борчунузу өдәјәрәм.

Онун үзү күлдү:

— Јахшы, аллаһ рәһмәт еләсин.

— Тәшәккүр едирәм.

Үстүмә торпаг атдылар. Сәсләр кәсилди. Оһ, нә көзәл олду.

*Гардашын
өлмүш Ешишәк.*

Он алтынчы мæктуб

Севимли Ешшæкарысы!

Билирсән ки, мән сағлығымда да јерими дәјишмәји вечимæ алмаздым. Һарада јухум кәлди, орада да јатардым. Евдә, һәбсханада, чәза евиндә, отелдә, күчәдә, чәмонликдә, ичәридә, бајырда—һарада олса, јазардым. Гәһвәханада, евдә, јердә, стол үстүмдә, дизимин үстүндә.

Анчаг јерини дәјишмәји бачармајанлара, јерини јадырғамағы билмәјән адамлара гитбә едирдим. Әслиндә бу бир груп имтијазлы шәхсләрә анд олан хүсусијјәтдир. Өз јери-јувасы олмајан адамлар үчүн фәрги јохдур. Һара кәлди, она вәрдиш едирләр. Онларын: «бу јердә јата билмирәм» демәјә һағлары јохдур. Буну анчаг варлылар едә биләр. Ән лјукс отелдә белә јатсалар, сәһәр тездән кәрнәшә-кәрнәшә ојаныб: «Бу кечә јата билмәмишәм. Јерими дәјишәндә һәмнишә белә олур» дејән варлылар сөјләјә биләрләр.

Гәбрим дә белә олду. Јадымдады, ушағлыгда «алтым торпаг, үстүм торпаг» дејә бир дини маһны охујардыг. Бурада јатанда да һәмни маһнын хатырладым. Алтымдакы нәмли торпаг јумшаг бир дөшәк, үстүмдәки нәмли торпаг исә сәрин бир јорған иди. Јерим пис дејилди, амма јумшаг јеримә бир шеј батырды. Әлими һәмнин шејә узатдым. Елә бу вахт:

— Ојун ачма,—дејә алтымдан кимсә дијләнди.

Өлү олмасадым, бу сәсдән горхардым. Амма өлүләр горхмурлар.

Көрдүм ки, алтымда бир өлү вар.
— Сән бурада нә едирсән, бура мәним мазарымдыр.
— Де көрүм, сәнин бурада нә ишин вар? Бура мәним гәбримдир.
— Бураја мән өзүм кәлмәмишәм. Мәни бураја басдырыблар.
— Мәни сәндән ики күн әввәл бураја басдырыблар. Демәк гәбир мәнимдир.
— Еләсә бәс мәни басдыранда нијә сәсини чыхардыб, демәдин бура мәнимдир?
— Дириләр өлүләрин сәсини ешитмирләр.
— Сағлығымызда сәсимизи чыхартмадыг, өләндән сонра да сусуруг.
— Јашамајанлар сағлығларында да сәсләрини чыхарда билмирләр. Әһалинин сајыны һесаблајанда едымызы сијаһыја јазсалар да, өлү кими һәјат кечирдијимиздән сәсимизи дириләр ешитмирдиләр.
— Баша дүшдүм. Сиз дә мәним кими анадан оландан өлү кими јашајыб өләндәрсиниз.
— Елә олмасады, бизи туршуја гојулан хијар кими истәдикләри јерә долдура билмәдиләр.
— Мән елә билирдим өләндән сонра «варлы, касыб» дејә ајры-сечкилик олмајачаг.
— Олмајачаг. Анчаг инди јох, сүмүкләр чүрүјәндән сонра.
— Хаһиш едирәм, мәнә батан шеји чәкин. Әлинизди-ми, балдырыныздымы билмирәм, о јана гојун.
— Әкәр бу нараһатлыға дөзмүрсәнсә, өзүнә ајры гәбир дүзәлтдијәдин.
— Әкәр сиз мәнә батан шеји о јана гојсаныз, нараһат оларсыныз?
— Мән буна алышмышам. Нараһат дејиләм. Сағлығымда кечәләр бир кичик евдә једди адам јатардыг. Кинин нәјинә нә батырдыса, фикир вермирдик. Бура ора-

дан чох райатдыр. Неч олмаса бир гәбирдә једди јок, үч адам јатырыг.

— Нечә үч адам? Үчүнчүсү кимдир?

— Мәним алтымда да бир өлү вар.

— Нә дејирсиниз, чаным, бары билирсинизми алтыныздакы өлү кимдир?

— Бир гадындыр.

— Нијә бизим һамымызы бир мәзара долдурублар?

— Нә олачаг, инди һәр шеј кими гәбир јерләри дә тапылмыр. Она көрә бир гәбри ајры-ајры адамлара, хәлвәти, бир нечә дәфә сатырлар. Она көрә дә селјотка кими бизи үст-үстә јығырлар.

Дәринликләрдән вызылты кими бир сәс кәлди:

— Һәр гәбрә үч-дөрд өлү басдырмасалар, шәһәр гәбристанлыга дөнәр, неч кечмәјә јер дә олмаз. Дунјада неч дириләрә јер тапылмыр, өлүләрә јери һарадан алсынлар?

Алтымдакы өлүдән:

— Бу данышан адам кимдир?—дејә сорушдум.

— Алт гатдакы ханымдыр.

— Нијә сәси елә вызылты кими кәлир?

Мәним суалыма алтдакы өлү вызылтыја бәнзәр сәслә чаваб верди:

— Чүнки мән бир хатајам.

— Нә? Хата нәдир?

— Докторларын хатасыјам. Ешитмәмисинизми бир аталар сөзү дә јараныб: «Докторларын хатасынын үстүнү-гәбир өртәр». Докторларын әлиндән хата чыхды, мәни өлдүрдүләр. Хаталарынын үстү ачылмасын дејә дәрһал кәтириб торпага басдырдылар. Она көрә дә сәсим вызылты кими чыхыр. Өлүләр сон анларындакы сәсләри илә данышырлар. Мән өлән вахты сөз сөјләмәјә һалым галмамышды, тагәтсизликдән сәсим вызылты кими чыхды. Нечә өлмәјими билмәк истәјирсинизми?

— Әлбәттә.

Гадынла мәним арамда олан адам:

— Рича едирәм, данышмајын, бәсдир,—деди.—Мән арвадымын дырдырындан јаха гуртарыб өз бејними динләмәк үчүн өлүб бураја кәлмишәм, бурада да сиз габаыма чыхыбсыныз. Мәни бураја басдырандан бәри дүз беш көрә нечә өлдүјүнүзү данышыбсыныз.

Дәрдини сөјләмәк истәјән гадын чаваб верди:

— Амма үст гата јени кәлән бәј мәни динләмәк истәјир, сән истәмирсән, гулаг асма.

Неч мәним фикрими билмәдән гадын вызылдамаға башлады:

— Көзләрим пис көрүрдү. Биз касыб адамларыг. Адлы-санлы бир көз һәкиминин шәхси мүаличәханасына шулум олмадығы үчүн кедә билмәдим. Дөвләт хәстәханасында јатасы олдум. Хәстәләри бир отаға долдурублар. Једди-сәккиз адам идик. Бир тибб бачысы: «Һајды, ренткенә!» дејә үстүмүзә гышгырды. Мән «Көз мүаличәсинә кәлмишәм» дедим. Бир башгасы: «Мәним шәкәрим вар» деди. О бири исә: «Ренткен нәдир, чаным,—деди.— Мән хәстә јанына кәлмишәм». Анчаг чох өткәм олан ханым неч биримизә гулаг асмады. «Ренткен мүјинәсиндән кечмәдән хәстәлији тәјин етмәк мүмкүн олмаз. Әкбәр сиз мәндән јахшы билирсинизсә даһа бураја нәјә кәлибсиниз? Бура дөвләт хәстәханасыдыр. Сизи пулсуз мүәлицә еләјирик, сиз дә наз сатырсыныз. Тез олун!» дејә бизи архадан итәләјиб ренткен отагына салды. Хәстә јанына кәлән адам габагда иди. Ондан филм, јәни лент үчүн пул истәдиләр. «Нә филм, балам, биз киноја кәлмишик, јентхә хәстәханаја?» деди. Сонра баша салдылар ки, ренткен еләмәк үчүн лентә пул лазымдыр. Верди.

Ренткен мүјинәсиндән кечдим. Һәким ренткен лентинә бахыб: «Чәкәчәјик» деди. Гышгырмаға башладым. Доктор мәни сакитләшдирди. «Горхмајын, морфи вура-

чам, неч агрысыны билмәјәчәксән». «Наји чәкирсиниз? Неч көз дә чәкиләрми?» «Көзүңүзү јох, дишинизи чәкә-чәјәм». Бүтүн хәстәликләри төрәдән чүрүк дишдир. Хәстәхананың диш һәкими чүрүк диш әвзинә сағлам бир дишими чәкди. Икинчи, үчүнчү дишими чәкәндә көрдүм ки, јох, гардаш, бу мәним дишләrimi Кәрәмин дишләри кими чәкиб гуртарачаг. «Нечә дишими чәкәчәксиниз?» дејә сорушдум. «Һамысыны. Дишләринин һамысыны чәк-мәсәм, протез гоја билмәрәм ки?» деди. Мән аста-ақта бағырараг көз мұалачәснә кәлдијими баша салмаға чалышдым. Һәким мәним хәстәлик қағызыма бахыб: «Илаһи,—деди,—гадының адынын Әһмәд олдуғуну илк дәфә көрүрәм». «Әһмәд нәди? Әһмәди һарадан чыхартдыңыз?» дедим. «Мән һа, чыхартмамышам, хәстәлик қағызында белә јазылыб» деди. Ајдын олду ки, Әһмәд адлы чүрүк дишли бир хәстәнин қағызы илә мәнимки гарышыг дүшүб. Она көрә дә мәним сағлам дишләрим чәкилиб. «Дишләрим һајыф дејилми?» дедим. «Һајыф вә вәј Әһмәдин һалына,—дејә доктор чаваб верди.—О адамың дишләри чүрүк олдуғундан бәјрәкләриндә илтиһаб вар. Инди она сизни јеринизә көзлүк верибләр. Көзлүк бәјрәкләри јахшы сләмәз. Сизинсә сағлам дишләриниз чәкдик. Амма бир елә хата олмајыб. Әввәл-ахыр бу дишләр чүрүјәчәк вә чәкилчәкди». Мән ағлаја-ағлаја, бағыра-бағыра орадан чыхыб кедәркән, дәһлиздә јумшаг гәлбл бир һәким јаныма кәлиб: «Бағышлајын,—деди,—нә олуб?». Мәни сәкитләшдирмәјә чалышды. Мән башыма кәләнләри данышан кими визит вәрәгини вериб: «Хәстәханама кәлин, сизи мұајинә едим» дедп. Ертәси күн кетдим. Бу адам әсәб һәкими имиш. «Мәним әсәбләрим хәстә дејил, көзләрим пис көрүр» дедим. Доктор: «Әсәб хәстәләри о бириләринә бәнзәмәз,—деди.—Сиз неч индијә кими дәли олдуғуну билән бир дәли көрүбсүңүз-мү? Бүтүн хәстәләр хәстәлијинин нә олдуғуну дејирләр,

амма дәлиләр дәли олдуғларыны бојунларына алмырлар. Она көрә дә сиз дә хәстәлијинизин нә олдуғуну билмир-синиз». Чәрәһијјә башлады. Әсәб һәкиминин әмәлијја-тындан сонра мәлум олду ки, мәндә дамар хәстәлији вар. Әсәб һәкими мәни даһили хәстәликләр һәкими олан бир достунун јанына көндәрди. О, ганымы мұајинәјә көндәрди. Ганымда нәсә тапан доктор чашды. «Бир дә ганы анализ етмәлијик» деди. Әсл фәчнә дә бундан сонра башлады. Чүнки икинчи анализдән сонра һәким јазыја бахыб: «Үзр истәјирәм, сиздә зәһрәви хәстәлик вар» деди. Бу, рәзаләт иди. Мәним кими намуслу бир гадында бу хәстәлик?! Кишим билсә, нә олар? Еһ, башыма кәләнләрин һансы бирини сөйләјим. Билирсинизми нә олмашду? Лабораторијада мәним анализмлә баһгасы гарышмышды. Зәһрәви хәстәлији олан бир кишинин анализијә мәнимкини дејишик салмышдылар. Инди бу ишин ичиндән чыха билирсәнсә, чых көрүм, нечә чыха-чагсән. О доктор сәнин, бу доктор мәним, дава-дәрман, ахырда да бир көзлүк алмаг әвзинә бураја кәлиб чыхдым. Өлүмүмдән бир аз әввәл һәкимләр дүңјада нә гәдәр хәстәлик варса, һамысыны мәндә тапмышдылар. Дөвләт идарәләриндә адамлары гуллуғчулар нечә өтүрһаөтүрә салырларса, мәни дә, һәкимләр еләчә өтүрһаөтүрә салдылар. Елә зәифләмишдим ки, сәсим милчәк вызылтысына дөнмүшдү. Өлмәјимә чох шадам. Шүкүр ки, өлүб чанымы гуртардым.

Гадының дедикләринә о гәдәр кәдәрләндим ки, өлү олмасадым, ағлајачагдым. Амма өлүләр ағламырлар.

Севмили Ешшәкарысы, инди үрәјиндән нәләр кечдҗ јини дујан кимијәм. Дүшүнүрсән ки: «Өлүләр ағламаз, өлүләр јемәз, өлүләр горхму, өлүләр данышмыр, өлүләр јатмыр, демәк, өлүләр нөвбә чәкән әскәр кими бир шейди». Елә бир-биримизә бәнзәјирик».

Сәни үрәјим јаман һстәјир, сән нечә?

Калата пантон көрпүсүнүн жанында мави-жашыла чалан Галич суларына мөндөн салам сөйлө. Еминөнү межданына чыхан жердө Женичами тагы вар, орадан кечөндө мөни жадына сал. Саглыгымда жалныз орада өзүмү сәрбөст нисс едөрдим. Чүнки саглыгымда сәрбөстлижин нө олдуфуну билмөдим, ону жалныз китабларда охудум. Женичами тагынын алтында дуруб, мөнин сөринлижини бөдөннмдө нисс етдикдө «дејесән сәрбөстлик, азадлыг дејилөн шеј елө будур» дејө дүшүнөрдим.

Мөктубумун сонунда дөнизлөрө батан зөһөрли ијнөндөн көдөрлө өпүрөм, севимли Ешшөкарысы.

*Достун
өлмүш Ешшөк*

Он јөддинчи мөктуб

Севимли достум, Ешшөкарысы!

Көчө мөктубумда докторларын хатасы үзүндөн милчөк вызылтылы сөслө данышан өлмүш бир гадыннын башына кэлөн әһвалатлары јазмышдым. Онун дөдијинө көрө һәкимлөр хөстөлөри бир-бирләриннө өтүрө-өтүрө өлдүрөнө гөдөр ондан әл чөкмирлөр. Гадын бу сөзләри дөјөркөн башга бир арвад сәси ешитдик:

— Чох дүз дејир. Мән дө өлмөсөјдим, докторларын әлиндөн чанымы гуртара билмөјөчөкдим.

Бу гадын саг јанымыздакы гоншумуз иди. О да башына кәләнләри сөјлөди:

— Мөним чанымда бир агры, бир сызылты варды ки, аллаһ душмөнимө дө көстөрмөсин, нөфөсим и ала билмирдим. Агры каһ чөкилир, каһ да күчлөнирди. Дөвлөт хөстөханасында бир һәким, ја'ни профессор мөни мүәјинө едирди, амма чөрраһијјө әмәлијјаты апармаг истөмирди. Мөни кет-көлө салды. Ахырда орада ишлөјөнләрдән бири, аллаһ ондан разы олсун, мөни баша салды ки, сиз бураја бош-бошуна кәлиб кедирсиниз. Әкәр истөјирсән ки, профессор сәни јарсын, онда онун өз шәхси хөстөханасына кет. Орада бир мүәличө үчүн ики јүз лирө алыр. Пулу вердик. Профессор мөни көрәр-көрмөз көһнө хөстөси кими таныды вә хөстөханада јатмалы олдуғуму сөјлөди. Сән демө дөвлөт хөстөханасына профессорун шәхси мүәјинө отагындан кечилирмиш. Профессор: «Он беш күнлүк мүәличө бир нәтичө вермөсө, чөрраһијјә»

башларыг» деди. Он беш күн эвэзинэ ики ај јатдым, бир шеј чыхмады. Белэ олдугда профессор мәни башга бир һәкминн јанына көндәрди. Бу гајда илә өтүрһаөтүр башлады. Һәкимләрнн әлиндә галдым. Ахырда бир доктор мәнә картизон дејилән дәрман верди. Бу дәрманы ичәндә ағры бир балача азалыр, сонрадан даһа шиддәтлә башлајырды. Әлач олмады мәнә, ахырда чәрраһнн јанына көндәрдиләр. Мәнн көндәрән һәкми чәрраһнн тәрифләмәјә башлады: «Бунун әлләри гызылдыр. Дүнјада тајы јохдур. Бу елә чәрраһдыр ки, һеч хәстәлији олмајанлар да онун јанына кедиб өзләрини кәсдирмәк истәјирләр». О замана гәдәр евдә-ешикдә нәјимиз вардыса сатыб совмушдуг. Әлимиздә олуб галанлары да шөхси хәстәханаја вериб, чәрраһијјә отағына кетдим. Әмәлијјат заманы наркөз вериб мәнн јатыртдылар. Елә о јатанам ки, һәлә дә јатырам. Мән өләндән сонра докторлар башыма топлашыб нәдән өлдүјүмү ајдылашдырмаға чалышдылар. Мән онларын данышығыны ешидирдим, амма өлү олдугумдан онлар мәнн ешидә билмирдиләр. Мән докторларын нә гәдәр биликли олдуғларыны аналдым. Чүнки онлар дәрһал мәннн өлмәјимнн сәбәбини тапдылар. Онларын дедијндән баша дүшдүм ки, бәдәнинә картизон вүрулан хәстәнин бәдәниндән һәмнн дәрманы чыхартмадан чәрраһијјә әмәлијјаты апармаг олмазмыш. Чәрраһ әмәлијјатдан әввәл мәннн хәстәлик тарихчәси јазылаи қағызымы охумадығындан мәсәләни билмәмншди.

Гадын сөзүнү гуртарар-гуртармаз башымын үстүндә курулту гонду. Устүмдәки торпағы газырдылар. Алтымдакы өлү:

— Биринн дә басдырырлар,— деди.

Јени кәләнин гәбрини дәрнн газмадылар. Јери үч дөрд гарыш ешдиләр, үстүнә бир-ики бел торпаг сәпиб кетдиләр. Јени кәлән сүмүкләри чыхмыш гоча бир кафтар иди. «Сәксән једди јашым вар» дејирди.

Гадын јенә вызылдады:

— Бир гәбрә дә дөрд адам јерләшәрми?

Алтымдакы киши она чаваб верди:

— Дири оlanda јашадығым ев бу гәбирдән кичик иди, амма биз једди адам орада јашајырды.

Устүмдәки дилләнди:

— Доғум ишләринә нәзарәт гојулмаса, инсанлар төрәјиб дүнјаја сығмајачағлар,— деди.

Бу мәсәлә әтрафында узун бир мүбаһисәмиз башлады.

Алтымдакы адам:

— Доғум үзәриндә нәзарәт јарадылмасы мәсәләси гочаларын дүнјада даһа чох вә раһат јашамалары үчүн ирәли сүрдүкләри бир фикирдир. Онлар бу васитә илә һәр шеји өз әлләриндә сахламаг истәјирләр.

Устүмүздәки сәксән једди јашлы гоча дилләнди:

— Елә дејил!

О бири өлү дә һирсләнди.

— Кәләчәјин үмиди гочаларда јох, јени нәсилдәдир.

Јени нәсил чох вә кур олмалыдыр ки, онларын ичиндән инсанлыға јарарлы адамлар јетишсин. Инсанын ән јарадычы, ән чалышған, ән маһсулдар дөврү ичәмнн илә алтымш јаш арасындадыр. О јашдан сонра инсанлар башгаларына јүк олмаға башлајырлар. Бу гоча исә алтымш, јетмиш, сәксән јашына чатмыш кафтарларын өмрүнү бир аз да узадыб чаванлара јүк етмәк, бир јандан да доғумун гаршысыны алмагла чаванларын сајыны азалтмаға чалышыр. Бу, чинајәтдир. Ичи чүрүмүш гочалар раһат јашасын дејә јениләрнн төрәмәсиннн истәмирләр. Әслиндә исә алтымш, јетмиш јашына чатанлардан әл чәкиб јени ушағларын даһа чох олмасына чалышмаг лазымдыр. Әфсус ки, дүнјамызда гочалар һәким олдуғундан о гәдәр јашајырлар ки, бәдәнләриндә кирәчдән башга бир шеј галмыр. Билирсиниз ки, кирәч һеч күбрәјә дә

жарамыр. Белә кетсә, сәксән јашлыларын мејиди неч күбрәлик дә олмајачаг.

Бизим мүбаһисәмизи јухарыдан ешидилән мусиги сәси кәсди. Шопенин матәм маршы чалынырды. Сәс кетдикчә бизә јахынлашырды.

Сәксән једди јашлы гоча дилләнди:

— Инди кими билир дунјанын нечә јериндә матәм маршынын курултусу илә Шопенин руһу һүркүдүлмәкдәдир. Дунјанын һарасында олур-олсун, аз-чоһ дәрди олан бир өлү өлән кими јазыг Шопен ојнаг һава јазмадығынын чәзасыны чәкир.

Гочанын бу һазырчаваблығы хошума кәлди. Өлүләр дән бири:

— Көрәсән өлән кимдир?—дејә сорушду.

Она һәрә бир чүр чаваб верди. Бири өләнни вали, бири бәләдијјә рәнси, бири дә даһа бөјүк адам олдуғуну сөјләди. Матәм мәрәсими чоһ узун сүрдү. Гоншулуғу муздакы гәбрин үстүндә узун-узун нитгләр сөјләнди, өләнни хидмәтләри садаланды. Сонра ону јанымыздакы чухура атыб, үстүнү торпагладылар. Тәзә гоншумуза һаумыз: «Хош кәлдиниз» дедикдән сонра кимлији илә марағландыг. Чоһ бөјүк адам олдуғуну зәни етдијимиз өлү:

— Сексуал мәсәләләрлә мәшгул олурдум,—деди.

Сәксән једди јашлы өлү:

— О нә демәкдир? Чоһ бөјүк вәзифәдир?—дејә сорушду.

Тәзә өлү:

— Јох,—деди,—шәхси тәшәббүсдүр. Јә'ни мән мәнәб-бәт дәллалы идим, бәјаз гадынларла алвер едирдим.

Алтымдакы өлү она чаваб верди:

— Белә бир адамын мусиги илә дәфи едилдијини индијә кими нә көрмүшдүм, нә дә ешитмишдим.

Јени кәлән гоншумуз кефли-кефли күләрәк:

— Наглысан,— деди,— амма бу мусиги мөндөн өтөри чалынмырды. Бу күн мөнимлө бирликдө чох бөжүк адамлардан бири басдырылгыды. Мусиги онун үчүндү. Үч машын да чөлөнк кәтирмишдиләр. Гәбирстанлыгыда дөфинимиз бири-биринә гарышды. Мөни онун гәбринә гојдулар. Бәлкә дө ону мөним гәбримдө басдырылар. Үч машын чөлөнки дө мөним гәбримин үстүнә гојдулар. Елө бу јанлышылыга күлүрәм.

Үстүмдөки гоча өлү:

— Бурада күлмәли нә вар?— деди.

— Күлмәли чох шеј вар. Әкәр сәһвөн онун руһуну мөним әвәзимә чәһәннәмә атсалар, күлмәли олмазмы? Мөни онун әвәзинә чәһнәттә кеф чәкәчәјәм. Ону исә чәһәннәмә апарыб дөјәчәкләр ки, сән дүнјада арвад дәллалы олдуғун үчүн бурада чәзаны чәкәчәксән.

Гошшу өлү күлдүјү јердә гәбир торпагы төкүлдү, зәлзәлә олурмуш кими јер титрәди. Кимсә галын, чыр сәслә гышгырды:

— Илаһи, ахыр ки, нагг јерини тапдыыы!!! Дүз әлли сәккиз ил әввәл бир доғум евиндә ејни заманда ики ушаг бирдөн дүнјаја кәлмишди. Бу ушаглары хәстәханада гарышыг салмышдылар. Онлары аналарына дөјишик вермишдиләр. Бу ушаглардан бири сәнсән, бири дө гәбриндө басдырылан о бөжүк адамдыр. Сиз дүнјаја кәләндән сонра баш верән јанлышылыг дүзәлмәди. Әслиндә сән гәһрәман, о исә арвад дәллалы олмалы иди. Јериниз дөјишик дүшдү. Инди аллаһ әлли сәккиз ил давам едәм јанлышылыгы бурада дүзәлиб, әдаләти бәрпа етди. Геч фикир еләмә, сәнин јерин чәһнәттир.

Сол тәрәфдәки өлү:

— Әдаләтинә гурбан олум илаһинин, мөни әлли сәккиз ил мөһәббәт дәллалы еләмәдән бу сәһви дүзәлдә билмәздими?— деди.

Алтымдакы өлү она чаваб верди:

— Аллаһына шүкүр елә ки, тез өлдүн. Үстүмүздәки кафтар кими сәкәән једди ил јашасајдын вә бу мүддәттә оғрашлыг етсәјдин, ахыры нә оларды?

Бах, бурада белә шејләр олур, севимли Ешшәкарысы, јә'ни орада сизин башыныза нә кәлирсә, бурада да тәк-рар олур. Буралар да гарышыгылыгдыр.

Көзләриндән кәдәрлә өпүрәм, гардаш!

*Көһнә достун
өлмүш Ешшәк.*

Он сәккизинчи мәктүб

Севимли достум, Ешшәкарысы!

Артыг горхум жохдур. Неч бир чанлынын кәлә бил-мәдији јерә чатыб дајандым. Габагда бир өртүк варды. Үстүндә: «Керијә билет жохдур» сөзләри јазылмышды. Адамлар нөвбәјә дурмушдулар. Мән дә нөвбәјә дурдум. Габагдакыларын нә егдикләринә бахдым. Габагда дајанан мә'мур нөвбәдәкиләрдән нәсә сорушур, алдыгы ча-ваба көрә гышгырырды:

- Биринчи...
- Партерә...
- Чәннәтә...
- Ложаја...
- Лјукс јерә...

Адамлара кетдикләри јерә ујғун қағызлар верирди. Билет пајлајырды. Билет алан адамлар дәстәләрә бөлү-нүрдү. Элиндә дәјәнәк олан бир адам бағырырды:

- Тахталыкөјә, биир...
- Нөвбә мәнә чатды. Мә'мур:
- Қағзынызы верин,—деди.
- Нә қағыз?
- Зәманәтиниз жохдурму?
- Јохдур.
- Зәманәтиниз жохса, ичәри бураха билмәрик.

Сонра гаршысындакы қағызлары гарышдырды. Бир јазылы қағыз вә бир дә фото тапды. Қағыз охуду. Бир фотоја, бир дә мәнә бахды.

— Нәә... һммм... Ајдындыр. Демәк сизсиниз.

— Бәли, мәнәм.

Дәрһал сәсини галдырыб гышгырды. Мәни кәлән зә-банијә көстәрди:

— Апарың! Бу шүбһәли вә тәһлүкәли адамдыр. Ичәри бурахсаг, әләми бир-биринә гатачаг. Апарың, диндирин буну!

Зәбани мәни апарды. Бир гапыдан ичәри итәләди. Бу-рада мәнән башга неч кәс жох иди. Бирдән ики әл гырх-ајаг кими биләкләримдән јапышды.

— Кимсиниз?—дејә сорушдум.

— Эдаләтин дәмир пәнчәси.

Бу эдаләт башга эдаләт иди. Биәним билдијимиз эда-ләт дејилди. Илаһи эдаләт иди.

— Тахталыкөјә жох, лап чәһәннәмнин дибинә дә кетсән сәни тапачајыг, эдаләтин голлары узундур.

Ики зәбани мәни голлары арасына алыб илаһи эда-ләтин гапысына апарды. Гапыда көзләри бағлы бир га-дын әлиндә тәрәзи дајанмышды.

— Бу гадын нә сатыр?—дејә сорушдум.

— Эдаләт чәкир,—дејә чаваб вердиләр.

— Көзләрини нијә бағлајыблар?

— Нагг итмәсин дејә. Бу гадын ромалыдыр. Гәдим Ромада...

Елә бу вахт мүбашир:

— Өлмүш Ешшшшәк!!!—дејә бағырды.

Мәһкәмәјә кәтирдиләр. Вәрдиш еләдијим үчүн неч нә-сорушмадан кечиб мүгәссирләр күрсүсүндә отурдум.

Сәдр сорушду:

— Адын?

— Өлмүш Ешшәк.

— Бабаның ады?

— Эдаләт бәј, сорушдуғларынызын һамысыны билир-синиз, бу нә нөмрәбазлыгдыр.

— Формал гайдалары поэма.
 — Баш үстө.
 — Гарада андан олмусан?
 — Дејесэн жорган-дөшөкдө.
 — Тахталыкейе нә мәгсәдлә кәлмисән?
 — Азадлыг үчүн.
 — Нәдә иттиһам едилдиҗин ајдындырмы сәнә? Сән күнәшә су атмагда тагсырландырылырсан. Сәнәтин нәдир?

Бу суала чаваб вермәк чәтинди.
 — Нәрдән бир, фүрсәт тапанда, јазырам.
 — Нә јазырсан?
 — Навадан, судаң, ондан-бундан.
 — Ајдындыр. Сәнни мүгәссирлиҗин һагғында әлдә олан мә'луматда да көстәрилир ки, навадан, судан, ондан-бундан јазырсан.
 — Јазмамышам. Јазарам, јазачагдым.
 — Намысы бирдир. Јаздын, јахуд јазачагдын, јазмаг истәјирдин, ејни шејләрдир.
 — Орасы еләдир. Амма навадан, судан јазмаг истәјирдим.
 — Ајдындыр. Нава тичарәт демәкдир. Тичарәт исә демәк... демәкдир. Елә дејилми?
 — Бәли, еләдир, бәј әфәндим.
 — Ајдындыр. Наваја, долајысы илә она-буна һәгәрәтлә бахмысан, дуз демирәм?
 — Бәли, еләмишәм.
 — Буна көрә беш ил чәзан вар. Инди кечәк судан јазачагларына.
 — Кечәк.
 — Судан јазачагдым демәкдә мәгсәдин нәдир? Мәмләкәтдә су вармы? Анчаг нитгләр. Нитгә нә верирләр? Демәк сән онун-бунун шәхсијјәтини тәһгир етмисән. Елә дејилми?

— Белә чыхыр ки, етмишәм.
 — Чох јахшы, беш ил дә буна чәза дүшүр. Јадында сахла, чәми он ил. Кечәк о бириләринә. Ондан-бундан јазарам дедин. О, бу кимдир? Демәк һәгәрәт еләмисән?
 — Белә чыхыр ки, еләмишәм.
 — Беш ил дә буна. Демәк он беш ил. һесабы итирмә.
 — Ајдындыр.
 — Башга нә јазырсан?
 — Јазмырам, әфәндим.
 — Јазырсан, јазырсан, бојнуна ал.
 — Мәктуб јазырам.
 — Белә. Демәк мүгәссир мәктублары о биринә јазыр. Еләдир, ја јох?
 — Бәли.
 — Беш ил дә буна. Демәк ијирми ил.
 — Бунлар узун чәкәчәк?
 — Бу нә демәкдир? Кечәк инди дә дүшүндүкләринә. Башындакыларла һәгәрәт етдинми?
 — ...!!
 — Чаваб вер, етдинми?
 — Етмәдим, әфәндим.
 — Бојнуна ал!
 — Етмәдим, әфәндим.
 Пычылдашмаға башладылар... сонра гәрары охударлар.
 — Мүгәссирин күнаһлары тәсдиг олуңдуғуна көрә ијирми ил ағыр чәзаја мәнһум едилсин. Анчаг күнаһларыны хәјалында етдијинә, јәни ағлыңдан кечирдијинә көрә чәзасыңдан ики јарым күн азалдылсын, јәни он доггуз ил үч јүз алтымыш ики күн јарыма ендирилсин. Чәзасыны чәкмәк үчүн чәһәннәмә сүркүн едилсин, әкәр чәза мүддәтини чәкиб гуртармаға өмрү чатмаса, варисләри онун әвәзинә һәмин чәзаны чәкиб тамамласынлар.

Экәр бу чәза мүгәссири сакитләшдирмәсә гыл көрпүдән кечирилсин.

Гәрар бир сәслә гәбул олунду.

Гәрар охундугдан сонра илаһи әдаләт мәнкәмәсинин сәдри сорушду:

— Сөзүн вармы?

— Аллаһи чағырырам.

— Белә олмаз. һүгүги чәһәтдән даныш.

Јә'ни дедијими баша дүшмүрдү. Истәјирди ки, узун, долашыг чүмләәрлә данышым.

— Тахталыкөј чәза ганунларынын һансы маддәсинә көрә мәнкәмәни кизли апармаг, һансы чәза мәчәлләсинин, һансы бәндиһә әсәсән...

— Кәс сәсини, мәнкәмә артыг гәрарыны вермишдир.

— Јашасын әдаләт! Јашасын Фанарбахча!—дејә бағырдым.

Белә-белә ишләр, севимли Ешшәкарысы. Сиз тәрәфләрдә нә вар, нә јох? Бизим мәһәлләнин зибилләрини апардылармы? Јенә сулар кәсилир? Електрикиниз дә әввәлки кими ән азы һәфтәдә үч, дөрд дәфә олмур, еләми? Күчәләрә канализасија сују ахыб чамыр, көлмәчәләр јаратдығы һалда сәһијјә идарәләри јенә хәстәликләрин гаршысы алынды дејә јазырмы? Јенә әввәлки кими Баш Назир халгы алдадараг филан шејин гијмәти баһаланмајачаг дејә вә'д вериб, сонра да варлылара ишарә едиб һәмнин учуз шејләри алдырдыгдан сонра бирдән-бирә гијмәти бирә он артырыб варлылара милјонлар газандырдырмы? Сиздән өтрү нә гәдәр дарыхдығымы тәсәввүрүнә кәтирә билмәзсән. Әзиз көзләриндән өпүрәм.

Өлмүш Ешишәк.

Он доггузунчу мәктуб

Севимли достум!

Мәни бурада гојмаға јер тапмадылар. Күнаһларым о гәдәр чох имиш ки, чәһәннәмдә дә мәнә јер олмады. Гәләлик бурада галсын дејә мәни чәһәннәмнин дибинә атдылар.

Сағ вахты бизи чәһәннәмлә горхурдулар. Амма бура дедикләри гәдәр дә пис јер дејилмиш. Буранын нечә бир јер олдуғуну сәнә сөјләјим. Дејилдији кими чәһәннәм бирдән од тутуб јаныр, бирдән дә сојујуб буз олур. Мәним сағ вахты јашадығым алт гатдакы зирзәми евим јајда од тутуб јанарды, гышда да буза дөнәрди, бура да еләдир. Өзүн билирсән ки, зирзәмидәки евимизә һеч јердән һава кәлмәзди. Бурада исә чәһәннәмә јени бир күнаһкар кәләндә һеч олмаса гапы ачылыр вә ичәри бир балача һава кәлир. Даһа дүзүнү десәк чәһәннәмнин һавасы мәнә зәрәр вермәди, әксинә дадыма чатды. О дүнјада јашајанда һа арзуладым ки, јајлаға кедәм, амма гисмәт олмады. Инди елә бил бураја јајлаға кәлмишәм. Бурада нә милчәк вар, нә тахтабити. Нә бирә вар, нә дә гоншуларымын радио курултусу. Нә кәнчләрин бир-бирини һарајламасы ешидилир, нә ешшәк ангыртысы, нә дә сатычыларын бағыртысы. Фикирләш, гардашым, фикирләш, бурада гәзет дә јохдур. Јејиб јатырам, бојнум шишир. Дүнјадакы евимиздә бир дә, үст гатда јашајанларын курултусу-парылтысы варды. Бурада елә бир ишкәнчә һеч кәсин ағлына белә кәлир.

Дунјада сојугдан тир-тир өсмөкдөн ичим донмушду. Бурада исе сүмүклөрүм женичә усинир. Зәбаниләрә:

— Јалварырам, бир аз да үстүмә од атын,—дедикдә чашыб галырлар.

Дејирдиләр ки, бурада јер чох дарысгаллыгдыр, адамлар бир-биринин үстүнә галагланыб, кими аглајыр, кими багырыр. Ианы булар? Неч бири јохдур. Инан ки, бура бизим св кими дар дејил. Ики көзлү балача мәнзилимиздә анам, гајынанам, беш ушаг, арвадым вә мән, дүз догыз адам јашајырдыг. Инсанлыгдан кенар олар дејин, чәһәннәми о гәдәр дә дарысгал јаратмајыблар.

Севкили гардашым, бураны сәнә тәрифләмәклә сөзүмү гуртара билмәрәм. Бизим кимиләри чохдан өлүб чәһәннәмә кәлмәли имиш, анчаг билмәмишик. Бурада раст кәлдијим ики аркадашдан сорушдум:

— Белә бир јерә кәлдијинизи нә үчүн ики бармаг казгыла хәбәр вермәмисиниз?

Бир:

— Таланмы вар?—деди,—истәјирсән дунјадакыларын һамысы хәбәр тутсун вә ахышыб кәлсинләр, буранын да дады-дузу гачсын?

О бири:

— Мән сәнә мәктуб јаздым,—деди,—елә бил бизим почталардан хәбәрин јохдур. Ангарадан «кәлирәм, гаршыла» дејә илдырым сүрәтли телеграм вурсан, телеграм сәндән ики күн сонра кәлиб чатачаг. Мән сәнә мәктуб јаздым, амма почтачы сән өләндән сонра мәктубу евинизә кәтириб.

Һә, гардаш, аз галмышды унудум, буранын ән бөјүк јахшылығы св саһибя вә кирајәнишинин олмамасыдыр. Өзүн билирсән ки, саг вахты неч бир евдә дөрд ајдан артыг јашаја билмирдим. Ев кирајәсини өдәја билмәдјимиздән әлә кечән бир ики пара шејләримизи алар, галан барханамызы бајара атардылар. Бурада **■** саһибя

евдән говачаг дејә горху кечирмирләр. Нә кирә вар, нә өдәмәк вар, нә дә говулмаг. Истәдијин кими јаша, јат.

Тәссүфләр олсун ки, бурадакы раһатлығым да узун сүрмәди. Зәбаниләр күндән-күнә шишиб, саһибя-ихтијар бир сјасәт адамы кими көбәк бағладығымы көрүнчә бөјүкләрдән биринә: «Бу нә чүр адамдыр, нә одда јаныр, нә дә сојугда донур, гызармыш дәмилрә дағландыгча оххајј дејиб ләззәт алыр» дејә шикајәт етдиләр. О бөјүкдә о дунјадан, Тәһлүкәсизлик Мүдиријјәтиндән бунун сөбәбини сорушмуш вә мәнним доғум һагғындакы шәһадәтнамәми истәмишдир. Тәһлүкәсизлик идәрәсиндәм кәлән чавабада «јер үзүндә онун чәкмәдији бир ишкәнчә галмадығындан, һәр чүр әзаб-әзијјәтә өјрәшмишдир. Чәһәннәмдә һавасыны дәјишмиш вә ораја вәрдә етмишдир. Әкәр сиз она әзијјәт вермәк истәјирсинизсә чәннәтә көндәрин. Раһатлыг ону ичидәр. Раһатлыга өјрәшмәдији үчүн орада бәнд ала билмәз. Она вериләчәк ән бөјүк чәза анчаг бу «ла биләр» дејә јазмышдылар.

Севимли гардашым, дунјадан бу чаваб кәләндән сонра чәкдијим әзијјәтләри сәнә јазмагла гуртармаз. Мәни дәрһал чәһәннәмдән чәннәтә атдылар. Бура мәнним кими раһат һәјата алышмајанларын јери дејил. Чох әзијјәт чәкирәм.

Чәннәт дејилән јерин нечә бир јер олдуғуну билирсәнми? Гысача олараг дејим: һәр һансы мұхалифәт партијасы, һакимијјәтә кечмәздән әввәл, һакимијјәтә кечәркән, мәмләкәти нә һала салачагларыны, нечә доландырачагларыны әввәлчәдән вәд етдикләри кими, бурада да чохлу вәдләр верирләр. Бурада нә гәдәр сыхынты-чәкдијимизи өзүн дүшүн. Кәлән ил, әкәр јағарлыг вахты сел олмаса, һава гураг кечмәсә, мәһсул бол олачаг, јашајыш дүзәләчәк.

Мән бундан јахшы вәзијјәти тәсәввүрүмә кәтирә билмирәм.

Чэннэт дедиклэри јер Гочанын мејханасына бэнзэјир. Анчаг фэргн будур ки, бурада шэраблар күплэрдэјир, шүшэлэрдэ дејил. Һэр тэрэфдэн шырһашыр аби-көвсэр ахыр. Истэдијин гэдэр долдур, ич. Һэм дә бурада пул-пара истэјэн јохдур. Ағачларын алты ашиглэ мө'шугларын мөскэнидир. Һурилэр бир јанда, гылманлар бир јанда. Кејфиндир, је, Мөммэд, је.

Сэн ону бил ки, бурада инсанын раһатлыгдан партламасы үчүн һэр чүр шэраит вар.

Белэ раһат шэраитдэ јашамаға вэрдиш еләмэдијим үчүн дарыхырам, чөһәннэмин дибинэ кетмэјэ һазырам.

Илк күнлэр бурада галмајым, нөлэр чөкдиклэримин билмэсинлэр, дејэ өзүмү сахладым вэ дүшүндүм ки, бөлкө јенидэн чөһәннэмө гәјтарарлар, чохларына дедим, амма бу чэннэт дејилэн јер о јерлэрдэн дејил, гардашым.

Бу мәктубу алан кими орадакы бүтүн достлара хэбэр вер, гој онлар мәним кими ахмаглыг еләмэсинлэр. Һэр һалда бизим достлардыр, билирәм, чөһәннэмө кэлөчөклэр. Чөһәннэмдэ раһат доландыгларыны һеч кэсэ билдирмэсинлэр. Ара-сыра кэлөк ишлөтсинлэр.

— Аһ, оф, аһ, оф—дејэ бағырыб чығырсынлар. Јохса онлары да мәним кими чэннэтин бир кушэсинэ атсалар, иш битди.

Кечэн күн бурада бизим мәмлөкэтдэн олан бириси илэ растлашдым. Чохдан өлүб.

— Мәмлөкэтдэ нэ вар, нэ јох?—дејэ сорушду.

— Һеч бир шеј јохдур,—дедим.

— Демәк һэр шеј дәјишмишдир,—деди.

— Хејр, һеч шеј дәјишмәмишдир.

— Һамам?

— Көһнэ һамамлардыр. Тарихи дәјери вар дејин учурмурлар. Көзләјирлэр ки, өз-өзүнэ учсун.

— Бас тас?

— Көһнэ тасдыр. О да тарихи олдугу үчүн дәјишмир-лэр. Анчаг тез-тез галајлајырлар.

— Белэ. Бәкри Мустафа ниди нэ ишдэјир?

Сағыма, солума бахдым:

— Горхма,—деди,—бураларда елә шејлэр јохдур. өјин нэ истэјирсэ даныш.

Вэрдиш пис шејдир, гардаш, мән горхаглыға вэрдиш еләдијимдэн һеч нэ дејэ билмэдим. Башымы ашағы са-лыб дајандым. Буну көрүнчө:

— Баајј...—деди.

Мән дә.

— Баајјј...—дедим.

Севимли гардашым, Ешшөкарысы, бөлкө бу, сэнэ јаздыгым сон мәктубдур. Достларыма да, дүшмәнлэриме дә саламларымы сөјлэ. Бураларда ишлэр бах белэјир, ораларда нечэјир, ону билмирәм.

— Баајјј...

— Баајјјј...

Һөлбөт бир күн бир-биримизэ говушарыг. Кэдэрлэ көзлэриндэн өпүрәм.

Өлмүш Ешшөк.

Әзиз Несин

Ә 38 Тахталыкөйдән мәктублар. Түркчәдән
чевирәни И. Шыхлы. Б., Язычы, 1981.

125 с. шәк.

Түрк язмышы Әзиз Несин сатирик һекајәләр вә юмористик новеллалар мӯәллифи кими дунја охучуларының рәғбәтини газанышдыр. Оның әсәрләри бир чох дилләрә тәрчүмә едилмишдир.

Әзиз Несинни сатирик китабларындан бири дә «Өлмүш Ешшәк» башлығы алтында яздыгы мәктублардыр. Әсәр Ангарада 1957, 1958 вә 1970-чи илләрдә чап елмишдир. Мӯәллиф бурда мәмләкәтиндәки бир сыра ичтиман вә сийәси мәселәләрә тохунур. Хусусилә өз өлкәсиндә сәһијә хидмәтиниң ярыймаз вәзијәтини өлдүрүчү күчүсләрлә ифша едир. Биз исе бу әсәри охучуларымыза «Тахталыкөйдән (табутдан, гәбирдән—ред.) мәктублар» ады илә тогдим едик.

Ә $\frac{70304-41}{M-656-81}$ 143—81

X(Түрк)

Редактору *Агаәфә.*

Рәссамы *А. Нусејнов.*

Бәдин редактору *А. Мәмәдов.*

Техники редактору *Ш. Каримов.*

Корректорлары *М. Мурадова, А. Әфәндијев.*

ИБ № 629.

Язылмазга вериямиш 25/11/1981-чи ил. Чапа имзаланмиш 11/V-1981-чи ил. Кағыз форматы 70×108^{1/2} ш.
Кағыз № 2. Әдәби гарнитур. Јүксәк чап үсуду.
Физики чап вәзәги 4,0. Шарты ч. в. 5,60. Учот нәшр. вәзәги 4,9. Сифарыш № 167. Тиражы 50000.
Гижәти 55 гәп.

Азәрбәјчәл ССР Девләт Нәшријат, Полиграфія
вә Китаб Тичарәти Ишләри Комитәсинини
„Язычы“ нәшријаты. 370088, Бақы, Киров
проспекти 18.

„Гизмәл Шәрг“ мәтбәәсин. 370102,
Бақы, Һәзи Асланов күчәси, 90.

Азиз Несин

ПИСЬМА ИЗ ТАХТАЛЫКЕЯ

(на азербайджанском языке)

Язычы · 1981

Издательство „Язычы“, 370038, Баку, проспект Кирова, 18.
Типография Красный Восток*, 370000,
Баку, ул. Ази Асланова, 80.

55 рөн.

Азф-168252